

Ünlü Kişiler

⑥

VİCTOR HUGO

(Hayatı ve Eserleri)



VICTOR HUGO

BAHA MATBAASI
İSTANBUL — 1980

Ünlü Kişiler

VICTOR HUGO

Hayatı ve Eserleri

İSTANBUL

Ünlü Kişiler Dizisi

6

Hazırlayan
Vahdet Gültekin

RADO YAYINLARI

Yayın Matbaacılık Ticaret Limited Şti.
Emanetçi Sok. No. 1 - 2 Cihangir
Tel. 49 96 90

İSTANBUL

Bu kitabın hazırlanmasında yararlanılan başlıca
kaynaklar

LA VIE GLORIEUSE DE VICTOR HUGO,
Raymond Escholier

LA TRAGIQUE EXISTENCE DE VICTOR
HUGO, Léon Daudet
VICTOR HUGO RACONTÉ PAR UN TEMOIN
DE SA VIE

VICTOR HUGO (Arnoldo Mondadori)

VICTOR HUGO (Librairie Hachette)

JOURNAL DE L'EXIL, Adèle Hugo

HUGO, Henri Peyré

VICTOR HUGO ET LES FEMMES,
Raymond Escholier

VICTOR HUGO (*viktor ügo*) Şair, romancı,
oyun yazarı

LEOPOLD HUGO (*leopold ügo*) Babası

SOPHIE HUGO (*sofi ügo*) Annesi

ABEL, EUGÈNE (*öjen*) Ağabeyleri

ADÈLE FOUCHER (*adel fuşe*) Karısı

LÉOPOLDINE (*leopoldin*) Büyük kızı

CHARLES (*şarl*) Büyük oğlu

VICTOR FRANÇOIS (*viktor fransua*) Küçük
oğlu

ADÈLE (*adel*) Küçük kızı

GEORGES (*gorj*), JEANNE (*jan*) Torunları
(büyük oğlunun çocukları)

JULIETTE DROUET (*jülyet drue*), asıl adıyla

JULIENNE GAUVIN (*jülyen goven*) Sevgilisi

CHATEAUBRIAND (*şatobriyan*) Şair

SAINTE-BEUVE (*sent-böv*) Eleştirmen

CLAIRE (*kler*) Juliette'in kızı

JERSEY (*cörzi*), GUERNESEY (*görnzi*): Victor
Hugo'nun sürgündeyken oturduğu İngiliz
(Manş) adaları

HAUTEVILLE-HOUSE (*hotvil-havs*) Guerne-
sey'deki evi

FIRTINALI BİR HAYAT

Bir gün Paris'te bir yayınevinin kapısından içeri ondört, onbeş yaşlarında bir çocuk girdi. Koltuğunun altında bir tomar kâğıt vardı.

— «Şiirlerim!» dedi. «Kitap halinde bastırmak istiyorum.»

Yayınevi sahibi gülümsemekten kendini alamadı. Yalnız, kendine pek güvenir gibi görünen, biraz da kaşları çatık, göğsü ileride, böbürlenir gibi konuşan bu çocuğu kırmamak için tatlı bir sesle : «Şiir satılmıyor ki, oğlum!» dedi.

Genç şair : «Benim şiirlerim satılır!» dedi.

Sonra, bu konu üzerinde uzun boylu bir tartışmaya girişmek istemiyormuş gibi bir tavırla, kaşlarını biraz daha çattı.

— «Yazık!» dedi. «Hata ettiniz. Bu ilk şiirlerimi basacak olsaydınız bundan sonraki bütün eserlerimin yayın hakkını size verecektim. Büyük bir servet kaybettiniz!»

Topuklarının üzerinde dönerek çıktı gitti.

Kitapçı çocuğun ardından alaylı alaylı güldüyse de gerçekten hata ettiğini muhakkak ki

yıllardan sonra anlamıştı. Çünkü bu çocuk şair ilerinin dâhi yazarı Victor Hugo idi.

Herkesin nerede, ne zaman dünyaya geldiği bilinir; Victor Hugo'nun ise, ne zaman, nerede doğduğunu bildiğimiz gibi, ayrıca, nerede ana rahmine düştüğünü de biliyoruz: Babası yirmi yıl sonra oğluna yazdığı mektupta onun sanat tanrılarının ülkesi sayılan «Pindos Dağı'nda değilse de, Lunéville'den Besançon'a giderken, Vosges Dağları'nın en büyük tepelerinden birinde yaratıldığını» söylüyor, «hayata böyle havadar bir yerin etkisi altında başlamış olmanı belirtebilirim.» diyordu.

Victor Hugo 26 şubat 1802'de, Fransa'nın doğu kesiminde, Besançon şehrinde doğdu. Şair, kendisini anlatan bir şiirinde: «*Ce siècle avait deux ans...*» (Bu yüzyıl iki yaşındaydı) diye bu tarihi eserlerine de geçirmiştir. Babası Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo bir marangozun oğluydu; ondört yaşında orduya gönüllü yazılmıştı; şimdi binbaşı rütbesine ulaşmıştı, Napoléon ordusunun en değerli komutanlarından biriydi. Devrim fikirleriyle yoğrularak yetişmiş, Napoléon'a pek bağlı bir subay olmuştu. Sonradan general olmuş, kont unvanını almıştır.

Şairin annesi Sophie ise denizci bir ailenin kızıydı. Babası köle alışverişiyle uğraşmış bir kaptandı. Sonradan Napoléon'a karşı ayaklanan Vandée'liler arasında çarpışmış, büyük yarar-

lıklar göstermişti. Victor Hugo yukarıda sözü geçen şiirinde bunu da şu sözlerle belirtmiştir : «*Mon père vieux soldat, ma mère Vandéenne...*» (Babam eski asker, annem Vandée'li).

Léopold-Sigisbert Hugo ile Sophie Trébuchet 1797'de evlenmişler, iki oğulları dünyaya gelmişti : 1798'de Abel, 1800'de Eugène. Üçüncü çocuklarının kız olmasını bekliyorlardı. Gene bir oğlan dünyaya geldi. Çocuğun vaftiz babalığını Napoléon'a karşı çıkan subaylardan General Moreau'nun kurmay başkanı Victor Lahorie yaptı; vaftiz anası da Marie-Anne Délelée adında bir aile dostuydu. Böylece, çocuğa Victor-Marie adı verildi.

Victor-Marie Hugo pek cılız doğmuştu. Annesi bunu anlatırken «*Boyu bir bıçak kadar ancak vardı*» demiştir. Çocuğu ağabeylerine gösterdiler.

Abel : «*Aman, ne çirkin şey!*» diye haykırdı.

Eugène daha yeni yeni konuşmaya başlamıştı.

— «*Bebecik!*» diyeblidi ama, kardeşini onun da pek çirkin bulduğu yüzünden belliydi.

Baba Hugo, kız beklerken üçüncü çocuğunun da oğlan olmasına öyle üzülmüştü ki çocuğa âdeta küsmüştü; yüzüne bakmıyordu.

Bu çelimsiz yavrucuk yalnız annesinden sevgi görüyordu. Bn. Hugo, sarışın, kısa boylu, narin yapılı, ince ruhlu, duygulu bir kadındı. Analık sevgisinin yanında oğluna karşı daha da derin bir şefkat duyuyor, bu cılız yavruyu kurtarmak, yaşatıp büyütme için büyük ça-

ba harcıyordu. Babasının, ağabeylerinin hor gördükleri bu çocuğun üzerine titriyor, ötekilerden öç almak istercesine bütün gücünü onun üzerinde topluyordu.

Bu, daha sonraki yıllarda hep böyle olmuştur. Çocuk büyüdükçe annesi ondaki üstün zekâyı sezmiş, bütün yeteneklerinin gereğince gelişmesine yardım etmiştir. Beethoven gibi Victor Hugo da yetişmesinde annesine çok şey borçludur. Şair de bundan dolayı annesini daima minnetle, şükranla, saygıyla anmıştır. Onun çocuk kalbinde babasından çok annesine karşı derin bir sevgi ateşi yanmış, daha ileri yaşlarında da bir ananın sıcak kucağını özlemle anmış, şiirlerinde dile getirmiştir.

Victor Hugo'nun çocukluğuna rastlayan yıllar Fransa'nın en dağdağalı bir dönemiydi. Napoléon savaştan savaşa koşuyor, bu yüzden komutanları da sık sık yer değiştiriyordu. Binbaşı Hugo da İmparator'una, belki de ondan daha çok yurduna, mesleğine, askerlik şerefine bağlı bir komutandı. Savaşlarda defalarca yaralanmış, çeşitli çarpışmalarda büyük yararlıklar göstermişti. 1814'te Müttefikler'in kuşatmasına karşı Thionville'i örnek olacak bir direnmeyle savunmuş, 1816'da Napoléon tahttan ayrıldıktan sonra bile savaşmayı bırakmamış, ondan ancak iki hafta sonra teslim olmuştu.

Bn. Hugo da, başlangıçta, kocasının görevleri dolayısıyla, çocuklarıyla birlikte, onun peşinden Besançon'dan Marsilya'ya, Marsilya'dan Korsika'da Bastia'ya, İtalya'da Portofer-

raio'ya, Napoli'ye, İspanya'da Madrid'e sürüklenmiş, her seferinde de Paris'e can atarak kısa bir süre için yeniden dönmüştü. En sonunda, Paris'e temelli döndü, çocuklarını okula verdi, onların yetişmeleri için kendisi de elinden geldiğince çalıştı. Çocuklar hayatı da annelerinin yardımıyla tanımaya başladılar.

Hugo'lar Paris'te, sık sık gelip gitmeleri dolayısıyla, birçok ev değiştirmişlerdi. Bunlar arasında Victor Hugo'nun anılarında en derin izi 1812'de İspanya'dan dönüşlerinde oturdukları ev bırakmıştır. Feuillantine çıkmaz sokağındaki bu evin büyük bir bahçesi vardı; üç kardeş orada koşar oynarlardı. Şair bir şiirinde bunu şöyle anlatmıştır :

*J'eus, dans ma blonde enfance, hélas, trop
éphémère,
Trois maîtres : un jardin, un vieux prêtre
et ma mère.*

(Ne yazık ki pek kısa süren sarışın çocukluğumda üç hocam oldu benim bir bahçe, yaşlı bir rahip, bir de annem.)

Şairin sözünü ettiği bu yaşlı adam bitişiklerindeki manastırın rahiplerinden M. La Rivière'di. Karısıyla birlikte ev ev dolaşır, işçi çocuklarına okuma - yazma öğretirdi. Bu arada, Hugo'lara da sık sık gelir, üç kardeşe latince ders verirdi.

Victor Hugo'ya çocukluk yıllarında hocalık edenlerden biri de vaftiz babası General Victor Lahorie olmuştur. Napoléon'a karşı düzenlenen

bir suikastta birçok komutan suçlu görülmüş, idam edilmişti. Bu arada polis General Lahorie'yi de arıyordu. Victor Hugo'nun annesi General'in saklanmasına yardım etti. Lahorie çocukluk arkadaşıydı. Son yıllarda Paris'te yeniden karşılaşmışlar, çocukluk anılarıyla, gizli bir gençlik aşkının sönmemiş ateşiyle yeniden dost olmuşlardı. Sophie, General'in arandığını duyunca, onun bitiştirteki manastırın kilisesinde, kutsal eşya dairesine saklanmasını sağlamıştı. Çocuklarını da alarak, sık sık onu görmeye gidiyor, yiyecek götürüyordu. Çocuklar bu adamı De Courlandais Amca olarak biliyorlardı.

Bu görüşmelerde General Lahorie çocuklarla yakından ilgileniyor, onlara kitap okuyordu. Bu arada Victor'un okumaya pek meraklı olduğunu anlamış, zekâsının da büyük eserleri kavramaya elverişli olduğunu görmüş, ona Tacitus, Sallustius gibi Latin tarihçilerini tanıtmıştı.

Çocukların bir de, komşu kızlarından, bir arkadaşı vardı : Foucher'lerin kızı Adèle. Kızın babası babalarının, annesi de annelerinin en yakın arkadaşıydı. Léopold Hugo ile Pierre Foucher bekârlıklarında içtikleri su ayrı gitmeyen iki arkadaşılar. Önce Léopold evlenmiş, kısa bir süre sonra Pierre de evlenince, düğün yemeğinde arkadaşına şöyle demişti :

— «Benim bir oğlum olsun, senin de bir kızın; birbirleriyle evlendirelim.»

İki arkadaşın da ilk çocukları oğlan olmuş, daha sonra Hugo'lara iki oğlan daha gelmiş,

Foucher'lerin yıllardan sonra ikinci çocukları olarak Adèle doğmuştu. Çocuklar babalarının yıllarca önce birbirlerine verdikleri sözü bilmiyorlardı elbette. Şimdiki halde Adèle de, ağabey'si Victor gibi, onların sadece arkadaşıydı. İki kardeş sık sık bahçeye geliyorlar, Hugo kardeşlerle oynuyorlardı.

Ne yazık ki bu sevinçli günlerin çok geçmeden sonu geldi. 1813 aralığında Sophie Hugo gene ev değiştirdi, oğlanlar sevgili arkadaşları Sophie'den uzaklaşmak zorunda kaldılar.

Öte yandan, ortada annelerini üzen bir şey olduğunu da seziyorlardı. Merakları uzun sürmedi, hayatlarının ilk acısıyla karşılaştılar: Annelerinden de, evlerinden de ayrıldılar. Babaları boşanma davası açmıştı. Eugène ile Victor'u geceyatısı okuluna yazdırdı, annelerini aramalarını yasakladı. Çapkın baba başka bir kadını seviyordu; Korsika'dayken tanıştığı Salcano Kontesi Catherine Thomas'la ilişki kurmuştu. Kontes o sırada 16 yaşındaydı.

Victor Hugo'nun o yılları — onikiyle onaltı yaş arası — çok sıkıntılı geçti. Hafta sonlarında iki küçük kardeşi ağabeyleri Abel almaya geliyor, halaları Bn. Martin Chopine'in evine götürüyordu. General Hugo çocuklarını kız kardeşine emanet etmişti. Hala pek sert, bir o kadar da cimri bir kadındı. Babalarının çocuklara günde iki metelik hesabıyla ona bıraktığı parayı bile kısıyor, iki kardeş kitap, defter alacak para bulamıyorlardı.

Victor Hugo bütün bu sıkıntılar arasında

kendine gizli bir dünya yaratmıştı : Eski Latin şairlerini okuyor, onlardan çeviriler yapıyor, kendisi de bunlara benzer şiirler, koşuk (manzum) oyunlar yazıyordu. Saf çocuk kalbinde de tükenmez, derin bir ilham kaynağı vardı : Annesi. Ona karşı duyduğu sevgiyi, özlemi dile getirmeye çalışıyordu. Bir yılbaşı günü annesine gönderdiği şiirlerin başına şöyle yazmıştı

*Racine'in göklerdeki kutsal şölende
Takındığı ölümsüz çiçekler değil bunlar;
Basit, doğal çiçeklerle
Ördüğüm bir demeti sunuyorum sana, anne.*

Kadıncağızın gözleri yaşarmıştı. Oğlunu ilerinin büyük şairi olarak görüyordu. Bu güven de ondört yaşındaki şaire en büyük güç kaynağıydı. Bir şiirinde bunu şöyle anlatıyordu:

*Ateşli ruhumda yeşerirken anılar
Boğuk bir sesle mırıldanıp dizeleri
Adımlarım ileri, ileri gidiyordu.
Annem de, gizli gizli adımlarımı sayarken
Ağlıyor, gülüyor, «Bu bir peri!» diyordu.
Ona seslenen, görünmeyen bir peri.*

Küçük şairin de gözü çok yükseklerdeydi. Şiirin romantik havası içinde, romantizmin kurucularından Chateaubriand'ı kendine örnek olarak seçmişti. 1816'da günlük defterine şöyle yazıyordu : «Olursam bir Chateaubriand olurum. Onun gibi olmadıktan sonra hiç şair olmayayım daha iyi.»

Genç şair ilk şiirlerini topladığı defterin üzerine sonradan «Bunlar benim doğmadan önceki saçmalıklarım» diye yazmıştır. Kendisinin «saçmalık» saydığı şeyleri geride bırakıp gene kendisince tam bir şair olarak doğduğu dönem ne zaman başlamıştır acaba? Bunu kesin olarak bilemezsek de tahmin etmek güç değildir.

Onbeş yaşma daha yeni basmıştı, Fransız Akademisi'nin düzenlediği bir şiir yarışmasına girdi. «Hayatın çeşitli durumlarında bilginin sağladığı mutluluk» konusu üzerine yazdığı bu şiir 300 dizeyi geçiyordu. Yarışmada mansiyon kazandı. Akademi üyelerinin birçoğu çocuk denemek yaştaki bu genç şairin üstün yeteneklerine şaşmışlardı. İçlerinden biri onunla koşuk mektuplarla yazışmaya girişti. Bu genç şairi en aşağı kendi düzeyinde görüyordu.

Hugo şairlik hayatına bu tarihi başlangıç saymış olabilir. Belki de şair olarak doğuşunu birkaç yıl daha sonradan başlatmıştır: 1819'da, onyedinci yaşındayken, Toulouse Akademisi'nin şiir yarışmasında en büyük ödül olan Altın Zambak Armağanı'nı kazandı.

Bu yarışmaya şairler IV. Henri'nin Devrim sırasında parçalanmış heykelinin yeniden dikilmesi üzerine yazdıkları birer övgü ile katılmışlardı. Bu genç şairin bütün o anlı-şanlı şairleri geride bırakmış olması, hayranlıktan da öte, şaşkınlık yaratmıştı.

Victor Hugo kazandığı başarılar karşısında en çok annesi hesabına seviniyordu. Kadıncığının oğluna bağladığı umutlar boşa çıkma-

mıştı. Sıkıntılı günlerinde birbirlerine destek olan ana - oğul şimdi de sevinçli günleri paylaşıyorlardı.

Gerçekten, Bn. Hugo öteden beri bu küçük oğlunu çocuklarının hepsinden çok severdi; Victor da annesine karşı ağabeylerinden daha çok bağlılık gösterirdi. Yuva boşanma üzerine ikiye ayrılınca Victor, babasının yasaklarına karşın, annesini her fırsatta aramış, onu avutmaya çalışmıştı. Daha sonraki yıllarda, Victor okulunu bırakınca, babası ne kadar kızdıysa, annesi bunu o kadar hoşgörüyüyle karşılamıştı: Emindi ki oğlu büyük bir şair olacaktı; okulunu bitirmese de, babasının istediği gibi avukat olmasa da olurdu.

Delikanlı Hugo da annesini her bakımdan çok iyi anlıyordu. Annesinin, boşandıktan sonra, içine düştüğü yalnızlık içinde, çocukluk arkadaşları General Lahorie'yle seviştiğini sonradan öğrenmiş, o da bunu hoş görmüştü. General, sonradan Napoléon'a karşı hazırlanan başka bir suikastta suçlu görülerek kurşuna dizilmişti. Victor bu ölümün annesi için ne kadar büyük bir yıkım olduğunu da biliyordu.

Genç şair şimdi annesiyle oturuyordu. Bn. Hugo gene ev değiştirmiş, Petits-Augustins Caddesi'nde, Fransız Anıtlar Müzesi'nin yanındaki bir eve taşınmıştı. Arkeolog Lenoir'ın kurduğu bu müzede birçok tarihî belgeler vardı. Victor oradan çıkmaz olmuştu. Fransız tarihinin eski kaynaklarından bol bol esinleniyor, yeni şiir konuları buluyordu.

Öte yandan, babasının etkisiyle eskiden cumhuriyetten yanayken, şimdi, müzede edindiği bilgilerin, ayrıca annesinin de, etkisiyle krallıktan yana bir eğilim göstermeye başlamıştı. Genç şair bu konularda ateşli şiirler yazıyordu. 13 şubat 1820'de X. Charles'in oğlu Berry Dükü, Opera'dan çıktığı sırada, öldürülünce, Victor Hugo bu olay üzerine pek güçlü bir ağıt yazdı. Kral XVIII. Louis genç şaire maaş bağlattı.

Gene o yıllarda, iki Hugo kardeş (Eugène ile Victor) bir edebiyat dergisi çıkarmaya başladılar. Chateaubriand'a hayran oldukları için büyük yazarın *Le Conservateur* (Koruyucu) adındaki gazetesinden ötürü onlar da dergilerine *Le Conservateur Littéraire* (Edebî Koruyucu) adını verdiler. Victor Hugo burada bütün kalem denemelerine geniş bir alan buldu.

Chateaubriand da Victor Hugo'ya büyük değer vermiş, kendi izinden yürüyen bu genç şair için «dâhi», «yüce çocuk» demiştir.

Victor Hugo artık krallığın resmi şairi sayılıyor, saray çevrelerinde büyük saygı görüyordu. Barry Dükü'nün sonradan Chambord Dükü ünvanını alacak olan oğlu babasının ölümünden altı ay sonra doğunca, saray çevreleri genç şairden bu mutlu olay üzerine de bir övgü beklediler. Umduklarını bulamadılar. Victor Hugo, arkadaşı şair Alfred de Vigny'ye yazdığı bir mektupta, nedense doğumlar üzerine şiir yazamadığından yakınıyordu.

Hugo kardeşlerin en büyüğü Abel, babasının yolundan gitmiş, askerî okula yazılmıştı. Yalnız, o da edebiyattan uzaklaşmamış, sonradan bir «askerî yazar» olmuş, Fransız ordusu, tarihi üzerine kitaplar yazmıştır. 1855'te elli-yedi yaşında ölmüştür.

Eugène ile Victor ise kendilerini tümüyle edebiyata vermişlerdi. Eugène şiir yazıyordu ama, kardeşi kadar güçlü bir şair olamamıştı. Bu yüzden aralarında gizli bir kıskançlık vardı. Annelerinin daha çok Victor'u tutması da Eugène'in kıskançlığını artırıyordu. Aralarında düşman kardeşler havası esmeye başlamıştı. Victor Hugo bunu Habil'le Kabil konusu üzerindeki şiirlerinde kapalı bir biçimde dile getirmiştir.

Eugène'le Victor arasındaki kıskançlık daha sonra aşk alanında alevlendi, bir faciayla sonuçlandı :

Bn. Hugo acılı yalnızlık günlerinde en büyük avuntuyu, oğullarının dışında, ancak eski aile dostları Foucher'lerin yanında buluyordu. Foucher'ler şimdi (1819) Cherche-Midi Caddesi'nde Toulouse Konağı'nda oturuyorlardı. Bn. Hugo eski komşularını sık sık görmeye gidiyor, Eugène ile Victor'u da götürüyordu.

İki oğlanın, bahçeli evlerinde, birlikte oynadıkları sevimli kız, Adèle, büyümüş, daha da güzelleşmişti. Delikanlıların çocuksu sevgileri de şimdi aşka dönüşmüştü : Eugène de, Vic-

tor da Adèle'i seviyorlardı. İkisi de kıza bu duygularını belirtmişler, kız da gönlünün daha çok Victor'dan yana olduğunu açıkça belli etmişti.

Victor şimdi, onyedinci yaşında, gerçekten, çok güzel bir delikanlı olmuştu. Doğuşundaki o — annesinin deyişiyle — «bıçak kadar cık» şey, kendisinin sonradan bir şiirinde «rengi, bakışı, sesi olmayan» dediği çocuk serpilmiş, tombullaşmış, parlak bakışlı, ışıltılı sarı saçlı, pembe yanaklı bir delikanlı olmuştu. Aynı zamanda, çok da canlı, neşeliydi. Eugène de yakışıklı bir delikanlı olmuştu ama, rengi, daha çok, esmere yakındı; hareketleri de durgundu, göze çarpıcı bir hali yoktu.

Adèle beyaz tenli, siyah saçlı, parlak kara gözlü bir kızdı. O da Victor gibi hareketliydi; küçükken bahçede oynarlarken koşmacada, kovalambaçta ikisi Eugène'i geçerlerdi. Şimdi de, daha yetişkin yaşlardaki bu «arkadaş çocukları» arasındaki misafirliklerde, konuşmalarda da Adèle ile Victor'un birbirlerinden hoşlandıkları belli oluyordu.

Eugène, bunu görmeye birlikte, yenilgiyi içine sindiremedi. İçinde gene de bir umut vardı: Kendisi Victor'dan daha büyüktü; Adèle belki evlenmek için kendisini seçerdi; Victor ortadan çekilecek olursa kızın gönlü belki ondan yana dönerdi... Durumun kesinleşmesini, belirginleşmesini bekliyor, bu düşünceyle, kardeşiyle açıkça konuşmak istiyordu.

İki kardeş arasındaki gergin durum 1819

baharında patlak verdi : 26 nisan gecesi Eugène kardeşiyle açıkça konuştu : Adèle'i sevdiğini söyledi. Victor : «Ben de seviyorum» dedi. İki kardeş birbirlerine uzun uzun baktılar. Başka söyleyecek sözleri yoktu. Belliydi ki ikisi de aşkından vazgeçmek niyetinde değildi.

O gece başkaca hiç konuşmadan ayrıldılar. Ertesi sabah ikisi de ayrı ayrı, birbirinden habersiz, annelerine giderek durumu anlattılar.

Bn. Hugo çok güç durumda kalmıştı. Oğullarından hiçbirine «Sen vazgeç!» diyemezdi. Sonra, General Hugo'nun, gençliğinde, General Foucher'ye : «Benim bir oğlum olsun, senin de bir kızın; birbirleriyle evlendirelim» dediğini biliyordu. Sonradan, Hugo'larm boşanması üzerine, bu söz unutulmuş gibiydi. Ama, şimdi ortaya öyle bir durum çıkmıştı ki bu sözün hatırlanması gerekiyordu. İşin doğrusu aranır- sa, ilk oğlan olması dolayısıyla, bu söze göre, Foucher'lerin kızıyla Abel'in evlenmesi beklenirdi. Yalnız, Abel böyle bir istek belirtmediğine göre, ortada ancak Eugène ile Victor kalıyordu.

Anneleri, gönlünün sesini dinlerse, gene Victor'dan yana çıkacağını biliyordu. Ayrıca, Adèle'in de Victor'u sevdiğini sezinlemişti. Yalnız, küçük oğlunu tutarsa ortanca oğlunu gücendirecek, onun içine, gerçekten, derin bir acı salacaktı. En iyisi, hiçbirinden yana çıkmamak, işi şimdilik uyutmaktı.

— «İkiniz de çocuksunuz daha, durun bakalım!» dedi. «Evlenmek çocuk işi değildir. He-

le biraz daha büyüyün, para kazanın, eliniz ekmek tutsun... O zaman düşünürsünüz.»

Eugène söz dinledi, derdini içine gömdü. Anneleri, bu durum üzerine, Foucher'lerle ilişkiyi kesmiş, oğullarına da Adèle'le görüşmeyi yasak etmişti.

Victor bu yasağı dinlemedi. Sevgilisiyle gizli gizli mektuplaşıyordu. Genç şair ateşli olduğu kadar çekingen bir hava taşıyan bu mektupları sonradan *Lettres à la Fiancée* (Nişanlıya Mektuplar) adıyla kitap halinde yayınlamıştır.

Derken, hiç beklenmedik bir şey oldu : bunun sonucu olarak da, acılı bir kapıdan Victor'la Adèle için mutluluk yolu açıldı Sophie Hugo bahçeli bir ev peşinde koşarak yaptığı ev arama gezintilerinden birinde soğuk almış, ağır hastalanmıştı. Daha ancak elli yaşında, 28 Haziran 1821'de öldü. Öylesine büyük bir hayranlıkla sevdiği şair oğlunun ilk şiir kitabını bile görememişti.

Annesine pek düşkün olan genç şair onun ölümü üzerine deliye dönmüştü. Bu büyük acıyı ancak sevgilisinin yanında, eski aile dostları Foucher'lerin evinde avutabilirdi. Kendini onların kucağına attı. Foucher'ler de onu evlât gibi karşıladılar. Victor, Gentilly'de, Foucher'lerin yazlık evinde aylarca kaldı. Artık kendisini Adèle'le gerçekten nişanlı sayıyordu.

İlk kitabı *Odes et poésies diverses* (Övgüler, Çeşitli Şiirler) 1822 yılının yaz sonunda yayınladı. Genç şair bu kitabından aldığı parayla evlilik hayatının temelini attı. Victor

Hugo ile Adèle Foucher 12 ekim 1822'de evlendiler. Nikâhları daha onaltı ay önce şairin annesinin cenaze töreninin yapıldığı Saint-Suplice Kilisesi'nde kıyıldı.

Bir ölüm üzerine engeli aşıp mutluluğa doğru ilk adımını atan evlenme gene bir felâkete yol açtı: Eugène kardeşinin evleneceği gün aklını kaçırdı. İki kardeş aynı kızı sevmişler, biri ona kavuşmuş, öbürü onu kaybetmişti.

Nikâh töreni bir ölüm havası içinde geçti. General Hugo törende bulunamadı, deli olan öbür oğlunu Charenton Akıl Hastanesi'ne götürmüştü. Talihsiz delikanlı kurtulamamış, onbeş yıl hastanede yatmış, 1837'de, otuzyedi yaşında orada ölmüştür.

Eugène'in aklını kaçırmaması mutlu evliliğin üzerine kara bir gölge düşürmüştü. Genç şair bunu unutmaya, yuvasında karısını mutlu kılacak neşeli bir hava yaratmaya çalışıyordu. Öte yandan, para sıkıntısı da başlamıştı. İlk kitabından eline geçen parayla ancak evlenme masraflarını karşılamıştı.

Yeni evliler iki yıl Foucher'lerin yanında kaldılar. 1823 - 24'te Hugo'nun iki kitabı daha çıktı. Şair bunlardan aldığı parayla Paris'te Vaugirard Caddesi'nde bir ev tuttu. Oraya taşındılar; kendi zevklerine göre güzel bir yuva kurdular.

İlk çocukları oğlan oldu, Léopold adını koydular. Çocuk ancak birkaç ay yaşadı. İkinci çocukları kız oldu (1824), Léopoldine adını verdiler. Ondan sonra çocuklar birbirini kovaladı

İki oğlan, Charles (1826) ile François-Victor (1828); dördüncüsü ise gene bir kız, Adèle (1830).

Hugo'nun çocukları gibi eserleri de birbirini kovalıyordu. Uzun zamandır üzerinde çalıştığı ilk romanını bitirmişti. *Han d'Islande* (Izlanda'lı Han) adındaki bu roman 1823'te ufak ufak dört cilt halinde çıktı. Eserde yazarın adı yoktu. «Kara roman» dedikleri türden, entrikalarla, tüyler ürpertici olaylarla dolu bir macera romanıydı bu. İçinde esere biraz olsun ışık katan bir aşkın hikâyesi vardı ki bu da Victor'la Adèle'in aşkını andırıyordu.

O günlerin ünlü eleştirmecisi Charles Nodier bu romanı göklere çıkaran bir yazı yazdı. Nodier'nin edebiyataçılara toplantı yeri olan salonunda Victor Hugo ile karısı baş tacı ediliyorlardı. Adèle Hugo da edebiyata, resme meraklıydı. Çok okur, boş vakitlerinde resim yapardı. Sonradan kitap yazmış, çocuklarının portrelerini yapmıştır. Bu tablolar bugün Paris'teki Hugo Müzesi'ndedir.

Victor Hugo'nun gerek Paris edebiyat çevrelerinde, gerek yayın hayatında ünü gittikçe artıyordu. 1824'te *Nouvelles odes* (Yeni Övgüler) adındaki ikinci şiir kitabı, 1826'da da ikinci romanı çıktı. *Bug Jurgal* adındaki bu kısa roman San Domingo'da Zenciler'in ayaklanması sırasında geçen bir olayı anlatıyordu.

Ondan sonra Hugo her yıl bir eser verdi *Odes et Ballades* (Övgüler, Türküler); *Cromwell*; *Les Orientales* (Doğu Şiirleri); *Le Dernier jour d'un condamné* (Bir Mahkûmun Son Günü).

Cromwell Hugo'nun ilk tiyatro eseri idi. Bu kitabın önsözünde romantik dram anlayışını ortaya koyuyordu. İkinci tiyatro eseri olan *Hernani* ise ilk oynandığı gece klasiklerle romantikler arasında büyük bir kavgaya yol açtı. Genç yazar klasik tiyatro anlayışını kökünden yıkıyor, bunun yerine romantik bir tiyatro görüşü getiriyordu. Bu eser edebiyatta romantik çağın ilk büyük anıtı olarak kabul edilmiştir.

Hugo'nun siyasi görüşleri de büyük tartışmalara yol açıyordu. Genç şair, annesinin etkisiyle, kralcı olarak yetişmişti. Babası ise Napoléon'un en inanmış komutanlarından idi; İmparator düştükten sonra da düşüncelerinden ayrılmamış, krallığa karşı olmakta devam etmişti. Yalnız, oğlunun krallıktan yana olan şiirlerini hoşgörülle karşılıyor, «Zamanla değişir. Çocuk önce annesinin düşüncelerini alır, büyüdükçe babasının düşüncelerini benimser.» diyordu.

Öyle oldu. Genç şairin siyasi görüşleri kralcılıktan cumhuriyetçiliğe doğru yavaş yavaş bir gelişme gösterdi. «*Les Deux îles*» (İki ada) adındaki şiirinde Napoléon'un sürgünlerdeki acıklı hikâyesini anlatıyordu. *Figaro* gazetesinde Hugo aleyhine şiddetli bir yazı çıktı. Şimdi genç şair, edebiyat çevrelerinde olduğu gibi, siyaset çevrelerinde de tartışılıyordu.

Hugo'nun kralcılığı da, cumhuriyetçiliği de, hiç kuşkusuz, siyasi bir ihtirasa dayanmıyordu; daha çok, duygusaldı. Çocukluğunda annesinin verdiği kitaplardan körpe beyni krallığın şanı - şerefi ile yoğrulmuş, ilk şiirlerinde bu kaynaklardan büyük ölçüde esinlenmişti. Bu şiirler önce Kral XVIII. Louis'nin, sonra onun yerine geçen kardeşi X. Charles'in çok hoşuna gitmiş, her ikisi de genç şairi değerli ödüllerle yüceltmişlerdi. Ayrıca, X. Charles 29 ekim 1825'te taç giyme törenine sarayın bu gönüllü şairini de çağırdı. Victor Hugo bu törendeki izlenimlerini *Ode à la Sacre* (Taç Giyme Törenine Övgü) adındaki şiirinde dile getirdi. Kral bu şiirden o kadar hoşlanmıştı ki şaire Sèvres porseleninden bir sofrta takımı hediye etti. Hugo'ya ayrıca, gene o yıl Légion d'Honneur nişanı da verilmişti.

Ondan bir buçuk yıl kadar sonra, 1827 yılı başlarında, kralcılıktan Bonaparte'çılığa döndüğünü görenler kendisini ağır bir dille kınadılar. Görünüşte belki haklıydılar ama, gerçekte Hugo çok yüce bir duyguyla böyle davranmıştı. Çünkü o, her şeyden önce, milletin şerefine değer veren bir sanat adamıydı. Kınamaya konu olan *Ode à la colonne* (Anıta Övgü) adındaki şiirini Fransız milletine hakaret saydığı bir olay üzerine yazmıştı.

Olay şuydu : Napoléon savaşlarda yararlık gösteren komutanlarına birtakım unvanlar vermişti. 1814'te, İmparator'un yenilmesi üzerine yapılan Paris Barış Antlaşması bu unvanları

kaldırıyordu. Yalnız, antlaşmanın bu maddesi o güne kadar uygulanmamıştı. Bunu ilk uygulayan, o yıl, Avusturya'nın yeni Paris büyükelçisi Kont Apponyi oldu. Büyükelçilikte verilen baloda uşak gelen mareşallere, generallere adlarını soruyor, onlar da unvanlarını söylüyorlardı : Dalmaçya Dükü, Treviso Dükü, Reggio Dükü gibi. Uşak ise, önceden kendisine verilen listeye bakarak, onları, unvanlarıyla değil, adlarıyla tanıtıyordu : Dük Soult, Dük Mortier, Dük Oudinot... Bunun üzerine, komutanlar geri döndüler. Genç şair de, bunu doğrudan doğruya Fransa'ya, ülkenin şanlı askerlerine karşı bir hakaret saydı, ateşli bir şiirle karşılık verdi.

Böylece, Napoléon'un Fransa tarihindeki üstün yerini, savşalarının millete büyük bir şeref kazandırdığını kabul etmiş oluyordu. Bu da, kuşkusuz, duygusal bir davranıştı. Yalnız, Hugo'nun, yıllar geçtikçe düşüncelerinin geliştiği, krallığın halktan nasıl uzak kaldığını, ülkenin temel cevherinin ise halk olduğunu anladığı da bir gerçektir. Onun halkçılığının sa-natında ne güçlü bir kaynak olduğunu da daha sonraki eserleri gösterecekti.

Hugo'nun sanat alanındaki ününün yayılmasında devrin en güçlü yazarlarından ikisinin de büyük payı olmuştur. Bunlardan biri Chateaubriand, öbürü de Sainte-Beuve'dür.

Yıllarca önce çocuk şairin kendisine örnek olarak aldığı Chateaubriand şimdi onun eserlerini hayranlıkla okuyor, bu delikanlının «Corneille'lerin, Racine'lerin bilmedikleri bir yoldan yürüdüğünü» söylüyordu. Victor Hugo, gerçekten, yeni bir çağın öncüsü olmuş, o sıralarda yeni yeni başlayan romantik akımın kaptanı haline gelmişti.

Devrin ünlü eleştirmeni Sainte-Beuve'ün ise Hugo'nun hayatında hem iyi, hem de kötü bir yeri vardır. Onun sanat hayatındaki etkisi ne kadar yapıcı olduysa, kişisel hayatındaki etkisi de o kadar yıkıcı olmuştur. Edebiyat arkadaşlığıyla başlayan yakınlık aile dostluğuna dönüşmüş, bu «dostluk» ise, sonunda, genç şairin evlilik hayatını, kalp huzurunu sarsmıştır.

Hugo'lar başlangıçta oldukça mutlu sayılabilecek bir aileydi. Evlenmelerinin yol açtığı facia — Eugène'in deli olması — bir süre sonra unutulmuş, açtığı yara küllenmiş, ilk çocuklarının ölümünün yarattığı acı da daha sonraki çocuklarının dünyaya gelişiyle silinmişti. Parasıkıntıları da şairin kitaplarından elde ettiği kazançla ortadan kalkmış, orta halli bir hayat sürmeye başlamışlardı.

Büyük aşkın yıllarca süren bekleyişinden sonra birbirine kavuşan sevgililer elbette ki mutluydular. Genç şair onaltı yaşında sevmiş, yirmi yaşında da sevgiliyle evlenmişti. Bir başka emeli olan büyük şairliğe de erişmiş,

genç yaşında edebiyat dünyasının tanınmış bir yazarı olmuştu. Çevresindeki hayranlıklar bir altın halka gibi parlıyor, göz kamaştırıyordu.

Edebiyata yenilik getiren her güçlü şair gibi Victor Hugo da başlangıçta bazı yıldırımları üzerine çekmişti. Onu övenler olduğu gibi yerenler de vardı. Bunlar arasında şiddetli çatışmalar oluyordu. Bu arada, 1826'da *Figaro* gazetesi *Odes et Ballades*'deki bir şiirden dolayı Victor Hugo'ya saldırırken, *Le Globe* gazetesinde S.B. imzalı bir yazı genç şairi alkışlıyordu.

Hugo, gazeteye giderek, yazara teşekkür etmek istedi. Böylece, Sainte-Beuve'le tanıştı. Yirmidört yaşındaki şairle yirmiki yaşındaki eleştirmen yakın arkadaş oldular.

Sainte-Beuve de Vaugirard Caddesi'nde oturuyordu. Sık sık onlara geliyor, birlikte yemek yiyorlar, edebiyat, sanat üzerine konuşuyorlardı. Victor Hugo'nun akşam geç vakit gelince arkadaşını evde karısıyla baş başa bulunduğu da oluyordu. İçinde hiçbir kuşku uyanmıyordu. Çünkü karısının kendisini sevdiğine emindi. Sonra, arkadaşı hiç de yakışıklı bir adam değildi; hattâ, düpedüz çirkindi; genç yaşına karşın, saçları da yer yer dökülmüştü.

Hugo'lar ev değiştirip Notre-Dame-des-Champs Caddesi'nde 11 numaraya taşınınca Sainte-Beuve de onların ardından geldi, annesiyle birlikte aynı caddede 19 numaralı eve yerleşti. Victor Hugo'nun içinde gene en ufak bir kuşku uyanmadı.

Bu huzurlu kalbe karşı genç kadının içinde huzursuzluk, kıskançlık çoktan başlamıştı : Ünlü genç şair kendisini başarının sarhoşluğuna kaptırmış, dışarıda başka kadınlarla ilgilenmeye başlamıştı. Bunlar Adèle Hugo'nun kulağına sık sık geliyordu. Bilirdi : Victor, bütün duygularında olduğu gibi, o bakımdan da coşkun, taşkın bir erkekti. Peki ama, o büyük aşk ne olmuştu? Kadıncağz aşka inanmakla aldanmış mıydı? Sevgili Victor'u onu artık yalnız çocuklarının anası olarak mı görüyordu?

Genç kadının huzursuzluğu yıllarca sürdü. Sainte-Beuve'le ilk tanıştığında ikinci çocuğu — ilk oğlu — Charles'i emziriyordu. Kızı Léopoldine de daha iki yaşındaydı. İki yıl sonra bir gölü daha — Victor-François — dünyaya geldi. İkişer yıl arayla doğan bu çocuklar kadıncağzı hayli yıpratmış, güzelliğinden bir şey almadıysa da ruhundaki parlaklığı, neşeyi hayli donuklaştırmıştı. Kocasını da üç çocuk babası bir ev erkeği olarak kendini yuvasına verse Adèle hiç de halinden yakınmayacaktı. Gelgelim Victor Hugo hâlâ onsekiz yaşında bir delikanlı gibi gönül eğlenceleri peşindeydi. Bu durum karşısında kadında da kocasına karşı bir soğukluk başladı.

Dördüncü çocukları Adèle dünyaya geldikten sonra Bn. Hugo'daki değişiklik büsbütün ortaya çıktı. Victor Hugo bunu artık açıkça görüyordu. Geç mi kalmıştı acaba?

Bu yıllar içinde Sainte-Beuve «aile dostluğunu» gene eskisi gibi sürdürmüştü, Victor'un

«en yakın arkadaşı», karısının «takdirkâr ahbabı», çocukların da «amcası» gibi görünmüştü. Evet, Hugo'ların çocuklarını eskiden beri pek severdi; kendisi bekârdı, çocuk sevgisini arkadaşının yavruları üzerine toplamıştı. Yalnız, yeni dünyaya gelen kızı hepsinden daha çok seviyor, âdeta üzerine titriyordu. Nedendi acaba?

Şairin içine kurt düşmüştü. O, büyük sanat dehası, başı zafer taşları içinde dimdik gezen genç adam birden yıkılır, çöker gibi oldu.

Bir sabah hizmetçiyle haber yolladı, karısını odasına çağırttı. Böyle büyüklük taslamalardan pek hoşlanırdı.

Adèle, kocasının çalışma odasına giderken, içi hiç de rahat değildi. Kendi kendine : «Gene nutuk dinleyeceğiz!» diye söyleniyordu.

İçeri girerken : «İşte geldim!» dedi. «Buyur, ne istedin?»

Victor Hugo : «Otur!» dedi. «Ciddî bir şey konuşacağım seninle. Bakıyorum son aylarda bana karşı davranışların değişti. Ne demek istediğimi anlıyorsun sanırım. Yalnız maddî bakımdan değil, manevî bakımdan da bana karşı uzak duruyorsun. Çalışmalarımı hiç sormuyorsun; beni desteklemiyorsun, teşvik etmiyorsun. Kısacası, Adèle dünyaya geldiğinden beri aramızda bir şey var... ya da biri. Bu kuşku öldürüyor beni. Söyle, açık konuş.»

Genç kadın, baygın sesine bir sertlik vererek, ağır ağır konuştu :

— «Yalan söyleyecek değilim. Eskisi kadar sevmiyorum seni.»

— «Neden?»

— «Sana bir gurur geldi de ondan. Belki farkında değilsin: Pek mağrur bir hal aldın. Hiçbir itiraza gelemiyorsun. Bir şey söyleyecek olsam, hemen kızılıyorsun. Günde kaç kez, hem de başkalarının yanında, beni küçük görür gibi konuştuğun oluyor, sanki karşında nişanlılığımız zamanındaki o küçük toy kızcağız varmış gibi. Evet, büyük bir adamla evlendim; bunu biliyorum, çok iyi biliyorum. Senin hatırlatmana gerek yok. Ama sen, inadına hep bunu hatırlatır gibi konuşuyorsun, beni aşağı görmüş gibi davranıyorsun.»

— «Açık konuştun, sağol! Yalnız, bunu bana niye daha önce söylemedin?»

— «Sormadın ki. Bugün sordun, işte söyledim.»

Victor Hugo'nun o geniş, dâhi alınındaki kırışıklar biraz düzelir gibi olmuştu. Bir ara sessiz, durgun geçti. Sonra kaşları gene çatıldı.

— «Bir şey daha sormak istiyorum!...» dedi. «Bu uzaklaşma sence geçici mi acaba, yoksa sürüp gidecek mi?»

— «Sana bakar, Victor; benden çok sana bağlı.»

— «Emin misin?»

— «Emin olmasaydım odamın kapısını kapardım sana.»

Victor Hugo gene yatışmış gibiydi. Sonra alnı gene buruştu.

— «Bir şey daha var...» dedi. «Bu uzaklaşma yalnız bana karşı değil, çocuklarına karşı da gibi geliyor bana; öyle değil mi? Eskiden Léopoldine senin bütün hayatını doldururdu. Sonra Charles'la François da öyle oldu. Şimdi bir yere giderken onları yanma almıyorsun; benim gibi onları da bıraktın artık. Yalnız Adèle'ciğin çekiyor senin bütün sevgini, şefkatini.»

Bn. Hugo acı acı gülümsedi.

— «Bunu bari sen söyleme!» dedi. «Léopoldine'ciğimizi hepsinden çok seviyorsun, orası öyle de, ne Charles'le ilgileniyorsun, ne de François ile. Hoş, çalışma saatlerinin dışında evde de pek durduğun yok ya. Kimi gün öğle yemeğini, kimi gün akşam yemeğini hep dışarıda yiyorsun. Sık sık akşam yemeklerinde beni yalnız bırakıyorsun; sabahın ikisinde, üçünde geliyorsun. Vaktinin çoğu, benim yanımda değil, senin o oyuncu hanımların yanında geçiyor.»

Victor Hugo : «A! benim o oyuncu hanımlar!» diye alaylı alaylı gülümsedi. «Emin ol, sahnenin dışında onlar benim umurumda bile değil. Ama, biliyorsun, yazdığım oyunlarla geçiniyoruz; şu *Notre-Dame de Paris* bitip de bize hayli para getirinceye kadar da bu böyle sürecektir. Oyun sahnede yaratılır; doğurduğu tepkiye göre değiştirilir. Yönetmen, hele oyuncuların yazarın en yakın iş arkadaşlarıdır. Şimdi *Lucrece Borgia*'yı sahneye koyuyoruz; arkasından *Marie Tudor*. Ondan sonra kafamın içinde

dönüp dolanan elli, altmış oyundan biri daha gelecek. Sanırım tembel diyemezsin bana?»

— «Yo, senin şu kendini beyenmişliğini, bencilliğini kusur buluyorum ben sana. Bu yüzden her şeye, evine, ailene yabancılaşıyorsun. Benim sana karşı davranışımın yakınmasaydın, gene de söylemezdim ben bunu sana. Benim davranışlarımdaki değişiklik senin davranışının ancak bir sonucu.»

Victor Hugo susmuştu ama, içi rahatlamış değildi. Kuşkusu gene olduğu gibi içinde kalmıştı. Daha bile tedirgin olmuştu; çünkü görüyordu ki ikisinin de birbirine karşı yönettiği suçlamalar dayanaksız değildi. Yalnız, karı-koca arasındaki bu uzaklaşmada ilk adımı kendisinin attığını kabul etmiyordu.

Dudağının ucuna birinin adı geldi. Söyleyemedi. Karısını açıktan açığa suçlamadan önce, iyice emin olmak istiyordu.

O gün daha uzun konuşmadılar, Bn. Hugo çekildi, şair de çalışmalarına kapandı. Yalnız, zihni korkunç bir karışıklık içindeydi. Başladığı bir şiiri yeniden ele alıyor, tamamlayamıyor, bırakıyordu; romanına devam etmek istedi, olmadı; eskiden beri tasarladığı çeşitli konuların notlarını karıştırdı, hiçbiri üzerinde kafasını toparlayamadı.

İçine yeni bir kuşku girmişti. Adèle'ciğini artık eski saf kız çocuğu olarak görmediği için, yıllarca öncesinden de kuşkulanmaya başlamıştı: Acaba Eugène o günlerde Adèle'e karşı duyduğu sevgide kendisinden daha ileri gitme-

miş miydi? Belki Adèle gizliden gizliye onunla bir ilişki kurmuştu; belki Eugène'e onun sonradan kardeşiyle evlenmesi bundan dolayı çok ağır gelmişti. Zavalılcık şimdi, bu yüzden aklını kaybetmiş olarak, bir hastane köşesinde yatarken, aynı kadın bugün de kocasını çıldırtacaktı... Victor Hugo kardeşinin uğradığı acı akibetten eskiden bir dereceye kadar kendisini suçlu görürken, şimdi asıl suçlunun Adèle olduğunu düşünmeye başlamıştı...

Genç şair bu düşünceler arasında bunalır, ter dökerken, ikide - bir çıldırır gibi oluyor, ayağa fırlıyordu. Biraz önceki konuşmalarında karısının söyledikleri arasında bir cümle kafasının içine balyoz gibi iniyordu: «Eskisi kadar sevmiyorum seni.»

Ondan sonraki günler sessiz bir gerginlik içinde geçti. Victor Hugo gene akşamları geç geliyor, sabahleyin çalışabildiği kadar çalışıyor, öğleden sonra kendini gene sokağa atıyordu. Evde bulunduğu sürece gözü gene karısının üzerindeydi. Halinden, tavrından anlam çıkarmaya çalışıyor, kuşkusunu giderecek, ya da güçlendirecek kanıtlar arıyordu.

Sainte-Beuve ise davranışlarında hiçbir değişiklik göstermiyordu. Hemen hemen her akşam gene geliyor, sofrada kendisi için her zaman hazır duran tabağın önüne oturuyor, Victor varsa üçü birlikte, yoksa «şairin genç hanımı» ile «yakın aile dostu» ikisi karşılıklı yemeklerini yiyorlar, kadeh tokuşturuyorlardı. Sonra, o akşam şair evdeyse, onlara yeni yaz-

dıklarını okuyor, üzerinde konuşuyorlardı. «Büyük eleştirmen», gene her zamanki gibi, «hayranı olduğu» arkadaşının eserleri üzerinde düşündüklerini «içtenlikle» dile getiriyor, onu alkışlıyordu. Gitmeden önce de Adèle'ciğin odasına uğrayıp yavrunun melekler gibi tatlı tatlı uyuyuşunu zevkle seyretmekten de kendini alamıyordu.

Bir akşam Victor Hugo, o gittikten sonra, karısının ağzını arar gibi, hafif sinirli, biraz da alaylı alaylı güldü.

— «Şu Sainte-Beuve'ü de anlayamıyorum doğrusu. Bu kızı neden bu kadar çok seviyor? Sanki sütninesi!»

Adèle Hugo'nun kılı kıpırdamadı. Gayet sakin bir halle: «Sütninesi değil ama, vaftiz babası. Sever elbette!» dedi.

Bunun üzerine, söylenecek bir şey kalmıyordu. Victor Hugo sustu, odalarına çekildiler.

Akşamları, okuma saatinde, Victor Hugo şimdi sık sık başını kaldırıp karısının, arkadaşının yüzlerini araştırıyordu. Bir akşam, yeni bir şiirinin heyecanı içinde, elindeki kâğıtlara dalmış, dakikalarca okumuştı. Sonunda, başını kaldırıp baktı: Adèle uyuyakalmıştı; Sainte-Beuve de, gözlerini genç kadının yüzüne dikmiş, güzelliğini hayran hayran seyrediyordu.

Okuma kesilince, bir ara sessizlik sürdü. Sonra Adèle: «Ne oluyor?» diye mırıldanarak uyandı.

Victor Hugo: «Hiç!» dedi, okumasını kaldığı yerden yeniden aldı.

Başka bir akşam, Victor Hugo eve her zamankinden erken geldi. Umduğu gibi de oldu : Karısıyla arkadaşını baş başa buldu. Adèle'in eli Sainte-Beuve'ün elinde, yan yana oturuyorlardı. Çapkın «aile dostu», arkadaşını görünce, elini birden çekecek gibi oldu, sonra vazgeçti. Telâş gösterirse kendini ele vermiş olurdu.

Victor Hugo hiçbir şey söylemedi. Bu susmanın çok daha derin bir anlamı vardı. En sonunda Adèle elini çekti.

Artık kuşku kalmıyordu. Bunun üzerine, Victor Hugo bu sefer de durumu arkadaşıyla açık açık konuşmaya karar verdi. Haber gönderdi, evine geleceğini bildirdi.

Sainte-Beuve korku, kaygı içinde bekliyordu. Biliyordu ki suçluydu; gene biliyordu ki Victor Hugo sert bir adamdı. Ne soracağını anlamıştı; açık konuşuyormuş gibi görünüp dostluk havasını sürdürmek, bu güveni verdikten sonra da gerekeni üstü kapalı geçmek niyetindeydi.

— «Buyur, dostum, hoş geldin!» diye karşıladi.

Victor Hugo hemen konuya girmek istiyordu.

— «Seninle bir şey konuşmak istiyorum...» dedi. «Benim için çok değerli olan bir kimseyle aranızdaki ilişki hakkında. Bu ilişki sadece dostluğa mı dayanıyor; yoksa, ikiniz de farkında olmadan başka türlü bir duyguya mı dönüştü? İçimde bir kuşku var; bu kuşku da, adı-

nı söylemeye gerek görmediğim o kimseyle benim aramda derin bir acı kaynağı oluyor.»

Durum açıkça ortaya konulmuştu; sorguya çekilen kişi de açıkça karşılık vermek zorundaydı. Sainte-Beuve bir ara duraladı: Victor Hugo bu ilişkinin ne kadar uzun zamandan beri sürdüğünü biliyor muydu acaba? Küçük Adèle'in kendi çocuğu olmadığından kuşkulanıyor muydu?

Kurnaz adam: «Açık konuştun, dostum, ben de açık konuşacağım...» dedi ama, pek de öyle bir niyeti yoktu. «Gerçekten, sözünü ettiğin kimseye karşı, birkaç aydan beri içimde derin bir duygu uyanmış bulunuyor; bunun önüne geçemiyorum. Yalnız, şunu bil ki seni telâşa düşürecek, kaygı kaynağı olacak bir şey yok bunda.»

Victor Hugo: «Şerefine üzerine yemin eder misin?» diye sordu.

— «Ederim.»

Hugo: «İçim rahatladı!» dedi. Sonra başka bir şey sordu: «Bu duygu karşılıklı mı acaba, ne dersin?»

Sainte-Beuve: «Bunu ben söyleyemem...» dedi. «Kendisine sormanı da tavsiye etmem; çünkü haksız kuşkular o ince ruhlu kadın üzerinde kötü tepkiler uyandırır ki bu da senin için iyi olmaz. Evlilik hayatında geçimsizlikler böyle başlar.»

İki eski arkadaş birbirlerini süzdüler. Sainte-Beuve karşısındakini küçük gören, ona öğüt veren bir büyük gibi konuşuyordu; bunun

şaire ne kadar acı geldiğini de biliyor, bundan da ayrıca zevk alıyordu.

Victor Hugo, karısıyla konuşmasında olduğu gibi bunda da gene kesin bir sonuca varmamış, gerçeği tam olarak öğrenememişti.

— «Akşam sohbetlerine bir süre ara versek» dedi. «Belki yeniden o eski dostluk havasına döneriz; sence de öyle değil mi, Sainte-Beuve?»

— «Bunu ben de düşündüm, Hugo. Daha önce de söylemiştim ya sana, birkaç konferans vermeye Liège'e gideceğim. Yalnız, birbirimizden uzaklaşmamız gerek onda, gerek bende duygunun daha da canlanmasına yol açarsa diye korkuyorum.»

Sainte-Beuve, böylece, arkadaşının biraz önce sorduğuna dolaylı olarak karşılık vermiş oluyordu : Demek ki Adèle'in de kendisini sevdiğine emindi.

Victor Hugo : «Doğru», dedi. «Daha kötü olur. Neyse, düşün, belki daha iyi bir çare bulursun.»

— «Evet, görüşürüz.»

El sıkmadan ayrıldılar. Belliydi ki ikisi de şimdi birbirinden nefret ediyordu. Ortak bir sevgi onların içine derin bir düşmanlık tohumu serpmiştii.

Hugo'ların evine korkunç bir kara bulut çökmüştü. Akşam yemeklerinde artık o gedikli aile dostu eskisi kadar sık bulunmuyordu. Ana, baba, çocuklar sofrada kurşun gibi lokmaları güçlkle yutuyorlar, biriki lakırdı etmek için

kendilerini zorluyorlardı. Adèle dalgındı; Victor bağırılmamak için kendini zor tutuyordu.

Sessiz acı ancak birkaç gün sürdü. Sonunda, Victor Hugo karısıyla açık konuşmayı bir kere daha denemek istedi.

— «Adèle,» dedi, «bak son defa soruyorum sana : Sainte-Beuve'ü seviyor musun?»

Genç kadın hiç duralamadan karşılık verdi:

— «Evet, seviyorum. Tamam mı? Memnun oldun mu?»

Hugo karısının bu kadar açık konuşacağını beklemiyordu. Şaşırakalmıştı.

— «Nasıl... nasıl oluyor da bu kadar zalim olabiliyorsun bana karşı?» diye kekeledi.

Adèle bunun da karşılığını verdi :

— «Sen bana karşı daha mı az zalim davrandın benim üzerime oyuncu kızlarla, tezgâhtar kızlarla, hizmetçilerle düşüp kalkarken? Aklına eseni, gönlünün dilediğini yapmadın mı?»

Victor Hugo kendini hâlâ toparlayamamıştı.

— «Nasıl olur, Adèle!» diye haykırdı. «Dört çocuk anası kadınsın... Birkaç yıla kadar Léopoldine evlenecek... Kızının geleceğini mahvetmek mi istiyorsun?»

— «Sen de benim gençliğimi mahvetmedin mi?»

— «Anlayamıyorum yuvamdaki dost bildiğim kadın nasıl oldu da benim düşmanım ke-sildi!»

Adèle : «Düşmanın değil, Victor, yargıcın!» dedi. «Senin yaptıklarının cezasını veriyorum.»

Bu ilk kavgaydı. Ondan sonra da günlerce sürüp gitti. Ev artık onlar için cehennem olmuştu. Kadın hiçbir pişmanlık duymamış gibiydi. Kocasını ise azap içinde kıvranıyordu. En sonunda bir gün daha açık bir karşılık almak istedi.

— «O adam sana sahip oldu mu?» diye sordu.

Adèle Hugo gene gayet sakin bir halle : «Hayır ama,» dedi, «içimden öyle bir istek geçmedi değil.»

Ateş sönmemiş, daha da alevlenmişti Hugo'nun karısından beklediği sözler değildi bunlar. İstek duymuştu demek! Öyleyse, «Hayır!» derken yalan söylemiş olamaz mıydı? O büyük günahı işleyen bir kimse yalan söylemek gibi küçük bir günahı haydi haydi işlerdi.

Cehennem azabı yeniden başlamıştı. Hugo buna yalnızken gene az - çok dayanıyordu da o «şeytan herif» yanlarındayken çıldırarak gibi oluyordu.

En sonunda bir gün Sainte-Beuve'e şu mektubu yazdı :

Aziz dostum,

Sana bu mektubu yazarken derin bir acı çekiyorum ama, yazmam da gerek. Dediğin gibi Liège'e gitseydin, ben de sana bu mektubu yazmaktan kurtulurdum. Eskiden olsa senden kısa bir zaman için bile ayrılmak beni üzerdi; şimdi ise, gitmeni dört gözle bekliyordum. Gitmedin, belki kendine göre iyi de ettin. Yalnız, ben de, belki son defa, içimi sana olduğu gibi açacağım.

Bilmem sen de benim gibi mi düşündün : Şu bir gerçek ki son üç aylık kötü yamanmış, kötü dikilmiş, yarım - yamalak dostluktan hiçbirimize yarar gelmedi. Aramızdaki o eski sağlam, güçlü, sarsılmaz dostluk değil artık bu. Yanımda olmadığını zamanlar sana karşı kalbimin derinliklerinde kalmış eski sevgiyi gene duyar gibi oluyorum. Karşı karşıya geldik mi, bir azaptır başlıyor. Birbirimiz karşısında özgür değiliz artık. O eski iki kardeş değiliz artık. Aramızda bir şey var. Aynı odada bulunurken, ellerimiz birbirine değecek kadar yakın otururken, bu duygu öyle korkunç bir hal alıyor ki! İşte bunun için ben sana : «Git!» demiştim.

Anlamıyor musun, Sainte-Beuve? Nerede o bizim eski karşılıklı güvenimiz, içtenliğimiz, hiçbir gizli düşünce taşımaksızın açıkça konuşmalarımız? Bunların hiçbiri kalmadı artık. Her şey azap oldu artık benim için. Sen bize geldiğin zaman, adını burada anmak istemediğim kimsenin beni yanınızda bulunmaya zorlaması bile artık eskisi gibi iki dost olmadığımızı bana çok acı bir şekilde hatırlatıyor. Senin burada bulunman şimdi öyle bir şeyden yoksun ki varlığın yokluğundan daha büyük bir yük oluyor. Boşluk tam olsun daha iyi.

Onun için, bir süre görüşmeyelim; görüşmeyelim ki hiç olmazsa eski sevgimiz kalsın. Yaran kapandı mı acaba, bilmiyorum. Benim yaram kapanmadı, onu iyi biliyorum. Seni ne zaman görsem yaram kanamaya başlıyor.

Benim sana karşı eskisi gibi olmadığının sen de farkındasındır sanırım. Öyleyim, çünkü acı veriyorsun bana artık. Bu da beni sinirlendiriyor; önce kendime karşı, sonra sana karşı, daha sonra da bir başkasına karşı. Bu mektuptaki dileklerime belki o da katılıyor. Bütün bu kalp ağrılarından, ne yaparsam yapayım, elimde değil, dışarıya bir şeyler sızıyor; bu da, hepimizi üzüyor. Görüşmedikçe daha rahatız; görüştüğümüzde acı çekiyoruz.

Onun için, şimdilik görüşmeyelim; görüşmeyelim ki, ileride, en kısa zamanda, yeniden görüşelim, belki bir daha ayrılmamak üzere. Bulduğumuz mahallelerin birbirine uzak oluşu, araya yazın girmesi, köylere gitmemiz, benim evde hiç bulunmayışım... bütün bunları başkalarına karşı bahane olarak ileri sürebiliriz. Bize gelince, biz işi iyi bir sonuca pekâlâ bağlayabiliriz. Birbirimizi gene seveceğiz. Mektuplaşırız, değil mi? İleride bir yerde karşılaştığımız vakit, seviniriz, daha büyük bir sevgiyle el sıkışırız. Ne dersin? Birkaç kelime yaz bana.

Mektubuma burada son veriyorum. Bütün bu kırık - dökük düşünceleri hoşgör. Bu mektubu yazarken çok acı çektim, dostum. Okuduktan sonra yak ki kimse okumasın, sen bile bir daha okuma.

Hoşçakal. Arkadaşın, dostun

Victor

Bu mektubu Sainte-Beuve sevgilisine oku-

du, sonra sözde pek üzülmüş gibi görünerek karşılık yazdı. Çok karışık bir dil kullanıyor, ne demek istediği pek anlaşılmıyordu. Yalnız, Adèle için şöyle diyordu :

Benim de adımı vermekten kaçınacağım öbür kişiye gelince, benim için önüne geçilmez, değişmez bir sevgi kaynağı olarak kalmış olmakla birlikte, kendisini yaralayabilecek bir şey yaptığımı sanmıyorum. Onu tek başına hiçbir zaman görmemişimdir. Sen yokken, yanımızda daima başkaları bulunmuştur, kendisiyle ilgilenişim de ancak sağlığıyla ilişkili sorular sınırı içinde kalmıştır.

Sainte-Beuve mektubunda Victor Hugo'ya böyle söylüyordu ama, sırrını ortaya yaymaktan hiç de çekinmiyordu; bundan gizli bir zevk bile alır gibiydi. *Livre d'Amour* (Aşk Kitabı) adındaki küçük şiir kitabında bu yasak aşkı çeşitli yönleriyle dile getirmişti. Çok az sayıda basılmış olan bu kitap ancak dar bir çevrede okunuyor, elden ele dolaşıyordu. Böylece, edebiyat çevrelerinde artık Bn. Hugo da gizli aşkları dillerde dolaşan ünlü kadınlardan biri olmuştu.

Sainte-Beuve daha da ileri gitmiş, ölümünden sonra yayınlanmak üzere hazırladığı *Mes Poisons* (Zehirlerim) adındaki kitabında şöyle yazmıştır :

Aşkta bir tek büyük, gerçek başarıım oldu ki o da, Adèle'ciğimdir. Hani bazı komutanlar

vardır, yeteneklerinden çok, talihleri dolayısıyla büyük bir zafer kazanmışlardır, artık hep onunla yaşarlar; işte ben de onlar gibiyim. Ondan sonra hep yenildim, yenilgiden yenilgiye sürüklendim durdum. Yeni bir savaşa girişemeyecek kadar yorgunum artık. İddiasız, gösterişsiz, memleket içinde bir iki manevra yapmakla yetiniyorum.

... Halimden şikâyetim yok. Adèle'ciğimi buldum, kalbini elde ettim, ondan başka da kimseyi sevmek istemiyorum.

Bu aşk gizli gizli sürüp giderken Victor Hugo'nun azabı da için için kaynıyordu. İçi deha dolu kafa gene de işliyor, hayaller kuruyor, bir yandan *Notre-Dame de Paris* romanı üzerinde çalışırken, bir yandan yeni şiirler yazıyor, bunların yarattığı hava içinde kendinden geçiyor, başka âlemlere sürükleniyordu. Gene de, ikide - bir, acı bir şarkının yanık nakaratı gibi, zihninde şu sözler dolanıp duruyordu :

— «Karım beni sevmiyor... Arkadaşımı sevmiyor...»

Onları suçüstü yakalamayı, peşlerine düşüp ya da adam koyup nereye gittiklerini, nerede bulduklarını öğrenmeyi tasarladı. Bu konuda birkaç girişimde de bulundu ama, bir sonuca varamadı. İki arkadaş artık görüşmüyorlardı ama, iki sevgilinin buldukları, mektuplaştıkları anlaşılıyordu. Öyleyse, nerede, nasıl buluyorlardı? Ne zaman, nasıl mektuplaşıyorlardı?

Çocuklar, anneleri, hizmetçi kadın evde yokken, büyük yazar, pek zavallı bir halle, hır-sız gibi, evde köşe - bucak dolaşüyor, aramadık yer bırakmıyordu. Karısının dalgın olduğunu bilirdi; mektupları en beklenmedik yerlere bırakmış olabileceğini umuyordu.

Bir aynalı dolaba anahtar uydurmaya çalıştı. Bütün anahtarları birer birer denerken, bir yandan da, hiçbirinin açmaması için dua ediyordu. Gerçeği öğrenmek istiyordu ama, korkuyordu da. Kuşkunun kesin gerçek haline dönüşmesi onun için korkunç bir yıkım olacaktı.

Dolabın kapısı en sonunda açıldı. İçi kadın çamaşırı, dantele, kurdele gibi şeylerle doluydu. Kıskanç koca, elleri titreye titreye, bunları karıştırdı, alt-üst etti. Bir kese buldu. Kesenin içinde katlanmış bir kumaş parçası vardı, kumaşın katları içinde de... bir resim! Sainte-Beuve'ün gençlik resmi. Saçları çoktan dökülmeye başlamış, alnı açılmış. Hugo onu bu ha-liyle keşiflere benzetirdi.

Elinde resim, orada öyle duruyordu. Ne yapacağını bilemiyordu. Alıp götürse de, akşama elinde bu kanıtla karısını yeniden sorguya mı çekseydi? Bu da bir şeyi ispat etmezdi ki. Resmi çevirip arkasına baktı: Hiçbir yazı yoktu. Sonra, resmi gene eski yerine koydu, keseyi çamaşırların altına yerleştirdi, dolabı kilitledi, çekildi.

O akşam Adèle her zamankinden geç geldi. Saçlarını aceleyle toplamış olduğu belliydi. Soğuk, yüksekte bir bakışı vardı. Yemek gergin

bir hava içinde geçti. Léopoldine babacığını güldürmek için şaklabanlıklar yapıyordu ama, dertli alnın kırışıkları yumuşamıyordu.

Birkaç gün sonra Victor Hugo imzasız bir mektup aldı. Yazan, kimse, ona karısının Sainte-Beuve'le bir evde buluştuğunu bildiriyor, adresi de veriyordu.

İşte en sonunda elinde bir ip ucu vardı. Şimdi ne yapacaktı? Ne yapacağını çoktan biliyordu: Ocağa doğru gitti, bir kibrit çaktı, mektubu yaktı; adresi de unuttu gitti. Bütün araştırmalarını kuşkusunun boşa çıkması umuyla yapmıştı. Korkunç gerçeğin gözlerinin önüne bütün çıplaklığıyla serilmesine gelemeydi; böyle bir acıya dayanamazdı.

Kendini öldürmeyi düşündü; düşünmedi değil. Yalnız, bu düşünceden çabuk vazgeçti: Bir dehayı öldürmeye hakkı var mıydı? O deha bütün acıların altından kalkacak, büyük eserler yaratacak kadar güçlüydü.

Ona şimdi boşverir, alaycı, hınzır bir hal gelmişti. Karısına küçük görür gibi bakıyor, sık sık iğneli sözlerle sinirlendirmeye çalışıyordu. Ona Sainte-Beuve'ün eski şiirlerinden «Mme V. H.'ye» armağan edilmiş olanları okuyor, dizeler arasında gizli anlamları sezmiş olduğunu belli eder biçimde konuşuyordu.

Adèle Hugo, gerçekten kocasının bu tutumundan dolayı azap çekmeye başlamıştı.

Bir gün sevgilisine bunu anlatırken: «Artık dayanacak halim kalmadı!» dedi. «Kaçmak zorunda kalacağız belki.»

Sainte-Beuve soğuk bir ürperti geçirdi. Onun hiç de böyle bir niyeti yoktu. Sevgili Paris'ini, edebiyat ilişkilerini, kitaplarını, yıllardan beri alıştığı çevresini bırakamazdı.

Adèle bunları söylerken gözlerini ona dikmişti. Adamın düşüncelerini yüzünden okumuş, benzi sararmıştı.

Sanite-Beuve, uzun bir sessizlikten sonra : «Çocukların?» diye sordu.

— «Victor'la aramızda paylaşıyoruz. Adèle'ciğimi ben alırım.»

«Adèle'ciğimizi» diyecekti, çünkü sevgilisi bu kıza sahip çıkıyordu. Yalnız, korkutmamak için öyle söylememişti.

Karşısındakinin bir şey söylemediğini görünce : «Üzerine sorumluluk almaktan korkuyor musun yoksa?» diye sordu.

Sainte-Beuve : «Belki» diye mırıldandı.

Adèle'in kaşları çatılmıştı, gözlerini korkunç bir öfkeyle ona dikmişti :

— «Demek benim azap çekmemi tercih ediyorsun?»

Soğuk, derin, korkunç bir sessizlik. Kadın yıkılmıştı. Kocasından beklediği eksiksiz, kursesiz, tam aşkı bulamayınca küskün kalbiyle kendini onun en yakın arkadaşının kucağına atmış, orada da, başlangıçtaki bütün tatlı sözlerle karşın, umduğunu bulamamıştı. Belki ateşli bir aşk bulmuştu ama, kalbi gene boş kalmıştı.

Victor Hugo için de bu korkunç bir yıkım olmuştu. Gözünü açıp ilk gördüğü, duygusal

gençliğinin bütün aşkıyla sevdiği saf, temiz kız on yıl içinde günahkâr bir kadın olup çıkmıştı.

Şair : «Yanılmışım...» diyordu. «Duygu hayatıma yeniden başlayacağım. Birincisinde yanıldım, ikincisinde yanılmam artık. Gerçek aşkı, yıllarca sürecektir, hiçbir şey karşısında devrilmeyecek sağlam, köklü, güçlü bir sevgi arayacağım... Bulacağım da!»

Bu gönül fırtınaları, ruh bunalımları arasında büyük yazarın sanat çalışmaları durmamış, ilk büyük romanı bu hengâme içinde doğmuştu.

Din - Toplum - Doğa üçlemesini meydana getirecek olan romanların ilki *Notre-Dame de Paris* 1831 martında çıktı. Hugo bu romanı uzun zamandan beri tasarlıyordu. 1 eylül 1830'da yazmaya koyuldu, dört buçuk ay sonra, 15 ocak 1831'de bitirdi.

Yayıncı Gosselin bu romanı sabırsızlıkla bekliyordu. Kısa bir zamanda bastı, piyasaya çıkardı. Roman kelimenin tam anlamıyla kapışıldı. Victor Hugo güçlü bir şair, iyi bir oyun yazarı olduğu kadar büyük bir romancı olduğunu da göstermişti.

Seine Irmağı üzerinde Cité Adası'ndan göklere yükselerek tepeden bakan Notre-Dame Kilisesi bu romanda bir masal kahramanı gibi yaşatılmış, onun çevresinde geçen olaylar ara-

sında da kilisenin kambur çancısı Quasimodo, güzel Çinge kızı Esmeralda, kıza çılgınca tutkun Rahip Frollo gibi kişiler unutulmaz bir canlılıkla yaratılmıştır.

Victor Hugo çok daha sonra, 1862'de, *Les Misérables* (Sefiller) ile Toplum'u, 1866'da da *Les Travailleurs de la mer* (Deniz İşçileri) ile de Doğa'yı ele alarak, üçlemesini tamamlamıştır.

Sainte-Beuve macerasından sonra Hugo'ların evi yuva olmaktan çıkmıştı. Victor Hugo da, Adèle de gerçeği olduğu gibi kabul etmişler, kendi hayatlarını ayrı ayrı sürdürmeye karar vermişlerdi. Adèle, kaçma teklifine Sainte-Beuve'ün yanaşmadığını görünce büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı ama, artık kalbiyle değilse de, ateşli duygularıyla ona gene bağlı kalmıştı. Gizli gizli buluşuyorlardı.

Victor Hugo ise gününün büyük bölümünü dışarıda geçiriyor, eve ancak yatmadan yatmaya geliyordu. Gelmediği geceler de oluyordu. Bir vakitlerin sıcak aşk yuvası olan bu ev ona külleri soğumuş boş bir ocak gibi geliyordu. «Sevilmeyen yaşamıyor demektir; kalp boş iken ne kadar ağır gelir!» diyen şair bu yalnızlığın yıkıcı ağırlığı altında eziliyor, bunalıyordu.

Victor Hugo o sıralarda oyun yazarlığına merak sarmıştı. İlk denemeleri başarılı olmadı: X. Charles hükümeti *Marion de Lorme*'un sahneye konulmasını yasak etmişti. Yeni kral Louis-Philippe eserin oynanmasına izin verdi, oyun 11 ağustos 1831'de sahneye konuldu. Yal-

111, ancak dört gün oynanabildi: Başoyuncu Bocage birdenbire hastalanınca temsillere son verildi. Öte yandan, eser de pek başarı sağlayamamıştı.

Bunun üzerine Victor Hugo yeni bir oyun yazmaya başladı: *Le Roi s'amuse* (Kral Eğleniyor). Bu bir güldürüydü. 22 Kasım 1832'de sahneye konuldu. Bunun da ömrü uzun olmadı: Louis-Philippe hükümeti oyunu yasak etti, çünkü eserdeki kralı öldürmeye kalkışma sahnesi sakıncalı görülmüştü.

Hugo bu aksiliklere kızılıyordu ama, yılmıyordu. Yeniden kaleme sarıldı, *Lucrèce Borgia*'yı 9-20 Temmuz 1833 arasında on günde yazdı. Eser 2 Şubat 1834'te ilk defa temsil edildi.

Bu oyun genç şaire büyük bir başarı ile birlikte aradığı büyük aşkı da getirdi: Ondan sonra tam elli yıl sürecek olan sevgi bağının ilk düğümü o gece atıldı. Victor Hugo, locasında oturmuş, oyunu seyrederken, eserde ikinci derecede bir kişiyi temsil eden Juliette Drouet'den gözlerini ayıramıyordu.

Şair onu daha önce bir toplantıda görmüş, ahenkli yürüyüşüne hayran kalarak bunu «alevden bir kuş gibi» sözleriyle belirtmişti.

Juliette Drouet (asıl adı ile Julienne Gauvain) esmer tenli, iri kara gözlü, yirmiyedi yaşında bir genç kadındı. Hayli maceralı bir geçmişi vardı. Uzun süre heykeltıraş Jean-Jacques Pradier ile yaşamış, ondan bir kızı olmuştu. O sırada Rus prensi Demidov'la yaşıyordu.

Juliette Drouet pek güçlü bir oyuncu değildi. Şimdi *Lucrece Borgia*'da da ona ancak ikinci derecede bir rol vermişlerdi; Prens Negroni'yi temsil ediyordu. Yalnız, umulandan daha büyük bir başarı gösteriyordu. O da sahneye çıktığında fırsat buldukça gözlerini eserin yazarından ayırmıyor, böylece ondan güç alıyor, rolünü daha büyük bir içtenlikle oynuyordu.

Oyundan sonra görüştüler. Ondan sonra da birbirlerine ömürlerinin sonuna kadar ayrılmamacasına bağlandılar.

Victor Hugo artık evine akşamları da gelmez olmuştu. İki sevgili, okul kaçağı çocuklar gibi, gündüzleri kırlarda, korularda dolaşıyorlar, akşamları tiyatroya geliyorlar, gecelerini de birlikte geçiriyorlardı. Victor Hugo sevgilisinin tiyatroyu da bırakmasını, yalnız kendisinin «kadını» olmasını istiyordu. Bunu bir gün şöyle açtı :

— «Bambaşka, yepyeni bir kadın olmanı istiyorum ben senin, Juliette. Yalnız, yalnız benim olmanı.»

— «Yalnız senin değil miyim, sevgilim?»

— «Bütünüyle değil. Benim dışındaki dünya ile ilişkin sürdükçe seni tümenden benim gibi göremem. Eski aşkların, dostların aklıma geldikçe seni kendimden uzak görüyorum. İsterdim ki şu Claire'ciğinin babası ben olayım. O geçmiş, değiştiremeyiz. Ama, bundan sonra...»

Juliette : «Peki, ne yapmamı istiyorsun?» diye sordu.

— «Önce bana doğru söyle : Niçin tiyatroyu bırakmak istemiyorsun?»

Juliette'in sanata karşı büyük bir tutkusu yoktu; tiyatroyu bırakabilirdi. İşin doğrusunu söyledi :

— «Bütün bütün sana yük olmamak için, Victor'cuğum. Ben de kazanırsam, daha rahat yaşarız. Sonra...»

Gözlerini önüne eğmiş, susmuştu.

Victor Hugo : «Borçların var, öyle değil mi?» dedi.

— «Evet, çok borcum var; terziye, kuyumcuya, kürkçüye. Bilirsin, bizim tiyatro çevresinde...»

Victor Hugo'nun kaşları çatılmıştı.

— «Bilirim!» dedi. «Süslenmek için boğazınıza kadar borca girersiniz. Sonra, bunları ödemek için...»

Juliette : «Sus!» diye haykırdı.

Victor Hugo yumuşamıştı.

— «Bak, Juliette,» dedi, «bütün borçlarını yavaş yavaş ben ödeyeceğim. Buna karşılık senden istediğim şu : Eski dostlarınla bütün ilişkiyi keseceksin; ne görüşeceksin, ne mektuplaşacaksın. Söz mü?»

— «Söz!»

— «Tiyatroyu bırakacaksın, hayatının gidişini baştan başa değiştireceksin. Şimdilik ayda 700 frank vereceğim sana. Bununla en gerekli ihtiyaçlarını karşıyorsun. Belki çok şey kaybedeceksin ama, namusunu kazanacaksın. Razi misin?»

— «Razıyım.»

— «Evini değiştireceksin. Sana başka ev tutacağım. Bütün eşyanı, mücevherlerini satacaksın...»

Juliette burada Victor'un sözünü kesti :

— «Satacak mücevherim yok, hepsi rehinde.»

— «Bütün elbiselerini, değerli nen varsa hepsini atacaksın, satacaksın... Bunların nereden, kimlerden geldiğini biliyorum çünkü. Benden gelmeyen hiçbir şeyin kalmayacak.»

— «Peki.»

— «Eviden ancak benimle dışarı çıkacaksınız, oraya seni gene ben getireceğim.»

— «Çarşıya da çıkamayacak mıyım?»

— «Hayır. Ne alınacaksa hizmetçi kız alır. Sana evde iş vereceğim, benim yazılarımı temize çekeceksin. Her akşam gelip yanma oturacağım, neler yaptığına bakacağım. Ben yokken ancak birkaç kadın arkadaşınla görüşeceksin, bunların kimler olduğunu ben sana bir kâğıda yazıp vereceğim. Onlarla yalnız beni, benim çalışmalarımı konuşacaksın. Hastalanırsan, ben doktor getireceğim. Birinden mektup alırsan, akşama bana göstereceksin. Kısacası, eski kişiliğinden tümüyle sıyrılacaksın, yepyeni bir kadın, benim kadınımla olacaksın. Düşün-taşın, öyle karar ver.»

— «Düşündüm, Victor'cuğum, kararımı verdim. Hepsini kabul ediyorum.»

— «Seve seve mi kabul ediyorsun, yoksa istemeye istemeye mi? Bak, bunu iyi düşün.»

Bir kere aldatıldım, bir daha aldatılmak istemiyorum. Benden bir adım uzaklaştığını görürsem, bir daha gelmemek üzere kaçar giderim.»

Genç kadın bu ağır koşullar altında bir yandan ezilip bunalırken bir yandan da sevinç duyuyordu. Bunları isteyen adam belliydi ki onu çok seviyordu. Onu böylesine tekeline almak istiyorsa demek ki kendisi de ona bütün kalbiyle bağlı kalacaktı.

— «Razıyım,» dedi, «herşeye razıyım. Sert yatakta yatacağım, sert gecelikler giyeceğim, kaba ayakkaplarla gezeceğim, yalnızlık, sessizlik içinde yaşayacağım, yavan-yaşık yiyeceğim ama, bütün bunlara karşılık, üzerimde aşkın güneşi parlayacak, öyle değil mi, sevgilim?»

— «Tamam!»

Bunun üzerine Juliette andiçer gibi şunları söyledi :

— «Her dediğini yapacağım, Victor'cuğum. Sen beni yeniden yaratan adamsın; erkeğimsin, aslanımsın. Şimdiye dek gerçek aşkı hiç tanımamıştım. Gerçek aşkın tadını, gücünü sen tanıttın bana, ey Victor'um! Bir uçurumun dibindeydim; sen çekip çıkardın beni oradan. Senin elindeyim artık. Ne buyurursan, başım üzerine! Karın benim artık. Ben senin üzerine kimseyi sevmeyeceğim. Dünya gözümde senden ibaret!»

İkisi de aradıkları aşkı, büyük, en büyük aşkı bulmuşlardı. Victor otuzbir yaşında, Juliette yirmiyedi yaşında, yeniden doğmuş gibiy-

diler. İkisi de gençliklerinin en olgun, en ateşli çağındaydılar. Victor, altın parıltılı koyu, tatlı sarı saçlarıyla, gerçekten, genç bir aslanı andırıyordu. Koyu mavi gözlerindeki altın ışıltılarda büyüleyici bir şey vardı. Juliette'in içten aydınlanmış gibi yarı donuk esmer teni yer yer pembe alevlerle yanıyor, kömür karası gözlerinin derinliklerinde ışıklar kıvılcımlanıyordu.

Juliette Drouet o güne kadar kızı Claire'le birlikte, Echiquier Caddesi'nde 35 numarada, orta halli döşenmiş bir dairede yaşıyordu. Heykeltraş Paradier kızı Claire için aydan aya biraz para gönderiyordu. Juliette, yeni sevgilisine verdiği söz üzerine, Paradis Caddesi'nde 4 numarada bir daire tuttu. Victor Hugo, ayda 700 frangın dışında, evin kirasını da üzerine almıştı. Gene de sevgilisine karşı pek cömert davranıyor denemezdi. Juliette onun oldukça iyi para kazandığını, istese kendisine daha çok para verebileceğini biliyordu ama, sesini çıkarmıyordu. Soğuk kış günlerinde yataktan çıkmadığı oluyordu. Sabahtan akşama kadar, «aslan»ın yazılarını temize çekiyor, elbiselerini yamıyor, söküklerini dikeyor, ütölüyordu.

Victor Húgo Place Royale'deki evini bırakmamıştı. Karısı, çocukları oradaydı; kendisi de resmen gene ailenin babasıydı. Eve gittiği akşamlar «aile hayatı» derin bir sessizlik, gergin bir hava içinde geçiyordu. Ana da, baba da sabah olup da kendilerini evden dışarı atacakları saati bekliyorlardı. Bu arada ne olursa çocuk-

lara oluyordu. Anneleriyle babaları arasındaki gerginliği, ilişki kopukluğunu seziyorlar, bundan büyük bir acı duyuyorlardı.

Üstelik, eski «aile dostu» Sainte-Beuve de yangına körükle gidiyordu. Victor Hugo'nun Juliette Drouet ile ilişkisini sevgilisine karşı silah olarak kullanıyor, onu kocasına karşı kıskırtıyordu. Adèle birlikte kaçmak önerisini Sainte-Beuve kabul etmeyince acı bir umut kırıklığına uğramış, kalbi kırılmıştı ama, ondan gene de kopamıyordu. Victor Hugo boşalan kalbini dolduracak büyük, yüce bir aşk bulmuştu; karısı ise dostuyla ilişkisini boş bir kalple sürdürüyordu.

Hugo'nun evi aile yuvası olmaktan çıkmış, arkadaşlarını ağırladığı, edebiyat, sanat tartışmaları yaptığı bir toplantı yeri olarak kalmıştı. Şair oraya ilk taşındığı zaman evi kendi romantik zevkine göre döşeyip dayamıştı. Salondaki ağır koltuklar, oymalı sandalyeler, masalar, kalın perdeler, billûr avizeler içeriye boğucu bir hava veriyordu. Büyük yazar bu hava içinde bir rüya âleminde yaşar gibi, dolaşiyor, gidip gelirken nutuk verir gibi ağır, boğuk bir sesle konuşuyor, arkadaşlarına, pek çoğu hayranları olan misafirlerine duygularını, düşüncelerini anlatıyordu.

Çalışma odası da aynı hava içindeydi. Perdeleri çeker, içerisini loşluğa bürüdükten sonra gezinerek düşünür, yazacaklarını kafasında toplarlar, sonra eğik yüzeyli yüksek masanın önüne gelerek, tüy kalemını hokkaya

batırır, ayakta yazar, yazdıklarını yaprak yaprak yerlere atardı.

Eskiden beri hep böyle çalışırdı. İlk zamanlar yerdeki kâğıtları Adèle toplar, sayfa numarasına göre sıraya koyar, kocasına verir-di. Şimdi Hugo, evden çıkacağı zaman kâğıtları kendisi topluyor, tomar halinde koltuğunun altına sıkıştırıp Juliette'ine götürüyordu.

Juliette kendini bütün varlığıyla sevgilisine vermişti. Yalnız, tiyatrodan gene de vazgeçemiyordu; gönlü sahnede kalmıştı. Bu tutkuyu köreltmek için bağına taş basıyordu; çünkü «aslan»ına geçmişiyle bütün bağlarını keseceğine söz vermişti. Tiyatroda oynamak istemesi de kazanç düşüncesinden ileri gelmiyordu; sevgilisinin verdiği birkaç kuruş parayla geçinmeye alışmıştı. Yalnız, şu sanat aşkı...

Victor Hugo, o sanat adamı, bunu anlayamadı. Juliette bu konudaki isteğini sıkıla sıkıla açtığı zaman «aslan» pek korkunç kükred-i. Kıskançlık damarı kabarmıştı. İlk kavgalarını ettiler. Juliette sevdiği, kendisini sevdiğini de bildiği adamın bu anlayıssızlığı karşısında şaşır-dı, kızdı, evden kaçtı. Brest yakınlarında Saint-Renan'a ablasının yanına gitti.

Büyük aşk bitmiş miydi? Böyle bir şey olabilir miydi ki! Bu ancak gelip geçici bir fırtınaydı. İki sevgili arasında ateşli mektuplar gidip gelmeye başladı. Bir hafta sonra da genç şair Brest'in yolunu tuttu. 9 ağustos 1834'te büyük aşkın ikinci perdesi başlıyordu. Yeniden birbirlerinin kolları arasındaydılar.

Victor : «Nasıl anlamıyorsun, yavrucuğum,» diyordu, «nasıl anlamıyorsun ki bütün yaptıklarım, sana verdiğim acı bile, sevgimden ileri geliyor?»

O gün hâtıra defterine de şöyle yazıyordu :

Akşamın 7'si. Hava da tıpkı bizim kaderimiz gibi. Puslu, fırtınalı bir günden sonra, bugün hava çok güzel. Ayrılığımız süresince gökyüzü, deniz mahzundu, karanlıktı; şimdi masmavi, sakin; seninle bana gülümsüyor. Tanrı seni seviyor, ey yüce ruh!

Birliğimiz burada parlak bir yeminle mühürlendi. Hayatlarımız burada bir daha ayrılmamak üzere birbirleriyle kaynaştı. Birbirimize karşı neler borçlu olduğumuzu hiç unutmayalım. Sen bana ne borçlusun, onu bilmiyorum; ben sana ne borçluyum, biliyorum : Mutluluğumu.

Bunları şu güzel günün günbatışında yazıyorum. Bizim aşkımız için hiçbir zaman günbatışı olmayacak, Juliette!

Juliette de, iki yıl sonraki bir mektubunda, Hugo'ya şöyle yazmıştır :

Beni bağışlamış olmanı düşündükçe sevinçten, minnettarlıktan boğulacak gibi oluyorum. Bana öyle geliyor ki daha o zamandan beni seviyordun sen; benim sana karşı duymam gereken aşkı düşünerek, kusurlarımı önceden hoş görüyordun.

Tanrı senden razı olsun, benim yüce yürekli Victor'um! Utancımı hoşgörmekle iyi ettin; beni sudan çekip çıkarmak üzere elini uzatmakla iyi ettin; çamurlarımı aşkımın göz yaşlarıyla yıkamakla iyi ettin. Sağol, meleğim! Yeryüzünde sevdiğin ne varsa hepsi sana mübarek olsun!

Juliette artık nasıl Victor'u için yaşıyorsa, Victor da Juliette'i için yaşıyor, onun için çalışıyordu. Yazdıklarından eline geçen bütün para ile sevgilisinin birikmiş borçlarını ödedi; mücevherlerini rehinden kurtardı.

— «Tanrı benim ellerimi senin yarı yarıya yıkılmış hayatını onarmak için, ruhumu senin kalbini anlamak için, dudaklarımı ayaklarını öpmek için yaratmış...» diyordu.

Juliette de sevgilisi uğruna katlandığı sıkıntıları kutsal bir eziyet olarak görüyor, bundan büyük bir zevk duyuyordu. Bir mektubunda şöyle yazmıştır :

Yoksulluğum, kaba pabuçlarım, kirli perdelerim, demir kaşıklarım, her türlü süsten, aşkımızın dışında her türlü zevkten uzak yaşayışım bana günün her saatinde, her dakikasında yeniden hatırlatıyor : Ben seni insan kalbinde ne türlü sevgi varsa bunların hepsiyle seviyorum.

Hugo, evinde olduğu gibi, Juliette'in evinde de çalışıyordu. Orası onun için yalnız bir

aşk yuvası değil, aynı zamanda bir ilham kaynağıydı. Yalnız, o sessiz dakikalar genç kadının bazan canını sıkıyordu. Bunu bir şiirle şöyle dile getirmişti :

*Bak ben senin yanında, köşemde, büzülmüşüm;
Sen benim aslanımsın, ben senin güvercinin.
Kâğıtların sesleri... bu benim tatlı düşüm.
Sen benimsin, şüphesiz; şüphesiz ben de senin.*

*Düşünce bir şaraptır; düşünenler de, sarhoş.
Bunu biliyorsam da isterim ki arada
Biraz da beni düşün; tatlı, duygulu, hoş
Bir söz söyle, başını kaldır bir bak bana da.*

*Bütün akşam boyunca dalıp kitaplarına
Çalışırken orada, seni seven kalbimi
Bir karanlık bürüyor. N'olur baksan bir bana!
O zaman anlarım sen de seviyorsun beni.*

İkisinin de duyguları öylesine taşkındı ki bunları sözle anlatmakla yetinmiyorlar, şiirlere, mektuplara yazılı olarak dökmekten kendilerini alamıyorlardı. Bir gece yarısı sevgilisinden ayrıldıktan sonra Hugo kaleme sarılmış şunları yazıyordu :

Senden önce hiçbir kadının sevilmediği kadar seviliyorsun; senden sonra da hiçbir kadın böylesine sevilmeyecek. Ölesiye seviyorum seni; öldüresiye seviyorum. Yo, şikâyet etme! Yeryüzünde sevmekten daha iyi, daha güzel bir şey yoktur.

Sen de beni böyle sev. Canımı alsan, kanımı dökse, beni vuran eli öperim. Yo, yo; öyle bir şey yok. Birbirimizi seviyoruz. Mutlu olacaksın. Ben, senin ayaklarının dibinde, göklerde uçuyorum.

Sainte-Beuve bütün şeytanlığıyla gene sahneye çıkmıştı. Vaktiyle Hugo'nun aile mutluluğunu kıskanarak güzel karısına göz diken, onu en sonunda elde eden bu «yakın arkadaş» şimdi de şairin yeni sevgilisini hedef almıştı. Adèle'e acır gibi tavırlar takınıyor, onu «böyle asil bir kocayı elinden alan» kadına karşı kıskırtıyordu.

Başlangıçta Adèle kocasının Juliette'le ilişkisini öğrenince pek önem vermemişti. Kendisinin de sevgilisi vardı; ikisi hayatlarını ayrı ayrı sürdürebilirlerdi. Sonra sonra, Sainte-Beuve'ün kıskırtmalarıyla, içinde öyle korkunç bir kıskançlık uyandı ki kadının can düşmanı haline geldi.

Hugo, «güvercin»inin sevgisinden emin olunca, onun tiyatro tutkusunu hoşgörmüş, yeniden sahneye çıkmasına izin vermişti. Yeni yazdığı *Marie Tudor* oyununda ona oldukça önemli bir rol sağladı. Ne yazık ki bu oyunun arkasında sahnelenen gizli oyundan haberi yoktu: Sainte-Beuve bir yandan, Adèle bir yandan, Paris sanat çevrelerinde Juliette Drouet'ye karşı korkunç bir savaşa girişmişlerdi. Kadıncağz aleyhine türlü dedikodular çıkarıyor-

lar, onun sanat değerinin sıfır, ahlâk değerinin ise ondan da aşağı olduğunu yayıyorlardı. Tiyatro yöneticileri, sanat eleştirmenleri, oyun seyircileri Juliette Drouet'nin sahneye ıkaçağı geceyi Őeytanca bir sabırsızlıkla beklemeye başladılar. Silahlarını bilemişler, «düşman»ın üzerine saldırmaya hazırlanmışlardı.

İlk perdede Juliette sahneye çıkınca alçak sesle söylenmeler, homurdanmalar başladı. İkinci perdede sesler daha da yükseldi. Üçüncü perdede ise ıslıklar, yuhalar karşısında zavallı Juliette sahneden kaçmak zorunda kaldı. Ertesi gece onun rolünü Alexandre Dumas père'in sevgilisi Ida Ferrier'ye verdiler. Hugo bundan dolayı haksız yere arkadaşı Dumas'ya küstü, yıllarca konuşmadı.

şair, *Marie Tudor* bozgunu üzerine, sevgilisini avutmaya çalıştı. «Merak etme, bir gün gelecek, hak yerini bulacaktır» diyordu. Daha bir ay öncesine kadar Juliette'in sahneye çıkmasını istemezken, şimdi ona yeniden rol verilmesi için çalışıyordu.

Beş yıl sonra, en güçlü oyunu olan *Ruy Blas*'ta kraliçe rolünün Juliette'e verilmesini sağladı. Sevgilisi aleyhinde yaratılan düşmanca havanın yatıştığını, bu sefer onun sanat gücünü göstererek pek haklı bir başarı kazanacağını düşünüyordu.

Gerçekte ise, yılanlar uyumamışlardı. Adèle durumu haber alınca, eserin oynanacağı Renaissance Tiyatrosu'nun yöneticisi Anténor Joly'ye mektup yazarak o rolün Juliette'e ve-

rilmesine engel oldu. Ondan sonra da Juliette Drouet bir daha sahneye çıkamadı. Hugo da artık bu yolda savaşmayı bırakmıştı. Sevgilisi şimdi tümüyle kendisine kalmıştı. Juliette sahne tutkusunu unutacak, bütün sevgisini ona verecekti.

Karısının aldatması, Sainte-Beuve'ün arkadaşlığa ihaneti, Juliette'in geçmişinin yarattığı kıskançlıklar... bütün bunlar arasında Victor Hugo gene de yazıyor, bunların yarattığı ruh bunalımları, sinir gerginlikleri içinde kafasını toparlayıp yeni eserler yaratıyordu.

1834'te başka başka türlerde üç eseri çıktı : *Etude sur Mirabeau* (Mirabeau üzerine İnceleme); *Littérature et philosophie mêlées* (Edebiyatla Felsefe karışık); *Claude Gueux*. 1835'te yeni bir oyunu sahneye konuldu : *Angelo, tyran de Padoue* (Padua'nın Zalim Hükümdarı Angelo). Gene o yıl *Les Chants du crépuscule* (Alacakaranlık Şarkıları) adındaki şiir kitabı çıktı. 1837'de yeni bir şiir kitabı : *Les Voix intérieures* (İçten Sesler). 1839'da yeni bir oyun yazmaya başladı : *Les Jumeaux* (İkizler). Bu eser yarım kaldı. 1840'ta *Les Rayons et les ombres* (Işıklar, Gölgeler) adı altında yeni bir şiir kitabı yayınlandı.

Victor Hugo'nun en büyük emellerinden biri de Fransız Akademisi'ne seçilmektir. Üst üste birkaç yıldır adaylığını koymuş, seçileme-

mişti. Boşalan üyeliklere bir yıl şair Mercier Dupaty, ertesi yıl tarihçi Auguste Mignet, 1840 ta da filozof Pierre Flourens seçildi. En sonunda, 1841'de Victor Hugo yeşil elbiseyi giydi.

1635'te devrin Kral Meclisi Başkanı Kardinal Richelieu'nün belki de fikir, sanat, edebiyat adamları arasında kıskançlık yaratmak için kurduğu kırk kişilik Ölümsüzler arasında eskiden beri çekememezlikler sürüp giderdi. Akademi üyeliğine adaylığını koyanlar zorlu bir savaşa girmiş sayılırlardı. En yakın dostları bile, çekememezlikten, onun aleyhine dönerlerdi. Victor Hugo da, seçilmeden önce olduğu gibi seçildikten sonra da büyük gürültülere yol açtı. Karısının Sainte-Beuve'le macerası, kendisinin Juliette Drouet ile sevişmesi büyük yazara karşı en keskin birer silah olarak kullanılıyor, başında çok kaba, acı, iğneli yazılar, karikatürler çıkıyordu.

Sainte-Beuve, büyük yazarın ezeli düşmanı, hâtıra defterine şunları yazmıştı : «Victor Hugo Akademi'ye girdi. Güzel! Akademi'nin ara-sıra lekelenmeye ihtiyacı vardır.» Ne yazık ki büyük romancı Honoré de Balzac bile, Hugo'nun seçilmesi için kendi adaylığını koymaktan vazgeçtiği halde, sonradan, sevgilisi Kontes Hanska'ya yazdığı mektupta, Fransızlara özgü bir değer, «gerçekçi» olmanın Victor Hugo'da bulunmadığını söylüyordu.

Hugo'nun yeşil elbiseyi giyip Kırk Ölümsüz arasına karışmasına kendisi kadar, belki ondan daha çok sevenen biri olduysa o da Ju-

liette'ti. O akşam Hugo ile buluştuktan sonra ertesi gün kendisine yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Sen içeri girdiğin vakit içimi sarhoşlukla baygınlık arası tatlı bir duygu kapladı.»

Victor Hugo duygu dünyası derin, düşünce engini geniş, kalemi güçlü bir yazardı. Şiirden romana, tarihten felsefeye kadar çeşitli alanlarda eserler veriyor, en kısır sayılabilecek bir konuyu akla gelmedik yönleriyle evirip çevirip bir kuyumcu ustalığıyla elmas gibi işliyordu. Bir şiirinde kafa gücünü «billûrdan bir ruh» olarak tanımlar, sonra da şunları ekler:

*Mon âme aux mille voix, que le Dieu que
j'adore
Mit au centre de tout comme un echo
sonore.*

(Binbir sesli ruhumu hayran olduğum

Tanrı

Her şeyin ortasına koymuş, tıpkı bir yankı.)

Gerçekten, büyük şairin ruhundaki titreşimlere son yoktur. Bu billûr ruh durmadan çeşitli renklerle ışıldamış, çeşitli seslerle çınlamıştır. *Les Orientales* (Doğu Şiirleri) şairin görmediği, bilmediği yerler üzerine hayallerle esinlenerek yazdığı şiirlerdir. Baudelaire sonradan bunlar için «bir Hint şalı gibi pırıl-pırıl» demiştir.

Hugo ondan sonraki şiirlerinde içini daha çok dinlemiştir. *Les Feuilles d'automne* (Sonbahar Yaprakları), *Les Chants du crépuscule* (Alacakaranlık Şarkıları), *Les Voix intérieures* (İçten Sesler) gibi kitaplarında daha derinden duyulmuş, kendi benliğinden gelen şiirlere yer vermiştir.

Bu arada, daha otuzuna varmamış olduğu halde, geçmişe bir özlem duymaktadır. Bir şiirinde şöyle der :

*Siz ey gençlik yıllarım, hayatımın baharı!
Ey bütün anıları alt eden anılar!
Siz ey güneşli günler, ey fırtına yılları!
Yaş bakımından daha o çağa yakın olmak,
Kalp bakımından ise o çağa bunca uzak!*

Billûr ruhtaki bu ses değişikliği şairin sevgilisi Juliette ile en mutlu günlerini geçirdiği günlere rastlar. Gerçekten, *Les Chants du crépuscule*'deki şiirlerin hemen hepsi ilhamını Juliette'ten almıştır. Bu arada, şairin karısı için yazdığı şiirler de vardır. Bunlardan birinde şair Adèle için şöyle der :

*Oh! qui que vous soyez, benissez-la. C'est
elle!
La soeur, visible aux yeux, de mon âme
immortelle.*

(Kim olursanız olun, yüceltin onu, çünkü Şu ölümsüz ruhumun o görünen kardeşi.)

Şairin sevgilisiyle karısını (yasak aşkla

meşru sevgiyi) aynı kitapta yan yana koymasını belki yadırganabilirdi. Yalnız, şairin hayran okurlarının büyük bir çoğunluğu onun özel hayatını elbette ki bilmiyorlardı. Bu noktayı gözler önüne seren biri olmadıkça da bunun farkına varmayacaklardı. Gelgelelim, o namusluluk taslayan eski dost — Sainte-Beuve — gene ortaya çıktı. *La Révue de Deux Mondes*'de çıkan bir yazısında bunu sert bir dille ayıplamaktan geri kalmadı.

Daha ılımlı eleştirmenler ise, bunu şöyle açıklamışlardır: Hugo, Juliette'i bütün kalbiyle sevmekle birlikte, karısına da hiç olmazsa eski tatlı anılarla gene de bağlı kalmıştı. Gerçekten, «Alacakaranlık Şarkıları» gibi anlamlı bir ad altında topladığı bu şiirlerinde, sevgilisinden dolayı duyduğu bütün mutluluğa karşın, gene de bir üzümlük, bir özlem, hattâ bir suçluluk duygusu sezilir.

Victor'la Juliette'in ortak hayatları yarı Paris'te genç kadının evinde, yarı Fransa'nın çeşitli yerlerinde, gezilerde geçiyordu. İki sevgili ilk gizli tapınaklarını Paris yakınlarında Bièvre vadisindeki korularda bulmuşlardı. *Journal des Débats* gazetesinin müdürü Louis-François Bertin'in Bièvre köyü yakınlarında şatosu vardı: Château des Roches (Kayalar Şatosu). Bertin'le Hugo son yıllarda çok yakın dost olmuşlardı. Hugo'lar birkaç yıl önce yaz aylarını şatoda geçirmişlerdi. Bertin'in müziğe hevesli bir kızı vardı. Victor Hugo *Notre-Dame de Paris*'den bir parça alarak onun için opera

librettosu yapmıştı. *Esmeralda* adındaki bu operayı Bertin'in kızı Louise bestelemiş, ilk defa 14 kasım 1836'da temsil edilmiştir.

1834 yazında Hugo arkadaşının şatosuna yakın Metz köyünde Juliette için bir ev tuttu. Kendisi Bertin'lerde kalıyordu. Korunun sık ağaçlarla kaplı kuytu köşeleri, vadinin eğrelti otlarından, yosunlardan halılar döşeli çayırları, kayalar arasında kıvrıla kıvrıla akan derelerin kıyıları iki sevgili için gerçek bir cennet oldu. Sular onlar için çağılıyor, kuşlar onlar için şakıyor, rüzgâr onlar için esiyordu.

1836'da Bretanya bölgesinde bir gezintiye çıktılar. Bu arada, Juliette'in doğduğu Fougères köyüne gittiler. Bu gezilere Hugo'nun arkadaşı ressam Célestin Nanteuil de katılıyor, Juliette'in ağabeyi olduğunu söyleyerek, iki sevgilinin göze batmasını önlemeye çalışıyordu.

Gene 1836'da Victor'la Juliette Alsas'a, İsviçre'ye gittiler, Fransa'nın güney illerinde dolaştılar. Her gittikleri yerde mutlu günler yaşamışlar, tatlı anılar bırakmışlardı. Gene de Juliette aşklarının o ilk cennetini, Bièvre kollarında geçirdikleri günleri hiçbir zaman unutamamıştı, hep onları anardı.

Victor Hugo 1837'de bir ara oralara tek başına gitti, içinde kabaran duygularla *La Tristesse d'Olympio* (Olympio'nun Üzgünlüğü) adındaki ünlü şiirini yazdı. Bu şiirde geçmişe derin bir özlem vardı. «Gölgelerde uyuyorsun, ey sevgili hâtıra!» diyor, eski günleri üzüntüyle anıyordu. (Olympio adını birçok şiirlerinde

kendi adı yerine kullanmıştır.) Bu şiir geçmişe özlem bakımından Lamartine'in *Le Lac* (Göl), Alfred de Musset'nin *Le Souvenir* (Anı) adlı şiirlerine benzetilir.

O günleri acı acı andığına, geçmişe özlem duyduğuna göre, Hugo'nun büyük aşkı o sıralarda sona mı ermişti? Hayır. Yalnız, kalbinde aşk ateşinin ilk çılgın alevleri yavaş yavaş yatışmaya başlamıştı. Özlem bundan ileri geliyordu.

Juliette, o şiiri okuduktan sonra Victor'a yazdığı mektupta şöyle diyordu :

Şuna eminim ki öylesine mutlu olduğumuz bütün o yerleri ben arasam senden daha iyi bulurum.

1843 yazında İspanya'ya gitmişlerdi. 9 Eylülde, İspanya dönüşü, Batı Fransa'da, Rochefort yakınlarında Soubise'de bir hanın lokantasında, oturmuşlar, yemeklerin gelmesini bekliyorlardı. Bir ara Victor masanın üzerinde duran gazeteye uzandı, çekti, aldı, ilk sayfaya bir göz atmasıyla haykırarak yere yığılması bir oldu.

Juliette telâşla, atıldı, onu zorlukla kaldırıp iskemleye oturttu.

— «Ne var, ne oldu, Victor?» derken, bir yandan da gazeteyi almış, bakıyordu.

Gazetedeki haberi kısaca okuyunca Victor'un uğradığı felâketi anladı : Şairin büyük kızı

Léopoldine'le kocası, beş gün önce, Seine ırmağı ağzında çıktıkları kayık gezintisinde, teknenin devrilmesi üzerine, boğulmuşlardı.

Victor Hugo kendinde değildi. Gözlerini bir noktaya dikmiş, görmeden bakıyordu. Sonra birdenbire yerinden fırladı, kendini dışarı attı. Kaçıyordu. Anılardan, zihninde beliren hayallerden, aklına gelen sözlerden, vicdanında yükselen haykırışlardan, kendinden, bu dünyadan kaçıyordu. Bunaltıcı, çıldırtıcı acı ona ilk önce bu «kaçma» düşüncesini vermişti.

Sokaklarda, kırlarda deli gibi koştu. Juliette'i handa bıraktığını unutmuştu. Herşeyi, kendini bile unutmuştu. Sonunda, yorgun düştü, dönüp şehre geldi, Paris'e gitmek üzere posta arabasına bindi, üst kata çıktı. Orada başka kimse yoktu. Soğuk bir rüzgâr çıkmıştı. Acılı baba, soğuktan olduğu kadar, heyecanından da titreyerek ağlıyor, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

Yaşlı gözlerinde hayaller canlanmıştı, Didine'ciğini karşısında görüyordu. Çocukları arasında nedense en çok onu severdi. Léopoldine, geniş, yüksek alnıyla babasını, iri kara gözleriyle de annesini andırırdı. O da küçükten beri babasına çok düşküdü. Şair baba kızının ölümünden üç yıl sonra yazdığı bir şiirde onu şöyle anlatmıştır :

*Çocukluk günlerinde her sabah, âdetiydi,
Benim odaya gelir, birazıcık kalırdı.
Ben de onu beklerdim, güneşi bekler gibi.
«Günaydın, babacığım!» der, kalemi alırdı.*

*Kitaplarımı açar, yatağımın üstüne
Oturup kâğıtları karıştırır, gülerdi.
Sonra, aklına eser, doğrulup birdenbire
Odadan dışarıya fırlardı bir kuş gibi.*

Annesiyle babası arasındaki uzaklaşmayı kardeşler arasında ilk sezinleyen Léopoldine olmuştu. Her sabah gene babasının odasına gidiyordu ama, çoğu zaman onu orada bulamıyordu. Ertesi gün, daha ertesi gün de öyle. En sonunda, gözleri dolu dolu : «Babam ne zaman gelecek, anne?» diye soruyordu.

Babanın ne zaman geleceğini anne de bilmiyordu.

— «Gelir, yavrucuğum, yakında gelir...» diyordu.

Hugo, uzun ayrılıklardan sonra evine dönüyorsa bu, her şeyden çok, sevgili kızını görmek içindi. Onun büyüyüp serpildiğini, çok güzel bir genç kız olduğunu gördükçe koltukları kabarıyordu.

Léopoldine'in evlenip gitmesi babasına çok acı gelmişti. Kendisine kalsa onu evlendirmezdi ama, annesi, kızına «iyi bir kısmet» bulunca, evlenmesi için ayak diremişti. Damat Charles Vacquerie zengin bir ailenin, bir gemi sahibinin oğluydu. Léopoldine ondokuz yaşında, 1843 şubatının 15'inde evlendi, kocasıyla Le Havre'e gitti.

Victor Hugo, Juliette'e yazdığı bir mektupta, «Didine'siz nasıl yaşayacağımı bilemiyorum.

Ayrıca, onun mutlu olacağını da pek sanmıyorum...» diyordu.

Juliette yazdığı karşılıktaki, «Hiç merak etme, senin Didine dünyanın en mutlu kadını olacak...» diyerek onu avutmaya çalışmıştı.

O yaz, İspanya'ya gitmeden önce, Victor Hugo kızını görmeye bir ara Le Havre'e gitmişti. Léopoldine altı aya kadar ilk çocuğunu bekliyordu. Bu haberi alınca, sevgili kızını genç bir hanım olarak görünce, babanın gözleri yaşardı. Yanından onun mutlu olduğuna emin olarak ayrılıyordu. Bu onu son görüşü olmuştu.

Zehir gibi bir rüzgâr yüzünü, boynunu kamçılarken, Hugo arabanın tepesinde, ceketinin yakasını kaldırıp büzülmüş, bunları düşünüyordu. Şimdi eve gidecek, karısını, öbür çocuklarını görecekti, belki de Didine'ciğinin dalgalarla kıyıya vurmuş ölüsüyle karşılaşacaktı... O soğukta, üzerine ateş bastı. Az daha, kendini arabadan aşağı atacaktı.

— «Hey, Ulu Tanrı'm, ne yaptım ben sana?» diye inledi. «O masum yavru ne yaptı sana? Nedir bana verdiğin bu acı, bu azap? Onun yerine niye beni almadın, ben ki hayatın acı, tatlı her şeyini yaşadım; o ise, zavallı Didine'ciğim, hayatta daha bir şey görmedi!»

Yağmur yağmaya başlamıştı. Arabanın tentesi, örtüsü acılı yolcusunu rüzgârdan koruyamadığı gibi yağmurdan da koruyamıyordu. Damlalar zavallı babanın gözyaşlarına karışıyor, yanaklarından aşağı oluk gibi iniyordu.

Bunlar biraz da pişmanlık gözyaşlarıydı.

Hugo acı acı düşünüyordu : Kendisini hem de en yakın arkadaşıyla aldatan karısının üzerine başka birini sevmeye elbette hakkı vardı ama, çocuklarını unutmaya, günlerce, haftalarca onları baba sevgisinden uzak bulundurmaya, ufaklık yüreklerine ayrılık acısının zehirini akıtmaya hakkı yoktu. Léopoldine o gencecik yaşında evlenmeye razı olduysa muhakkak ki sönen ocağın soğuşundan kendini başka bir yuvanın sıcaklığına atmak için yapmıştı bunu.

Araba mola yerine gelmişti. Atlar değiştirilirken bir adam geldi, islanmış, üşümüş yolcuya aşağıda bir yer boşaldığını, oraya geçebileceğini bildirdi. Üzgün yolcu başını ağır ağır iki yana salladı. Karanlıkta, gecenin soğuşunda yalnız kalmak istiyordu. İnsan sesinden, kendi sesinden bile ürküyordu.

Yeniden yola koyuldular. Biraz sonra Rochelle'e gediler. Araba ancak ertesi sabah yeniden yola koyulacaktı. Oteller doluydu, Hugo ancak ufak bir handa yer bulabildi. Açlık acıya üstün gelmişti. İki tas çorba içti, koca bir parça ekmek yedi, peykenin üzerine uzandı. Uyumak istiyordu. Uyandığı zaman belki bütün bu olup bitenlerin rüya olduğunu görecekti, yeniden dünyaya gelmiş gibi sevinecekti.

Sabahleyin gözünü açtığında bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Arabanın kalkmasına daha saatler vardı; ancak akşama doğru yola çıkacaklardı. Victor Hugo bütün gün peykenin üzerinde put gibi oturdu. Ne sorulara karşılık veriyor, ne söylenenleri

duyuyordu. Acı bütün iliklerine yayılmış gibi, donup kalmıştı.

Araba yeniden yola koyulurken Hugo bu sefer içeride bir yere oturdu, köşesine büzülüp gözlerini kapadı. Tours vadisini aşarak Paris'te sona erecek olan uzun bir yolculuk başlıyordu. Dertli adam saatlerin geçmesi için sabırsızlanmıyordu; tersine, elinden gelse vaktin ilerlemesini durdururdu. Çünkü yolun sonunda karşılaşacağı sahneyi düşündükçe ürperiyordu. En korktuğu an karısıyla karşılaşmasıydı. Sevmediği bir kadın; kendisini sevmeyen bir kadın. Acaba bu acının ikisini yeniden birleştirmesi mi beklenirdi?

Korktuğu gibi olmadı. Evi soğuk bir sessizlik içinde buldu. Oradakiler de kendisi gibi donup kalmışlardı; düşünceleri kafalarında, kanları damarlarında, duyguları kalplerinde taş kesilmişti.

Dertli karı - koca birbirlerinin kolları arasına atılmadılar. Adèle tek kelime söylemedi. Hugo da öyle. Konuşacak olurlarsa birbirlerine söyleyecekleri çok şey vardı. Acılarını daha da artırmak istemiyorlardı.

Çocuklar ablalarına ağlıyorlardı. Baba onlara sarılıp bağrına bastı, saçlarını okşadı, yanaklarından öptü. Yavruların yüreciklerini dağılayan acıya babalarına kavuşmuş olmanın sevinci karışıyordu. Gözyaşları sel gibi boşandı, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar.

Juliette de, Hugo'nun arkasından, hanın hesabını görerek, ertesi günkü posta arabasıyla, Rochefort'dan ayrılmış, aynı yoldan Paris'e gelmişti. 13 eylül 1843 çarşamba akşamı Victor Hugo'ya şu mektubu yazdı :

Neredesin, ne yapıyorsun, tapındığım zavallı sevgilim? Ailen ne halde, sen ne haldesin? Tanrı bize acımazsa biz hepimiz bu acı içinde ne hallere düşeceğiz? Sen gideli beri kalbim, aklım hep sende. Evine nasıl varacağını düşünüyorum. Olup bitenleri gözlerimin önünde görür gibi oluyorum: Evdekilerin çığlıkları, senin uzun zamandır içinde tuttuğun derin acının haykırarak boşanması. Bütün bu göz yaşları, bütün bu acılar benim yüreğimin üzerine de çöküyor, kırıp geçiyor. Dayanacak halim kalmadı artık...

Ah, Tanrı'm, Ulu Tanrı'm! beni görmeye gelmekte daha da gecikirsen ne yaparım... ben ki senden haber alamamanın azabı içinde buraya ne zorlukla geldim!

Tapınırcasına sevdiğim Victor'cuğum, acın ne kadar derin olursa olsun, benimki daha büyük; çünkü ben bu acıyı sana olan aşkım dolaısıyla bin kat daha derinden, insan gücünü aşan bir şiddetle duyuyorum.

Zavallı yavrucuğu gökyüzündeki meleklerden biri olarak görüyorum şimdi. Beni ölünceye kadar sevmen için ona yalvaracağım artık. Ölüm saatim gelince de, Tanrı'nın beni de sizlerle birlikte cennetine alması için de gene ona yalvaracağım.

Tapınırcasına sevdiğim Victor'cuğum, saat beş oldu, daha gelmedin. Ne yapacağımı, ne düşüneceğimi bilemiyorum. Victor'cuğum, kendini acına kapıp koyuvermeden önce benim çektiğim acıyı düşün; çünkü ben seni canımdan çok seviyorum.

Juliette'in bu mektubu Hugo'yu avutmamış, tersine, içindeki acıyı bir kat daha artırmıştı. Haksızlık ettiğini biliyordu ama, onu bu felâkette, dolayısıyla da, uzaktan da olsa, biraz suçlu gibi görmekten de kendini alamıyordu. Başına gelenler bu yasak aşkın cezası sayılmaz mıydı? Suç varsa bu suç tümüyle kendisindi ama, suç ortağını da düşünmeden edemiyordu.

Ertesi akşam değil, daha ertesi akşam da değil, ancak tam üç ay sonra gitti Juliette'i görmeye. Bu arada mektuplaştılar. Hugo sevgilisinin ilk mektubu üzerine kısa bir karşılık göndermiş, «Otur maceramızın hikâyesini yaz» demişti. Juliette bunu titizlikle yerine getirdi.

İkisi de mektup yazmayı çok severdi. Hugo'nun başlangıçta kısa olan mektupları git-tikçe daha çok sayıda sayfaları kaplamaya başladı. Odasına kapanmış, acısını bu mektuplara, şiirlere döküyor, yaralı yüreğine merhemi romantik dünyasında bulmaya çalışıyordu.

Bu arada, kendini öldürmeyi düşündü; bunu Tanrı'ya karşı bir suç gibi görerek, vazgeçti. Papaza gidip günah çıkartmayı düşündü; bundan da çabucak vazgeçti: Papaz ona sevgili-

sinden ayrılmasını söylerse bunu yapabilir miydi ki? Hayır. Artık kimsesizdi; bir, Juliette'çiği vardı. Ondan ayrılamazdı.

Acı değilse de, bundan dolayı duyduğu vicdan azabı yavaş yavaş küllendi. Kendini temize çıkardı. İlk günlerde, eve başsağılığına gelenlerin yanına çıkmak onun için azapların en büyüğü olmuştu. Gelenlerden kaçıyor, kendisini hasta dedirtiyordu. Sonra sonra en yakın arkadaşlarını yanına aldı. Daha sonra salona gelmeye de başladı. Burada başka bir azap vardı: Karısıyla bir arada bulunmak zorundaydı. Gelenler onun elini sıkıyorlar, Bn. Hugo'nun elini öpüyorlar, ikisinin de acısını paylaşan kibar sözler söylüyorlardı.

Sainte-Beuve, Adèle'in sözünü dinlemiş, başlangıçta ancak birkaç kelimelik bir mektup yazarak başsağılığı dilemişti. Aradan bir süre geçtikten sonra kendi de geldi. Eskiden arkadaşken birbirlerini ne kadar severlerse şimdi de o kadar dış bileyen iki düşman gibi soğuk soğuk bakiştılar, «Başın sağ olsun!» — «Sağol!» dan başka bir tek kelime konuşmadılar.

Aylar sonra Victor Hugo iç rahatlığını gene Juliette'inin yanında buldu. Juliette, onun o ilk kısa mektuplarından, daha sonra yazdıklarından, «aslan»ının uğradığı felâketten dolayı vicdan azabı çektiğini, bu arada kendisini de bir dereceye kadar suçlu gördüğünü anlamıştı ama, buna kızmamıştı. Şairin nasıl bir ruh hali içinde bulunduğunu çok iyi anlıyor, onu avutmak, eski haline döndürmek, ona ye-

niden yaşama, çalışma gücü vermek için bütün zekâsını kullanarak çalışıyordu. Bu ödevin kendisine düştüğünü düşünüyor, bunu en kutsal ödevi sayıyordu. Sık sık mektup yazıyor, durumu çeşitli açılardan ele alarak zavallı babayı vicdanının üzerindeki ağır baskıdan kurtarmaya çalışıyordu.

Sonunda başardı. İki sevgili yeniden buluştular. İlk günler ancak ruhlarıyla birbirine yakın oldular. Sonra ateşli aşk onları yeniden birleştirdi.

Hugo o sıralarda kırkını yeni aşmış bulunuyordu. Birçokları ona yazabileceği her şeyi yazmış, artık bir köşeye çekilme sırası gelmiş bir yazar olarak bakıyordu. Sekiz şiir kitabı, oniki oyunu, bir de büyük romanı (*Notre-Dame de Paris*) vardı. Daha ne yazabilirdi ki?

Böyle düşünenler 1842'de *Le Rhin* çıkınca yanıldıklarını anladılar. Şair bu kitabında 1840'ta Juliette'le birlikte Ren kıyılarına yaptığı gezinin izlenimlerini dile getiriyordu. Balzac bile, Hugo'ya karşı her zaman pek hayranlık göstermezken, bunun bir «şaheser» olduğunu söylüyordu.

Ertesi yıl (1843) gene Ren gezisinden esinlenerek yazdığı *Les Burgraves* oyununun temsili başarısızlığa uğrayınca, Hugo'nun günü geçtiğini ileri sürenler haklı çıktıklarını sandılar. Gene aldanıyorlardı. Çünkü bir bakıma

büyük yazarın sanat hayatı daha yeni başlıyordu. Ününe ün katacak olan *Sefiller*, *Deniz İşçileri*, *Doksanüç* gibi romanlarını ondan sonra yazacaktı.

Büyük felâketin üstünden çok geçmeden «aslan» gene kükremeye başlamıştı. Delikanlılık çılgınlıklarını, çapkınlıklarını «kırkıktan sonra» da bırakmamış, büyük aşkın ilk on yılı geçtikten az sonra Juliette'inin üzerine yeni yeni güller koklamaya başlamıştı.

Bunu kızının ölümüyle sarsılan ruhunun bilinçsiz taşkınlığına yoranlar, bundan dolayı da hoşgörenler vardı. Juliette bile Victor'unun sadakatsizliklerinden haberdar olsaydı bunları onun geçirdiği ruh bunalımlarına verir, kolayca bağışlardı.

1845 temmuzunda ressam Auguste-François Biard'ın karısı Léonie'yi şairle yakaladılar. Kadının hapisaneyi boyladı, sonra manastıra kapandı. Hugo ise bu rezaletin cezasından bir süre önce elde etmiş olduğu vikontluk payesi sayesinde kurtuldu.

Léonie, kocasından yirmiiki yaş küçük, o sırada yirmibeş yaşında, güzel bir kadındı. Edebiyatla uğraşıyor, şiirler, romanlar, güldürüler yazıyordu. Bu bakımdan Hugo ile kısa zamanda dost olmuşlar, toplantılardaki sohbetler sonradan gizlice baş başa buluşmalara kadar gitmişti.

Basıldıkları yer, Paris'in kenar mahallelerinden birinde, pis bir kulübeydi. Biard onların orada buluşacaklarını nasıl haber almıştı,

öğrenilemedi. Adam kapıyı kırıp, yanındaki komiserle birlikte, içeri girince, Victor Hugo polisin karşısına gecelik entarisiyle dikildi.

— «Ben vikontum, aynı zamanda Yüksek Meclis üyesiyim. Dokunulmazlığım vardır. Ben ancak Yüksek Meclis'e hesap veririm!» diye haykırdı.

Komiser geri geri çekilip Vikont Cenapları'na selâm durdu. Sonra, kadını haykırarak, küfürler savurarak tokatlayan, yumruklayan kocasının elinden kurtarıp aldı götürdü.

Akşama kalmadan, bütün Paris Victor Hugo'nun yeni çapkınlık macerasıyla çalkalanıyordu. Evet, onun bu gibi maceraları eskiden beri dillerde dolaşırdı. Bunları şairin coşkun ruhuna verir, gülümseyip geçerlerdi. Yalnız, artık pek o kadar genç değildi. Babasının Kont olmasından dolayı Vikont gibi bir asalet unvanını kazanmış, ayrıca Kral Louis-Philippe onu Yüksek Meclis'e üye yapmıştı. Şimdi ondan daha ağırbaşlı davranışlar beklenirdi.

Hugo ilk önce Paris'ten kaçmayı düşündü. İspanya'ya gidecek, bir süre geçip olay unutulmaya başladıktan sonra dönecekti. Bir gün içinde pasaport aldı. Tam yola koyulacağı sırada vazgeçti. Gene Juliette'inin yanına koştu. Herkesin kendisine alayla, küçümser gibi bakacağı şu sırada sevgiyi, şefkati ancak ondan bulacağını biliyordu.

Juliette'in daha olaydan haberi yoktu. Aslanını sevinçle karşıladı. Ertesi gün İspanya'ya doğru yola birlikte çıktılar. Hugo olayın kül-

lenmesini, bu arada Juliette'in de olayı mümkün olduğu kadar geç öğrenmesini istiyordu. İki hafta kadar İspanya'da kaldılar.

Öte yandan, Paris'te şairin düşmanları gü-rültü koparıyorlar, gazeteler alaylı yazılar, ka-rikatürler yayınlıyorlardı. Sainte-Beuve'e gün doğmuştu. Bir yandan, arkadaşının başına ge-lenlere çok üzüldüğünü söyleyerek içinden alay ediyor, bıyık altından gülüyor, bir yandan da Adèle'i kocasına karşı büsbütün kışkırtıyordu.

Saray çevresinde de olay büyük tepki uyan-dırmıştı. Bunu asılzadeliğe sürülmüş bir leke gibi görüyorlardı. Yüksek Meclis Başkanı Dük Pasquier kraldan Hugo'yu azletmesini istedi. Louis-Philippe gülüp geçti. Yalnız, aldatılmış kocayı, bir tablosunu çok yüksek fiyatla ala-rak, avutmaya çalıştı.

Hugo'nun başına gelen evlât acısı felâke-tine ondan üç yıl sonra Juliette de uğradı : Kızı Claire ondokuz yaşında veremden öldü. Kadıncağız yıkıldı. Bu aşk çocuğu onun, «as-lan» sevgilisinden sonra, hayatta tek dayana-ğydı. Şimdi Victor'una daha da sıkı bağlan-mıştı.

Hugo da buna karşı gönlünde ona daha büyük bir yer verdi. Birçok kaçamaklarla boz-duğu aşk düğümünü daha da pekiştirdi. Léonie olayını Juliette'in, hayli geç olmakla birlikte, öğrendikten sonra sevgilisini hoşgörmesi şairin

içinde ona karşı gizli bir minnettarlık yaratmıştı. Kendinden baha biçiyor, karısının Sainte-Beuve'le olan ilişkisini öğrendikten sonra ondan nasıl soğuduğunu düşünüyor, Juliette'in ise Léonie olayını öğrendikten sonra da ona karşı eski yakınlığından bir şey kaybetmemiş olmasını gerek sevgisinin, gerek yüce yürekliğinin bir kanıtı olarak görüyordu.

Juliette'in artık kendisine kalan tek sevgiyle Victor'una sarılması, Victor'un da minnettarlık, hayranlık duygularıyla bir kat daha artan sevgisi onları, geçen on yılın üstüne, kırk yıl daha ayrılmaz birer kader arkadaşı olarak bir arada yaşatacaktı.

1840 - 50 arası Victor Hugo'nun eser verme bakımından en durgun dönemi olmuştur. Büyük yazar sanat hayatında parlak bir üne kavuşmuş, asalet unvanlarıyla bezenmiş, bunların sonucu olarak daha büyük emeller peşinde koşmaya başlamıştı. Şimdi onu siyaset daha çok çekiyordu. Sanatta olduğu gibi siyasette de kendinde büyük bir deha görüyordu.

Victor Hugo'nun siyasi eğilimleri büyük değişiklikler göstermiştir. Başlangıçta — daha önce de gördüğümüz gibi — annesinin etkisiyle kralcıyken, sonradan babasının cumhuriyetçiliğine yönelmişti. Kırk yaşlarında ise — ömrünün yarısında — çeşitli görüşleri bir arada benimsemiş bulunuyordu. O sıralardaki siyasi

eğilimi ancak «liberal - sosyalist - demokrat cumhuriyetçi» gibi karma bir adla anılabilir.

Bu görüş değişiklikleri büyük yazarın birtakım belirli siyasi akımların ardından sürüklenmesinden değil, sanatının o sıralarda büründüğü çeşitli havalardan, ele aldığı konuların getirdiği görüşlerden ileri gelmiştir diyebiliriz. Vikont unvanını taşımasına rağmen hiçbir zaman asılzadelik taslamamış, bu ünvana kavuştuğu, böylece Yüksek Meclis'e üye olduğu yıl (1845) toplum içinde yoksul halkın yaşayışı üzerine eğilmiş, *Les Misères* (Sefaletler) adında bir roman yazmaya başlamıştı. Bu romana sonradan *Les Misérables* (Sefiller) adını vermiştir. Bundan da anlıyoruz ki Hugo'nun siyasi görüşleri, kendi hayat koşullarından çok, sanatının itici gücüne bağlı bir gelişme göstermiştir.

1848'de Kral Louis-Philippe devrilip II. Cumhuriyet kurulunca, Hugo *L'Évènement* (Olay) adıyla kurduğu gazetesindeki yazılarıyla cumhurbaşkanlığına Prens Louis Napoléon Bonaparte'in getirilmesi için var gücüyle çalışmaya başladı. Louis Napoléon İmparator Napoléon'un kardeşi Louis Bonaparte ile Napoléon'un ilk karısı Joséphine'in ilk kocasından olan kızı Hortense'in oğluydu. Hugo belki de imparator Napoléon'a olan hayranlığı dolayısıyla bu prensin cumhurbaşkanlığına getirilmesini istiyordu. İsteddiği oldu: Louis Napoléon 5,5 milyon oyla seçildi.

Hugo'nun sevinci uzun sürmedi. Louis Napoléon, anayasaya bağlı kalacağına dair içtiği

andı çabuk unuttu — tıpkı amcası I. Napoléon gibi — kendini imparator ilân etti.

Hugo büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Louis Napoléon anayasadan ayrılmak üzere daha ilk adımlarını atmaya başlar başlamaz büyük şair onun karşısına en ateşli muhalif olarak dikilmişti. 9 temmuz 1849'daki ünlü söylevinde memleketteki sefaleti acı bir dille belirtmiş, 19 ekimde de Fransa'nın dış siyasetini şiddetle kınamıştı. 1851'de ise doğrudan doğruya Louis Napoléon'a karşı cephe almış bulunuyordu.

— «Ne demek yani? Büyük Napoléon başımıza geçti diye şimdi de Küçük Napoléon mu başımıza geçecek?» diyordu.

Gazetesinde de, gerek kendisi, gerek oğulları (Charles ile François-Victor) Louis Napoléon'a karşı şiddetli bir kalem savaşı açmışlardı. Hugo'nun oğullarıyla daha başka yazarlar mahkemeye verildiler, çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Louis Napoléon 1851'de bir hükümet darbesiyle bütün iktidarı eline geçince, Victor Hugo halkın, hakkın savunucusu olarak, kükremiş bir aslan gibi ortaya atıldı. Sokaklardaki çarpışmalara katılıyor, barikattan barikada koşarak söylevler veriyor, halkı yüreklendiriyordu. Canını dişine takmıştı; gözü hiçbir şey görmüyor, hiçbir şeyden yılmıyordu.

Onun bu tehlikeli macerasında kendisine en bağlı can yoldaşı da yanındaydı. Juliette onu bir an yalnız bırakmıyor, yağacak kurşun-

lara karşı siper olarak onu korumaya hazır bulunuyordu. O sırada kırkbeşine gelmişti. Öyleyken, gene de Victor'unun yanında bir genç kız gibi koşuyor, onun heyecanları kadar sıkıntılarını da candan paylaşıyordu.

Çarpışmalar sona ermiş, ölüler gömülmüş, idam hükümleri yerine getirilmiş, Louis Napoléon imparator olarak tahta geçmişti. Hugo, resmen sürgüne gönderilmesini beklemeden, savaşına kalemiyle devam etmek üzere, Belçika'ya kaçtı. Bunun için gereken sahte pasaportu da ona Juliette sağlamıştı. Hugo, takma bir adla, Jacques-Firmin Lanvin adında bir baskı ustası kimliğiyle yola çıkmıştı.

Victor Hugo'nun sürgün hayatı, bütün İkinci İmparatorluk boyunca, ondokuz yıl sürdü. Hugo önce Brüksel'de, daha sonra İngiltere'nin Manş'taki Jersey, Guernesey adalarında yaşadı. Brüksel'deyken, 1851 aralığı olaylarını anlatmak üzere, *L'Histoire d'un crime* (Bir Cinayetin Hikâyesi) adında bir eser yazmaya başlamıştı. Sonra, bunu bırakıp, *Napoléon le Petit* (Küçük Napoléon) adıyla, III. Napoléon'u taşıyan ufak bir kitap yazdı.

Bu arada, Hugo'nun oğullarıyla Juliette de, yıldırımların kendi üzerlerine yağmasından korkarak, Fransa'dan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Jersey adasında Hugo ile buluştular.

Orada Fransa'dan kaçmış daha başkaları da vardı. Bunlar *L'Homme Journal de la démocratie universelle* (İnsan: Evrensel demokrasi gazetesi)ni kurunca, Hugo onlara paraca büyük yardımlarda bulundu.

Gene tehlikeli bir işe girişmişti; bu yüzden rahatı bozuldu: İngiltere ile III. Napoléon anlaşmışlar, aralarında yakın bir işbirliği kurmuşlardı. İngiliz hükümeti İmparator'un istemediği bu yazarı Jersey adasından sürdürdü.

Victor Hugo 31 ekim 1855'te Jersey'den ayrıldı, Guernesey adasına geçti. Juliette gene yanındaydı. Karaya çıkarlarken az kalsın büyük bir felâket oluyordu: Ağır bir sandık denize düşmek üzereyken zor kurtardılar. Sonradan Juliette'in yazdığına göre, şairin birçok yeni şiirleri, «Sefiller»in müsveddeleri bu sandıktaydı.

Sürgün günleri Hugo için çok verimli oldu. Onbeş yıllık bir aradan sonra yeni bir şiir kitabı çıktı: *Les Contemplations* (Derin Düşünceler). Kitabın ilk baskısı çıkar çıkmaz tükendi. Hugo bunun geliriyle Guernesey'de bahçeli bir ev aldı.

Bu ev Hauteville House (Yukarışehir Evi) diye anılıyordu. Eski bir yapıydı. Limana, ileride alabildiğine uzanan denize bakan geniş bir balkonu vardı. Şair orada sallanır koltuğuna oturup «derin düşünmelere» dalar, yazacaklarını tasarlar, sonra içeri girip yazmaya koyulurdu.

Ev kayalık bir yamaçtaydı. Hugo sık sık gezintilere çıkar, deniz kıyısında, kayalıklarda dolaşırdı. Doğa sevgisi onda tapınma gibi kutsal bir tutkuydu. Paris'teyken, daha başka şehirlerde yaşarken Doğa ile pek yakın ilişki kuramamıştı; şimdi adadaki evinde otururken,

dışarıda dolaşırken kendini Doğa'nın bütün öbür yaratıklarından biri olarak görüyor, bunu derinden duyuyor, bütün varlığıyla yaşıyordu.

Evini, yalnız bugün değil, o günlerde bile yadırganacak bir biçimde döşemişti. Ağır koltuklar, oymalı meşe masalar, dolaplar, kalın halılar, çini vazolar... Duvarlarda latince, fransızca atasözleri yazılı levhalar... Paris'teki evinin büyük oturma odasındaki ağır havayı burada da, daha geniş ölçüde, yeniden yaratmıştı. Başkalarını sıkıyan bu ağır, loş hava şaire rahatlık veriyordu. Belki onu dış dünyadan ayırıyor, ruhundaki romantik dünyayı daha iyi yaşamasına olanak sağlıyordu. Bir rüya içindeydi sanki.

Gerçekten, kendisine tam istediği gibi çalışabileceği bir ortam yaratmıştı. Juliette de yakınındaydı; ona kendi oturduğu Hauteville House'in arkasında başka bir ev tutmuştu. Dünyanın bu köşesinde siyaset dağdağası da yoktu. Hugo'ya çalışmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Bu dönem, gerçekten, Hugo için pek verimli oldu; birçok büyük eserlerini orada yarattı. İlk önce, *Les Petites épopées* (Küçük Destanlar) adıyla ne zamandan beri tasarladığı eserine başladı. Bu büyük eser sonradan *La Légende des siècles* (Yüzyılların Efsanesi) adıyla üç cilt halinde yayınlamıştır.

Şairin III. Napoléon'a karşı duyduğu öfkeyi dile getirmek üzere yazdığı *Les Châtiments* (Cezalar) adındaki şiir kitabı da bu dönemin eserlerinden biridir. Hugo bu kitabını

1600 dize üzerine tasarlamış, bir kez yazmaya başlayınca kaleminin hızını kesememiş, tam 6000 dizelik bir eser yaratmıştır.

Hugo romanlarının en uzununu, sanatının şaheseri olan «Sefiller»i de bu sürgün yılları içinde yazmış, 1861'de bitirmiştir. Romanın yalnız Waterloo Savaşı ile ilgili bölümünü atlamıştı. Bunu yerinde yazmak istiyordu. On yıla yakın bir zamandan sonra ilk defa olarak Avrupa karasına geçecekti.

1861 haziranında büyük yazarı sevgilisi Juliette'le birlikte Belçika'da Saint-Jean Dağı yakınlarında, Waterloo savaş alanına bakan bir otelde buluyoruz. Bütün gün kırlarda dolaşiyor, hayallere dalıyor, savaşın top gürültüsünü, borazan seslerini, yaralıların iniltilerini zihninde canlandırıyor. Geceleri de, yazıyor, yazdıklarını — her zaman olduğu gibi — gene gelişi-güzel fırtalıp yere atıyordu. Juliette onları topluyor, sıraya koyuyor, temize çekiyordu.

30 haziranda roman tamamlanmıştı. «Sefiller»in ilk bölümü 1862 nisanında Brüksel'le Paris'te aynı zamanda yayınlandı; ikinci, üçüncü bölümü 15 mayısta, son iki bölümü de 30 haziranda çıktı.

Victor Hugo'nun eserlerini o güne kadar Paris'teki Hetzel Yayınevi basardı. Yalnız, yazar «Sefiller» için o kadar yüksek bir fiyat istemişti ki Hetzel buna yanaşamadı. Bu cesareti Pagnerre Yayınevi'nin sahibi Belçikalı Albert Lacroix gösterdi. On yıllık bir anlaşma yapı-

rak, romanı 300.000 franga aldı. Bu paranın büyük bir kısmını başkasından borç almıştı. Düşündüğü gibi, hiç de zararlı çıkmadı : Romanın ilk altı yıl içindeki satışından yarım milyon frank kazandı.

«Sefiller» öyle büyük bir merakla okunuyordu ki halk son bölümlerin çıkmasını sabırsızlıkla bekliyor, her gün kitabevinin kapısına yığılıyordu. O günden beri de «Sefiller» bütün dünyada her zaman için en çok okunan romanlardan biri olarak kalmıştır. Denebilir ki her gün, her saat dünyanın bir yerinde bu romanı okumakta olan biri, belki de yüzlerce kişi vardır. Eserin kuşaklar boyunca eksilmeyen değeri şu üç temele dayanır : 1) Meraklı bir konu; 2) Olayları birbirine bağlamakta ustaca kurulmuş bir örgü; 3) Hayattan alınmış canlı kişiler. Bu arada Jean Valjean, Gavroche, Cosette, Fantine, Marius gerçekten yaşamış kimseler gibi edebiyat dünyasında yer etmiştir.

Hugo «Sefiller»i yazmaya başladığı zaman bunun «sefaletin, karanlıklardan çıkıp aydınlıklara kavuşmak isteyen zavallı varlıkların destanı» olmasını istediğini belirtmişti. Eserin havası romantik olmakla birlikte sahneleri gerçekçidir. Böylece, duygu ile hayat birbiriyle yoğrulmuş, ölmez bir canlı eser doğmuştur.

Hugo Din Toplum - Doğa üçlemesinin üçüncü kitabı olan «Deniz İşçileri»ni de Guernesey adasında yazdı. Büyük şair - romancı bu eserinde, saf bir aşkın şiir dolu macerası çevresinde, insanın Doğa ile savaşının, bir delikan-

lının aşkı uğruna denizle boğuşmasının destanını yaratmıştı. Romanında yaşatmak istediği havayı bulunduğu adada bütün şiddetiyle içinde duyuyordu. Adanın kayalıklarında dolaşiyor, fırtınalı denizin korkunç uğultusunu dinliyor, hayalinde yarattığı sahneleri kendisi yaşar gibi oluyordu. Roman 1866'da yayınlandı.

İmparator III. Napoléon 15 ağustos 1859'da yayınladığı bir kararnameyle, sekiz yıl önce mahkûm ettiklerini bağışladığını bildirdi. Bundan yararlanarak Hugo da artık Fransa'ya dönebilirdi. Büyük yazardan Paris'teki dostları da bunu bekliyordardı. O ise, haberi alır almaz hemen bir *Déclaration* (Bildiri) yayınladı. Şöyle diyordu :

Vicdanımın sesini dinleyerek giriştiğim davaya bağlı kalacağım. Özgürlük sürgünde bulunduğu sürece ben de onun sürgününü paylaşacağım. Ne zaman ki Özgürlük Fransa'ya döner, ben de dönerim.

Yurdunu özlememiş değildi; elbette ki doğup büyüdüğü, gençlik aşklarını yaşadığı, sanat hayatının başladığı yerler gözünde tütüyordu. Yalnız, imparatorun bağışlamasını kabul etmeyi vakarıyla bağdaştıramıyordu; ayrıca, onun baskısı altında bulunan fikir, sanat hayatı içinde yer almak istemiyordu.

Belçika'dan gene Guernesey'e döndü, yeni yeni eserler yaratmaya koyuldu. «Sefiller»in kazandığı büyük başarı üzerine, yeni bir roman daha tasarlamış, bunun için bilgiler, belgeler

toplamaya başlamıştı. *Quatrevingt-treize* (Doksanüç) adındaki bu eserinde 1793 yılının olayları çevresinde Fransız Devrimi'nin romanını verecekti.

Hugo ondan sonra *L'Homme qui rit* (Gülen Adam) romanını yazmaya başladı. Bu arada yeni bir şiir kitabı daha çıktı : *Les Chansons des rues et des bois* (Sokaklardan, Korulardan Şarkılar). Şairin eski hayran okurları bu şiirlerde onun ateşli genç ruhunu yeniden buluyorlardı. Oysa, Hugo şimdi altmışbeş yaşında sakallı bir dedeydi. Çabuk üşüyüp hasta olduğu için, boğazını korumak üzere o sıralarda sakal bırakmıştı.

Sakal ona, gerek yüzü bakımından, gerekse şairin o günlerde edindiği yeni kişilik bakımından pek yakışıyordu : Guernesey'deki Hugo bütün ondan önceki Hugo'lardan bambaşka bir kimlik kazanmıştı. Gene şairdi, gene romancıydı; yalnız, bütün bunlara şimdi bir de «peygamberlik» eklenmişti.

Bunu o kendisi iddia etmiyordu. Onu bu mevkie halk getirmişti. Haksızlığa uğrayanlar, zulüm görenler onu iyiyi kötüden, haklıyı haksızdan şaşmaz bir kesinlikle ayırdetmesini bilen bir «peygamber», bir bilge, bir yargıç gibi görüyorlardı.

Yalnız ada halkı değil, İngiltere'nin çeşitli yerlerinden gelenler de ona dertlerini anlatıyorlar, bunları yazılarında dile getirmesini, haklarını korumasını istiyorlar, akıl danışıyorlar, öğüt alıyorlardı.

Hugo, böylece, «Guernesey Mahkemesi» haline gelmişti. Davası olanlar onun kürsüsünden haksızlıkları yüksek, etkili bir sesle haykırarak, suçluları mahkûm edecek kararlar bekliyorlardı. Bunun sonucu olarak da, Hugo şimdi, şairliğinin, romancılığının yanı sıra, bir filozof kişiliği edinmişti.

Yaşı yetmişe yaklaşıyordu. Dar bir çerçeve içinde geçen bu sürgün yıllarında, ateşli şairin ruhu değilse bile, kalbi durgunluğa, dinginliğe kavuşmuş gibiydi. Ölümünden sonra yayınlanan bir eserinde «insan bir işe sarıldı mı, onu hiçbir şey deviremez, iş insanı iyiliğe bağlayan sağlam bir halattır» diyordu.

Bunu o sıralarda kendine uyguladığı görülüyordu. Demek ki birtakım kusurları olduğunu kabul etmişti; kendini çalışmaya vererek, iyi bir insan olmaya çabalıyordu. Nitekim, bir şiirinde şöyle diyordu :

*Que de choses il faut pardonner en songeant
A ce qu'on fait soi-même!*

(İnsan kendi yaptıklarını düşününce

O kadar çok şeyi bağışlaması gerekiyor ki!)

Dâhi yazarın kusurları nelerdi? En yakını olan kadının — Juliette'in — anlattığına göre, Hugo, bir kere, bencildi; çalışırken herkesin, herşeyin kendisine hizmet etmesini isterdi. İkincisi, gene Juliette'in anlattıklarından öğrendiğimize göre, cimriydi. Juliette ona, şaka yollu, «Benim Harpagon'cuğum!» derdi. (Mo-

lière'in *Cimri* adlı oyunundaki kahramanın adı Harpagon'dur). Üçüncüsü, mağrurdu; kendini Fransızların Shakespeare'i gibi görürdü.

Bütün bunları kendisi belki kusur saymıyordu. Yalnız, geçirdiği aşk maceralarını en sonunda o yıllarda bir kusur gibi gördüğü anlaşılıyordu. Gerçekten, Juliette'ten sonra da hayatına birçok kadın girmişti. «Bir macerayı başka bir macerayla silmeye çalışıyorum» derken, belli ki bunu kendisinin bir kusuru sayıyordu. Yalnız, kaçamak çapkınlıklarından dolayı vicdan azabı çekiyorsa bu, muhakkak ki, kendisini aldatan karısına karşı değil, kendisine yıllardır bağlı kalan Juliette'ini aldattığı içindi.

O, vicdan azabı çekiyorsa, bu duygu kalbinde ancak macera sona erdikten sonra uyanıyordu. Juliette ise, bütün ruhuyla, kalbiyle onun kadını olduğu halde resmen karısı olmamanın acısını her dakika çekiyordu.

Hugo'nun evlilik hayatıyla bağları karısının Sainte-Beuve'le, kendisinin de Juliette'le olan ilişkisi üzerine hemen hemen kopmuş gibiydi. Şair Fransa'dan uzaklaşmak zorunda kalınca, karısı onunla gelmemiş, o da, iki oğlunu da alarak, Juliette'le birlikte gitmişti.

Adèle Hugo artık tek kalan kızı Adèle'le birlikte, yarı Paris'te, yarı Brüksel'de yaşıyordu. Büyük kızının ölümü onu da çok sarsmış, daha durgun bir yaşayışa doğru itmişti. Şimdi onun yeri kocasının yanı olmak gerekirdi belki ama, Adèle Hugo adadaki sönük hayatı sevmi-

yordu. Juliette'e karşı duyduğu kıskançlık da zamanla şiddetini kaybetmişti; ona karşı uzaktan bir sevgi duyar gibi bile oluyordu: Hugo denen bu büyük adamı kendisi anlayamamış, mutlu edememişti; bu kadın ise onu anlamış, sevmiş, kendisine bütün varlığıyla bağlanmıştı. Bu aşka saygı duymak gerekirdi.

Öte yandan, Adèle'in Sainte-Beuve'le olan ilişkisi aradan geçen yıllar sonunda tümüyle kesilmişti. Kadının birlikte kaçmak önerisine dostunun yanaşmaması üzerine kalben çoktan sona ermiş olan aşkı yılların her ikisine getirdiği yaşlılık artık sona erdirmiş bulunuyordu.

Hugo'nun sürgün yıllarında Adèle'in de Guernesey'e birkaç kez geldiği oldu. Kızını alıp kocasının, oğullarının yanına geliyor, bir süre kalıyordu. O zaman Paris'teki ikili hayat yeniden başlıyordu: Hugo görünüşte kendi evinde ailenin babası olarak yaşıyor, çalışıyor, sonra yazdıklarını alıp Juliette'in evine gidiyordu. Juliette'çik gene sabırla yazıları temize çekmeye koyuluyor, aslanını yanında görmenin mutluluğunu tadıyordu. Her iki kadın birbirlerinin varlığını büyük bir sakinlik, hoşgörü, saygı içinde kabul ediyorlardı.

Adèle Hugo kocası üzerine yazdığı kitaptan imzalayarak Juliette Drouet'ye de göndermişti. Juliette de, Bn. Hugo'nun Guernesey'de bulunduğu günlerde, komşu evdeki aileye yakınlık göstermekten geri kalmıyor, onlara kendi eliyle yaptığı pastalardan, kurabiyelerden, çöreklerden gönderiyordu.

Bu arada 1862'de, Ermiş Adèle'in anıldığı yortu günü — Hugo'nun karısının isim günü — gönderdiği pastaya iliştirdiği mavi kâğıtta sevgilisine şöyle yazıyordu :

Senin sevdiğin herkese, herşeye karşı kalbim sonsuz sevecenlikle dolu... Neşelen, mutlu ol. Senin sevincinden yansıyacak ışık benim ruhumu aydınlatmaya yeter.

Victor Hugo, çikık, geniş alnında hiçbir kırışık belirmeden, sakın bir tavırla kâğıdı karısına uzattı. Adèle aldı, okudu. Gözleri yaşarmış, parmakları titriyordu. Başını kaldırıp çocuklarına baktı. Aradan yıllar, nice yıllar geçtiğini birdenbire şimdi anlamış gibiydi : Charles babası gibi canlı, ama gene de yumuşak bir havası olan, yakışıklı bir genç adam olmuştu; otuzaltı yaşındaydı. François-Victor saz benizli bir delikanlıydı; otuzdört yaşındaydı ama, çok daha genç gösteriyordu. Hele Adèle, benzi sapsarı, gözleri fersiz, bakışları dalgın, bir hayalet gibi duruyordu. Otuziki yaşma gelmiş, daha evlenememişti. Oğlanlar meslek sahibi olmuşlar, kendi hayatlarını kurmuşlardı. Gene de babalarını görmeye sık sık Guernesey'e gelirler, ona gurbette bir aile ocağı havası yaratmaya çalışırlardı. Bu arada, Juliette'i de yakından tanımışlar, onun iyi yürekliliğine, yüce ruhluğuna, eşsiz olgunluğuna hayran kalmışlardı. Bunu fırsat buldukça annelerine anlatıyorlar, babalarının bu bakımdan çok talihli olduğunu belirtiyorlardı.

Victor Hugo ada halkının nasıl peygambere, yüce yargıcı, büyük bilgisi ise çocukların da Noel Baba'sıydı; hem de yalnız yılda bir gün değil, yılın her günü hediye dağıtan bir Noel Baba! Her sabah Hauteville House'ın kapısında yoksullara ekmek, yiyecek dağıtılırdı. Her salı günü de evde ziyafet vardı. Başlangıçta onbeş olan, sonradan sayıları kırkı bulan yoksul çocuklar içeri alınır, geniş bir masada sofraya oturtulurdu. Onlara hizmetçilerle, uşaklarla birlikte Victor Hugo kendisi de hizmet ederdi. Noel'de ise tam bir bayram havası yaşanırdı. Işıl ışıl donatılmış, kurdelelerle süslenmiş Noel ağacının başında çocuklara türlü giyecekler, oyuncaklar dağıtılırdı.

1864 Noel'inde bütün aile gene o evde toplanmıştı. Yalnız, aralarında Adèle yoktu : 1863'te bir İngiliz'le nişanlanmış, evlenmek üzere onunla Kanada'ya gitmişti. Elbette ki bir de Juliette eksikti. Bn. Hugo bu eksikliği yalnız kocası hesabına değil, kendi hesabına da ta içinde duymuştu. Artık Juliette de aileden sayılırdı. Bu toplantıda niçin o da bulunmasındı? Ayrıca, iki kadın arasında onları birbirine bağlayan gizli bir bağ vardı : İkisi de yetişkin yaşta kızlarını kaybetmiş acılı annelerdi. Bu bayram gününde çocuklar sevindirilirken yaralı ana kalpleri ölen yavrularını birlikte anıp acılarını paylaşabilirlerdi.

Adèle Hugo 22 aralıkta Juliette Drouet'ye şu mektubu gönderdi :

Hanımefendi,

Noel'i biz bugün kutluyoruz. Noel çocukların bayramıdır; bu arada, bizim çocuklarımızın bayramı. Biz anaların ise ancak kalplerimizde kutlayacağımız bir bayram. Aramızda yapacağımız ufak kutlama törenine teşrifinizi rica eder, size karşı sevgi kadar saygıyla da dolu olan yürekten duygularımı sunarım, hanımefendi.

Adèle Victor Hugo

Bu çok içten, kibarca, insanca yapılmış bir çağrıydı. Juliette gitmek isterdi. O da Adèle'e karşı artık sevgiden, saygıdan başka bir duygu beslemiyordu. Ayrıca, «tapınırcasına sevdiği» büyük adamın aile havası içinde bulunmaktan da büyük bir zevk duyardı. Yalnız, adadaki dedikoducu kadınların ne laflar ettiklerini bilirdi; bundan kendisi çok çekmişti. Aynı azabı başkasının çekmesine gönlü razı olamıyordu. Oturdu, Adèle Hugo'ya şu mektubu yazdı :

Hanımefendi,

Bayramı siz bana yaşattınız. Mektubunuz benim için çok tatlı, yüce bir sevinç oldu, ruhumu doldurdu. Tek başıma yaşamaktan hoşlandığımı bilirsiniz. Bugün de bütün mutluluğu mektubunuzda bulmakla yetinmek istersem beni hoşgörün. Bu mutluluk çok büyük. Siz eğlenirken, bırakın sizlere iyilikler dilemek üzere gölgede kalayım.

İçten, derin sevgilerle

J. Drouet

Yılbaşından sonra Adèle Hugo ile oğulları Fransa'ya döndüler. Victor Hugo tezgâhtaki eserleriyle, bir de Juliette'i ile adada yalnız kaldı. Yalnızdılar ama, gene ancak gizli gizli buluşuyorlardı. Bu onbeş yıl içinde Juliette aslanının inine bir kez olsun gelmemiştir. Yalnız dedikodudan çekindiği için değildi bu; büyük yazarın evinden içeri girmeye ancak karısının hakkı olduğunu düşünüyor, kendisinde bu hakkı göremiyordu.

Hugo çok direnmiş, onu Hauteville House'a gelmeye razı edememiştir. 1864 Noel'inde karısıyla sevgilisi arasındaki o içten mektuplaşmadan cesaret alarak, birkaç ay sonra Juliette'i gene çağırdı.

— «Gizlice bile olsa, bir kez olsun gel. Seni evimin havası içinde görmek istiyorum» diyordu.

Juliette gelmemekte ayak diredi. Verdiği karşılıkta şöyle dedi :

— «Evine karşı otuz yıldır beslediğim saygı, mahremiyetine girmekte de gözettiğim dikkat adına müsaade et, bu şerefi kabul etmeye-yim.»

Juliette'in evi Hauteville House'ın arkasında, yamacın daha yukarısındaydı; aşağıdaki eve tepeden bakıyordu. Juliette çoğu zaman penceresinin önünde durur, Victor'unun evde çalışmasını, bahçede dolaşmasını seyrederdi. Sık sık buluşmalarına karşın, gene de duygularını birbirlerine yazıyla da iletiyorlardı. İlk gecelerinin otuzuncu yıldönümünde, 17 şubat 1863' te Juliette şöyle yazıyordu :

Günaydın, sevgilim, güneş içinde, aşk içinde, mutluluk içinde günaydın! Günaydın, bir daha günaydın, tıpkı bundan otuz yıl önceki gibi. Benden ayrılmış gidiyordun, gözlerim seni ağaçlıklı yoldan aşağı izliyor, ruhum arkandan öpücükler gönderiyordu. Temple Caddesi'ne sapmadan önce, beni bir daha görebilmek için, dönüp dönüp pencereye bakıyordun. Bu benim için silinmez bir anıdır. Diyebilirim ki senin olduğum ilk geceden beri kalbimde hepsi gene aynı yerde, aynı düzen içinde. Aradaki otuz yıllık aşk hayatımda hayranlık içinde kesintisiz geçen bir tek gün gibi. Şu anda kendimi seni sevebilmek için her zamankinden daha genç, daha canlı, daha güçlü hissediyorum. Kalbim, vücudum, ruhum, hepsi senin; yalnız senin için, seninle yaşıyorum. Sana gülümsüyorum, sana dua ediyorum, sana tapıyorum...

Victor Huga da, 20 ekim 1864'te Juliette için şu şiiri yazmıştır :

İki gönül severek usulca yaşlanınca,
 Ah, bu ne mutluluktur, derin, içten, saygınca!
 Aşk nikâh perisidir, ruhların güçlü bağı,
 Alevi kaybolursa da kalır gene ışığı.
 Yıllar önce sardığı iki kalp artık bir tek.
 Ortak geçmişlerinden anılar derleyerek
 Birbirlerinden uzak yaşayamaz olurlar.
 (Öyle değil mi, Juliette, bir tek hayatımız var.)
 Gün ışığı içinde akşam huzurudur bu.
 Aşk kaybetmeksizin bulduk büyük dostluğu.

Yaşlı şair karısıyla da artık dosttu; yalnız, aşksız bir dostluktu bu. Adèle Hugo adada kaldığı zamanlar kocasına evsahipliği ediyor, Fransa'ya döndüğü zamanlar da Paris'te, Brüksel'de onun kitaplarının yayınlanma işiyle uğraşıyordu.

Adèle artık şairin hayat romanında acı, tatlı bütün duyguları bir araya karan heyecanlı sayfalardan biri olarak kalmıştı. Bu güzel kadının duygulu şair kalbinde ilk aşkın tapınılan simgesi olmuş, onun sonraki sadakatsizlik olayı iyi yürekli adamda ancak bir soğukluk yaratmış, hiçbir zaman nefret şeklini almamıştı. Büyük yazar aradığı ölümsüz aşkı ise Juliette'te bütünüyle bulmuştu.

İki kadın en sonunda tanıştılar, el sıkıştılar. Bu ilk adımı Adèle attı. İki yıl Paris'te, Brüksel'de yeni evlenen oğlu Charles'in yanında kaldıktan sonra, 1867 ocağında gene Guernesey'e gelmişti. Gözleri iyi görmeyen, hasta, yaşlı bir kadındı artık. Biliyordu ki Juliette de şimdi altmışını geçmişti. İkisi arasında artık sevgiden, saygıdan başka bir duygu yer alamazdı. Büyük bir adamın biri ilk, öbürü son sevdiği kadındı. Aralarındaki bu ortak nokta üzerinde bir dostluk kurulabilirdi.

Adèle Hugo bu sefer, haber gönderdikten sonra, kalktı «yukarı ev»e kendisi gitti. Juliette onu gülümseyerek, derin duygularla gözleri yaşararak karşıladı. Aralarındaki ortak konuya değinmeden, oradan - buradan konuştular.

İki gün sonra Juliette bu nazik ziyarete

karşılık olmak üzere Hauteville House'a gitti. Victor'u orada yalnızken kapısından içeri ayağını atmadığı bu evin içini hayranlıkla seyretti, sevgilisinin onsuz yaşadığı günlerin havasını zevkle içine çekti. İncecik ak saçların çerçevelediği yüzü gene de güzeldi, tatlı tatlı gülümsüyordu.

Adèle Hugo Fransa'ya döndükten sonra da Juliette şairin evine gelip gitmeye devam etti. Şimdi Hugo'nun baba - bir - ana - ayrı kız kardeşi Bn. Chenay de oradaydı. İki kadın savruk yazarın yazıp yazıp yerlere attığı kâğıtları topluyorlar, sıraya koyuyorlar, okuyorlardı. Böylece, «Sefiller»i ilk okuyanlar onlar oldular.

Hugo'nun Guernesey'deki son altı yılı derin acılar içinde geçti: 1868'de büyük oğlu Charles'in oğlu — ilk çocuğu — iki yaşında öldü. Yirmibeş yıl önce evlât acısıyla yanmış olan şair kalp şimdi de torun acısına uğramıştı.

Aynı yıl karısını da kaybetti. Adèle o sırada Brüksel'deydi. Hastalanıp yatağa düşünce, oğulları babalarını çağırdılar. Hugo onyediyıl da ikinci kez Manş'ı aşarak Avrupa karasına ayak bastı, Belçika'ya gitti. Karısı ölürken yanındaydı. Sonradan şöyle yazmıştır: «Gözlerini ben kapadım. Bu tatlı, yüce ruhu Tanrı'ya teslim ettim. Tanrı rahmet eyleye!»

Bir yıl içinde üst üste iki acıyla yanan yaşlı kalp yeniden adasına döndü, avunmayı gene

Juliette'inin yanında aradı. Kalbinde başka bir dert daha vardı: Kızı Adèle, beş yıl önce, Pinson adında bir İngiliz teğmeniyle evlenmek üzere, Guernesey'den ayrılmış, Kanada'ya gitmişti. Ondan sonra bir daha haber alamamışlardı. Bu maceranın acı sonu ancak yıllardan sonra öğrenildi:

Adèle, küçüklüğünden beri, içine kapanık, son derece duygusal, garip bir kızdı. İyi bir piyanist olarak yetişmiş, Paris'te çok başarılı konserler vermişti. Ağabeyleriyle, annesiyle Guernesey'e babasının yanına geldiği sıralarda ise, üzerine kaygı verecek kadar korkunç bir durgunluk çökmüş bulunuyordu. Aşkı tanımamış, sevmemiş, sevilmemişti. Oysa, güzel bir kızdı. Sonunda, Pinson'u sevdi, «aralarında» nişanlandılar. Kız, Kanada'ya, Nova Scotia'nın başkenti Halifax'a kadar onun peşinden gitti. Orada delikanlı onu yüzüstü bırakıp ortadan kayboldu.

Bu, zavallı kız için tam anlamıyla çıldırtıcı bir umut kırıklığı oldu: 1872'de küçük ağabeyi Victor-François gidip onu Halifax'ta buldu, alıp Fransa'ya getirdi. Adèle'cik yarı deliydi. Yanında Céline Alvarez Baa adında Zenci bir hastabakıcı kadın vardı. Adèle'i Saint-Mandé akıl hastanesine yatırdılar. Altmışüç yıl orada kalmış, 1915'te seksenbeş yaşında ölmüştür.

Bu, Hugo'nun hayatında karşılaştığı ikinci delilik faciasıydı. Evlendiği gün ağabeyi Eugène'in çıldırması gibi büyük bir felâketin

ardından yıllar geçtikten sonra kızının da aynı akıbete uğradığını görmüştü.

Felâketler, facialar büyük yazarın çalışma gücünü hiçbir şekilde kırmıyordu. Hugo, sanki kendine de, başkalarına da tükenmez yaratıcı gücünü göstermek ister gibi, gene durmadan yazıyordu. 1868'de *L'Homme qui rit* (Gülen Adam) romanını bitirdi. Ertesi yıl *Troquemado* adındaki oyununu yazdı. Bu arada, sonradan ciltler dolduracak olan şiirler de yazıyordu.

1870 yılı gelmişti. Hugo altmışsekiz yaşındaydı. Ondokuz yıldan beri anayurdundan uzak bulunuyordu. Yalnız, söz vermişti: Özgürlük Fransa'ya dönmedikçe o da dönmeyecekti. Bu parlak gün ise gene çok uzaklarda görünüyordu: 1870 mayısında yapılan halk oylamasında III. Napoléon 1,5 milyona karşı 7 milyon oy alarak yerini pekiştirmişti. Fransa, İmparator'un baskısı altında, çok sıkıntılı günler yaşıyordu. Derken, III. Napoléon'un saltanati, böylece de II. İmparatorluk dönemi birdenbire sona erdi: 1870 temmuzunda Prusya'ya karşı açılan savaş eylül başında, Sedan bozgunuyla, sona erdi. III. Napoléon Almanlar'a esir düştü. Sonradan İngiltere'ye gitmiş, 1873'te orada ölmüştür.

Victor Hugo, bozgunundan daha önce, özgürlük günlerinin yaklaşmakta olduğunu sezmiş gibi, 15 ağustos 1870'te Guernesey'den ayrılmıştı. Can yoldaşı Juliette, büyük oğlu Char-

les, gelini Alice, iki torunu — Georges'le Jeanne — hep birlikte Brüksel'e geldiler. İmparator'un tahttan indirilmesi üzerine, 5 eylülde Paris'e doğru yola koyuldular.

Victor Hugo, yolculukta kendisine arkadaşlık eden genç yazar Jules Claretie'ye: «Ondokuz yıldır bu günü bekliyordum...» diyordu.

Anayurt özlemi içinde geçen yıllar artık arkada kalmıştı. Şair şimdi o günleri sanki kendi romanlarında yaşattığı bir hayatın anıları gibi hatırlıyordu. Yeniden doğmuş gibiydi. Önünde, hayalinde yeniden parlak ufuklar açılıyordu.

Paris o sırada Almanlar'ın kuşatması altındaydı. Şair bunun için şehre tek başına sessizce girmek istiyordu. Halkın kendisine coşkun gösteri yapmasından, bunun sonunda siyasi olaylar çıkmasından çekiniyordu.

İstedığı gibi olmadı. Geleceği duyulmuş, istasyona büyük bir kalabalık toplanmıştı. Hugo trenden iner iner kalabalığın arasından genç, güzel bir kadın fırladı, koluna girdi. Şair Théophile Gautier'nin kızı Judith'ti bu. Hugo'yu aldı, istasyonun karşısındaki kahveye götürdü, üst kata çıkardı. Ahali aşağıda toplanmış, büyük özgürlük kahramanını görmek için haykırıyor, bağıırıyordu.

Victor Hugo pencereye çıktı, ateşli bir söylev verdi. Yurduna dönmüş olmanın sevincini belirtiyor, III. Napoléon'un baskısından kurtulmuş olan milletini kutluyordu. Alkışlar ortalığı inletti.

Hugo'nun oğulları, daha başka arkadaşlarıyla birlikte, 1869'da Paris'te *Rappel* (Çağrı) adında bir gazete kurmuşlar, III. Napoléon'a karşı savaşa girmişlerdi. Gazetenin ömrü kısa sürmüş, 1870 ağustosunda kapatılmıştı.

Hugo, Paris'e döndükten sonra, daha eskiden *Evènement* gazetesinde, sonra da *Rappel*'de oğullarıyla birlikte çalışmış olan yazar Paul Meurice'in evine konuk oldu. Halkın kendisini milli bir kahraman gibi karşılaması üzerine, siyaset damarları yeniden kabarmıştı. Birer bildiri yayınlayarak Almanlar'ı başlarından kralı atarak cumhuriyet kurmaya, Fransızları yurdun, Paris'lileri de şehrin savunmasına çağırırdı.

Daha önce Belçika'da çıkan *Les Châtiments* (Cezalar) adındaki şiir kitabı 1870 ekiminde Fransa'da ilk kez basıldı. Şairin III. Napoléon'a karşı yazdığı taşlamalar şimdi tiyatrolarda, konser salonlarındaki toplantılarda okunuyor, coşkunlukla alkışlanıyordu.

Victor Hugo Fransa'dan orta yaşlı bir adam olarak ayrılmış, şimdi hayli yaşlı olarak dönmüştü. Yalnız, ruhundaki ateş hiçbir zaman sönmemişti. Aradan geçen ondokuz yıl içinde de Fransa'da kimse onu unutmamış, her zaman, her savaşta kendi yanında görmüş, ondan cesaret almıştı.

Victor Hugo *Rappel*'in ilk sayısında çıkan yazısında oğullarına şöyle diyordu: «İyi nişan alm, tam hedefe isabet ettirin. Bir dava uğruna atılan hiçbir kurşun boşa gitmez. Düşman bütün darbelerimizi hak etmiştir.»

Kendisi de yurdundan uzak bulunduğu yıllarda yazılarıyla düşmanını durmadan kurşunlamış, Fransa'da aynı dava uğrunda çarpışanlara böylece güç kazandırmıştı. Halk şimdi onu nasıl pek haklı olarak bir milli kahraman gibi karşılıyorsa o da bundan büyük bir kıvanç duymakta kendini haklı görüyordu.

1871'de, Almanlar'la yapılan mütarekeden sonra, Bordeaux'da yeni bir Millet Meclisi kuruldu. Victor Hugo da bu meclise Seine bölgesinden üye seçilmişti. Meclisin sol kanadında oturuyor, kralcı olan sağ kanada karşı halkı, cumhuriyeti, demokrasiyi temsil ediyordu. Meclisteki 650 üyenin 400'ü kralcıydı. Öyleyken, Cumhuriyetçilerin sesi daha üstün çıktı, memleketin savaş yaralarını sarmak görevini yeni bir cumhuriyete verdi. Böylece, Fransa'da III. Cumhuriyet kuruldu.

Hugo'nun Bordeaux'daki hayatı çok kısa sürdü. Yeni bir dönem havasının coşkunuğu içinde başlayan günler çok geçmeden bu şair ruhlu, duygusal siyaset adamı için bir huzursuzluk, sıkıntı kaynağı olmaya başladı :

Meclise gelen milletvekilleri arasında İtalyan savaş kahramanı Giuseppe Garibaldi de vardı. Garibaldi, İtalya'da Avusturyalılara karşı yiğitçe çarpıştıktan sonra, 1870 Savaşı'nda, gönüllüleriyle birlikte, Fransa'nın da yardımına koşmuştu. Şimdi Cezayir'den milletvekili seçil-

miş, Meclis'e gelmişti. İtalyan olması dolayısıyla, onun Fransız meclisinde yeri olamayacağını ileri sürenler seçimin iptalini istiyorlardı.

Hugo ise, öteden beri, Garibaldi'ye hayrandı. Mecliste onu şiddetle savundu. Onun «kelimenin en yüce anlamıyla bir insan» olduğunu söylüyordu. Bunun üzerine, Vikont Lorangeil şaire karşı çok aşırı bir saldırıya geçti, işi Victor Hugo'nun «fransızca bilmediğini» söyleyecek kadar ileri götürdü. Sonunda, meclis ikiye ayrıldı, pek ateşli bir tartışma başladı. Garibaldi unutulmuş, şimdi Victor Hugo'nun fransızca bilip bilmediği tartışılıyordu. Bu ise, Hugo'yu deli ediyordu.

Gerçekten de, Hugo gibi bir yazarın ana dilini bilmediğini iddia etmek elbette ki gülünçtü; yalnız, işin — gülünç olmaktan da öte — acı bir yanı vardı ki o da böyle bir şeyin tartışılmaya değer görülmesiydi.

Ömrünü derin duygular, yüce düşünceler, büyük davalar içinde geçirmiş olan dâhi yazarın gözünde şimdi siyaset pek uğraşmaya değmez bir şey olarak bütün çekiciliğini kaybetmişti. Ertesi gün istifasını verdi. Onun artık böyle şeylerle uğraşacak hali yoktu; huzura ihtiyacı vardı.

Aradığı huzuru gene de bulamadı. Felâketler onun yakasını bir türlü bırakmıyordu. Kaderinde yeni bir evlât acısına daha uğramak vardı :

Bordeaux'ya da oğluyla, geliniyle, torunlarıyla gelmişti. İstifasından beş gün sonraydı,

Alice içine giren bir korkuyu kaynatasına açmaktan kendini alamadı.

— «Paris'ten ayın 13'ünde yola çıkmıştık...» diyordu. «Bulduğumuz vagona 13 kişi vardı. Burada 13 numaralı evde oturuyoruz. Yarın da, ayın 13'ü...»

Victor Hugo son yıllarda birtakım boş inançlara kapılmaya başlamıştı. Bu yüzden, gelininin sözleri onu birden etkilemişti. Ölümünden sonra yayınlanan *Choses vues* (Gördüklerim) adlı eserinde bu olayı şöyle anlatır :

O gece uyuyamadım. Sayılar üzerine düşündüm durdum. 1 ocaktan beri pek garip bir biçimde üst üste gelen, hayatımıza karışan bütün 13'leri düşündüm.

... Bu sırada, gene masanın üzerine üç kere vurulduğunu duydum. Ses bu sefer çok yakından geliyordu. Daha önce de aynı odada iki gece masanın üzerine böyle vurulduğunu duymuştum.

Hugo bunları o gecenin sabahı, ayın 13'ünde yazıyordu. Gelini gibi o da o gün başlarına bir felâket geleceğinden korkuyordu.

Gerçekten, o akşam oğlu Charles, «kan boğması» sonunda, birdenbire öldü. Kırkbeş yaşındaydı.

Yeni bir evlât acısına daha uğrayan yaşlı baba, geliniyle torunlarını alarak, oğlunun ölüsüyle birlikte, Paris'e döndü. Onu Père-Lachaise mezarlığında, annesiyle babasının yanında kendisi için hazırlattığı yere gömdü.

Siyasî dağdağalar, gürültüler, dertler yeniden başlamıştı. Paris'te gene bir devrim havası esiyordu. Alman askerlerinin kuşatması kalktıktan sonra ahali, birtakım istekleri yerine getirilmediği için, yeni hükümete karşı ayaklanmış, şehirde Commune (halk yönetimi) kurulmuştu. Başbakan Thiers şehirden kaçmış, hükümetiyle birlikte Versailles'e yerleşmişti.

1871 ağustosunda Commune ayaklanması bastırıldı, Thiers Paris'e döndü, cumhurbaşkanı seçildi. Bundan sonra, başkentte geniş bir «temizleme» hareketine geçildi. Birçok kişi Belçika'ya kaçtı.

Hugo'nun Belçika'ya gidişi de bu sıraya rastladı. Şair oraya, gene Juliette'le, geliniyle, torunlarıyla birlikte, ölen oğlunun para işlerini düzenlemeye gitmişti. Charles'in birçok kumar borcu vardı. Brüksel'de Barricade Caddesi'nde, Charles'in evine yerleştiler.

Hugo Paris'te olup bitenleri yakından izliyordu. Orada olup bitenler de, onun kanını yeniden kaynatacak şeylerdi. Yaşlı aslan yeniden kükremeye başladı. Fransa'da yeni hükümetin giriştiği kanlı «temizlik» hareketini yazılarında şiddetle kınıyor, Thiers'e ateş püskürüyordu.

Belçika hükümeti Thiers'i tutuyordu. Bu arada, Fransa'dan gelecek göçmenleri sınırdan içeri almayacağını bildirdi. Bunun üzerine, Victor Hugo bir Brüksel gazetesinde çıkan yazı-

sında Fransa'dan geleceklere evinin açık olduğunu ilân etti. «Belçika halkının da benimle birlikte olduğuna eminim» diyordu.

Belçika halkı onunla birlik olmadı. Fransızlara karşı cephe aldılar, Hugo'ya da ateş püskürmeye başladılar. Onu memlekette karışıklık çıkarmaya çalışmakla suçluyorlardı. Hiç kuşkusuz, eskiden büyük yazarı pek seven, onu yurtlarında saygıyla misafir etmiş olan Belçikalıların bu öfkesi hükümetin onları gizliden gizliye kışkırtmasından ileri geliyordu.

Bir gece Hugo'ların evi önünde büyük bir gösteri yaptılar.

— «Kahrolsun Victor Hugo! Kahrolsun haydut!» diye bağırıyorlardı.

«Sefiller»in kahramanını yazarıyla birleştirerek: «Kahrolsun Jean Valjean!» diye haykırırlar da vardı.

Sonra, evi taşa tuttular. Camlar, lambalar kırıldı. Evden içeri girmeye kalkanlar bile oldu. O evin içinde ise, azılı haydutlar değil, yetmiş yaşında bir adamcağızla, biri üç yaşında, biri daha yirmi aylık iki çocuk, dört de kadın — Juliette, Victor Hugo'nun gelini Alice, iki de hizmetçi — vardı.

Çeşitli kandırmalarla halkın gözü öyle dönmüştü ki kimse ne o evde kimlerin bulunduğunu düşünüyordu, ne de Hugo'nun neden kahrolması gerektiğini.

Düşmanlık bu gösteriyle de bitmedi. Şimdi doğrudan doğruya Belçika hükümeti Hugo'ya karşı cephe almıştı. Kendisine memleketten

dışarı çıkması gerektiği bildirildi. Hemen çıkıp gidecek, bir daha da oraya ayak basmayacaktı!

Büyük yazar, huzur ararken, kendini yeniden siyasi olayların, nefretin, düşmanlığın ortasında bulmuştu. Bordeaux olayları gibi Brüksel'de olanlar da onun «billûr ruhunda» derin yankılar uyandırdı. Bu arada, haksızlıklara karşı savaşma, halkın özgürlüğü için uğraşıp didinme isteği körelmemiş, bir kat daha artmıştı. Yazacak, çalışacak, büyük davasının gerçekleşmesi için durmadan çarpışacaktı.

Gene hep birlikte, Belçika'dan ayrıldılar, Lüksemburg'a geçtiler, Our Çayı yakınlarında Vianden'e yerleştiler. Hugo'nun para bakımından sıkıntısı yoktu. Yirmi yıldan beri, bütün harcamalarından sonra artan parasını Belçika Devlet Bankası'na yatırmıştı. Şimdi orada 300.000 franklık bir serveti vardı.

Vianden'de iki ev tuttu; biri kendisi için, biri de yanındakiler için. Juliette, Alice, çocuklar, küçük oğlu François-Victor bu evde kalıyorlardı. François-Victor kırküç yaşına gelmişti, daha evlenmemişti. Çoğu zaman babasının yanında kalıyor, Paris'e, Brüksel'e gidip geliyor, onun yayınevleriyle olan ilişkilerini yönetiyordu.

Şair şimdilik huzura kavuşmuş, yeniden çalışmaya başlamıştı. Durmadan yazıyordu. Komşular onu sabahleyin erkenden, pencerenin önündeki yüksek masanın başında, elinde kalem, her zaman olduğu gibi gene ayakta, yazı

yazarken görüyorlardı. Büyük yazar korkunç bir yangının alevleri arasından kurtulup kendini serin bir köşeye atmış gibiydi. Şimdi ardında kalan olayları yazıya dökebilirdi. *L'Année terrible* (Korkunç Yıl) adındaki kitabında topladığı şiirleri böyle yazdı.

Yeniden canlanmış, dinçleşmiş, gençleşmişti. Karışık olaylardan, sıkıntılardan, felâketlerden, acılardan kurtulup düşünceleri, duyguları durulunca her zaman olduğu gibi, gene aradan yılları silmiş, delikanlılık havasına dönmüştü. İşte şimdi de yanında onyediy yaşında, Marie adında, genç, güzel bir «ilham perisi» vardı.

Marie Garreau, o «korkunç yıl» sırasında, Paris'te, kocasının kurşuna dizildiğini görmüş, onun arkasından, ölülerin taşındığı arabalardan akan kanların ardı-sıra mezarlığa gitmiş, sonra Fransa'dan kaçmış, Belçika'ya gelmişti. Orada Hugo'yu aramış, Lüksemburg'a gittiğini öğrenince oraya geçmişti. Yeni Fransız hükümetinin baskısına karşı çıkan büyük yazarla tanışmak, konuşmak istiyordu. Gördüğü facialar üzerine anlatacakları vardı.

Hugo genç kadını ilgiyle karşıladı. Ondan «Korkunç Yıl»ı yazarken yararlanabileceği bilgiler edindi. Aralarında yakın bir arkadaşlık başladı. Marie, Hugo'ya kafa arkadaşı olabilecek kadar bilgili bir kadın değilse de, pek boş bir insan da değildi. Yaradılıştan duyguluydu, ince ruhluydu, nüktedandı. Bu bakımdan, şair onu yalnızca bir genç kadın olarak görmüyor,

aynı zamanda kişiliğinden de hoşlanıyordu. Onu belki de kafası gelişmeye elverişli, sanata karşı yetenekli bir kişi olarak görüyor, kendi iç dünyasından, sanat görüşünden, şair ruhundan ona da bir şeyler kazandırabileceğini umuyordu.

Edebiyat tarihçileri Hugo ile Marie Garreau arasındaki ilişkiler üzerine pek kesin bir bilgi veremezler. Bu onyediyedi yaşındaki «ilham perisi» huzura kavuşunca gene delikanlılık günlerine heves eden çapkın dedenin elbette ki pek hoşuna gidiyordu. Acaba genç kadın da bu yetmiş yaşındaki şairden o ölçüde hoşlanıyor muydu?

Söz konusu Hugo gibi biri olunca bu soruya kolay kolay «hayır» diye karşılık verilemez. Nitekim, Vianden'liler onların çay kıyılarında saatlerce yan yana dolaştıklarını görüyorlardı.

Daha keskin görüşlü tarihçiler Our Çayı'nın billûr sularında Marie'nin cırıl-çıplak yılandığını da görürler. Onlara göre, Hugo *La Légende des siècles*'deki şiirlerinden birini böyle bir sahneden esinlenerek yazmıştır. Şiirde, yaşlı bir peygamber vardır; çıplak bir kızı seyrettikten sonra, gözlerini başının üzerinden geçen bir buluta doğru kaldırır, «Yeryüzünde güzellik, gökyüzünde güneş!» der.

Marie Garreau, Liège'e gitmek üzere, 1871 temmuzunda Vianden'den ayrıldı. Hugo'nun hayatını yazanlardan birine göre, şair sonradan Paris'te onunla yeniden buluşmuştur.

Bu, yetmişlik delikanlının o sıralardaki ne ilk macerasıydı, ne de son. 1871 eylülünde Pa-

ris'e dönüp La Rochefoucauld Caddesi'nde bir eve yerleştikten sonra da, gene sanki birden gençleşmişti. O sıralarda hayatına birçok kadınlar daha girdi. Théophile Gautier'nin kızı Judith bunlardan biriydi. Gautier'nin İtalyan şarkıcı Erneste Grisi'den dünyaya gelen bu kızı iyi bir yazardı, şair Catulle Mendès'le evlenmişti.

Zavallı Adèle'in hastabakıcısı olarak Amerika'dan gelen Céline Alvarez Baa da yaşlı şairin hayatına yeni bir kadın olarak girmişti. Hugo gizli anılarında onu «ilk Zenci kadını» diye anar.

Juliette'in hizmetçisi Blanche Lanvin'le o günün genç tiyatro oyuncusu Sarah Bernhardt da yaşlı kalbin yeni misafirleri arasında yer aldılar.

Paris'e döndükten sonra, Hugo'nun bir başka hevesi daha yeniden canlanmış, siyaset onu yeniden sarmaya başlamıştı. Ateşli yazılar döşeniyor, Commune'cülerin bağışlanmasını istiyordu. Bu yüzden gene hükümetin gözünde istenmeyen adam durumuna düştü. Öte yandan, «Korkunç Yıl» onun beklediği başarıyı kazanamamış, kitap pek ilgi görmemişti. Siyaset alanında büyük şairin yıldızı sönmeye başlamıştı.

Buna karşılık, tiyatro alanında büyük ilgi görüyordu. 1872'de Odéon Tiyatrosu'nda *Ruy Blas* yeniden sahneye konulmuştu. Bu eserde

şimdi kraliçe rolünü altın sesli Sarah Bernhardt oynuyordu. Bu oyun dolayısıyla şairle Sarah arasında yakın bir dostluk kuruldu.

Öbür tiyatrolar da Hugo'nun başka oyunlarını sahneye koymak istiyorlardı. Yazar öteden beri oyunlarının hazırlanmasında bulunur, ilk provaları görür, gerekli düzeltmeleri yapardı. Şimdi birçok tiyatrodada birden bu işlerle uğraşmak çok vaktini alıyor, bu da yeni eserler yazmasını engelliyordu. Bunun üzerine, Paris'ten uzaklaşmaya karar verdi. Guernesey'deki evi, dayalı - döşeli, duruyordu. Oraya gitti.

Hauteville House'da gene eski verimli günlerini bulmuştu. Oradayken üzerinde belgeler topladığı *Quatrevingt-treize* (Doksanüç) romanını yazmaya başladı, beş ayda bitirdi (1873).

Şair oraya gene, başta Juliette olmak üzere, bütün ailesiyle, geliniyle, torunlarıyla, küçük oğlu ile birlikte gelmişti. Bir süre sonra ötekiler Paris'e döndüler, Hugo can yoldaşı Juliette'le baş başa kaldı. Juliette, Hugo'nun karısı sağken Hauteville House'a ayak basmamış, ancak ilk adımı Adèle Hugo'nun atması üzerine aralarında dostluk kurulduktan sonra gelmişti. Şimdi ise, aradan manevî engel kalktıktan sonra, Victor'unun yanına yerleşmişti.

Hugo'nun küçük oğlu François-Victor uzun zamandan beri ciğerlerinden hastaydı. Adanın sert havası ona göre değildi. Fransa'ya döndü. Paris'e geldikten sonra durumu daha da ağırlaştı. Bunun üzerine Hugo da Guernesey'den ayrılmak zorunda kaldı. Oğlunun yanına geldi.

Zavallı baba büyük kızını, büyük oğlunu kaybetmişti; küçük kızı da — ölümden beter — akıl hastanesindeydi. Ona evlâtlarından kala kala bir küçük oğlu kalmıştı. Şimdi onun üzerine titriyordu. Ne yazık ki kader şairin elinden en son çocuğunu da aldı: Victor-François da, 26 aralık 1873'te, ağabeyi gibi kırkbeş yaşında öldü. Hugo'nun hayatında, kendi deyimiyle, «bir bağ, yüce bir bağ daha kopmuştu».

Victor Hugo gibi oğulları da birer şair, güçlü birer yazar olmuşlardı. Charles Hugo birkaç roman, *Je vous aime* (Sizi Seviyorum) adında bir de güldürü yazmış, «Sefiller»i de oyun haline getirmişti. François-Victor da Shakespeare'in bütün eserlerini, 17 cilt halinde, fransızcaya çevirmişti.

Gerçekten, Hugo'lar öteden beri sanatkâr bir aileydi: Victor Hugo'nun ağabeylerinden Abel «İmparator Napoléon'un Tarihi» adında bir kitap yazmıştı; ayrıca, hikâyeleri de vardı. Genç yaşta çıldıran talihsiz Eugène de ödül kazanmış bir şairdi.

Bu sanatkârlık yeteneği ikinci, üçüncü göbekte de devam etti: Victor Hugo'nun küçük kızı Adèle iyi bir piyanistti. Şairin torunu Georges ise çocuk denecek yaşta güçlü bir ressam olmuştu. On yaşındayken, dedesinin Guernesey'e ikinci gelişinde oradaki yaşayışını belirten birçok tablolar yapmıştır ki bunlar bugün Paris'teki Victor Hugo Müzesi'ndedir.

Son kalan oğlunun da ölümü Hugo için çok derin bir acı oldu; kolu, kanadı kırılmış

gibiydi. Yalnız, gene de çalışma gücünü kaybetmemişti. Acılar içini yaktıkça o ateşli kaynaktan yaratıcı güçler fışkırıyor, şair yeni yeni eserler yaratıyordu. *Mes Fils* (Oğullarım) adlı kitabında ölüm acılarını dile getirdi. *L'Art d'être grand-père* (Dede Olma Sanatı)nda ise yeni güç kaynağı olan torun sevgisini belirten şiirlerini bir araya topladı.

Dede şair, yazma gücünü kaybetmediği gibi, sanatında da gerilememiş, üstelik daha da yükselmişti. Birçok edebiyat tarihçileri Hugo'nun son şiirlerinde daha geniş bir hayal gücüne, daha derin bir iç düzenine, daha büyük bir bütüne ulaşmış olduğunu söylerler.

Victor Hugo Paris'te 1874'ten 1878'e kadar Clichy Caddesi'ndeki bir evde oturdu. Sonra Eylau Caddesi'ndeki son evine taşındı. Buradaki geniş salonu Fransa'nın edebiyat, sanat, siyaset adamlarının toplantı yeri haline gelmişti. «Yaşlı hanımefendi» — Juliette — gelenleri bir evsahibi gibi karşılıyor, ipek halılarla, atlas perdelerle, geniş koltuklarla döşeli salona alıyordu. Hugo yazarlarla, sanatkârlarla, politikacılarla konuşur, tartışırken, Juliette'le Alice de salonun başka bir köşesinde hanım ahbablarıyla sohbet ederlerdi.

Hugo'nun evinde sık sık ziyafetler de verilir, ünlü kişiler sofrada bir araya gelirlerdi. Şair, eskiden olduğu gibi gene, yemeye, içme-

ye düşküdü. Ölümünden sonra yayınlanan bir kitabındaki şu sözler bunu dile getiriyor :

Toi, bouteille, tu dis : «Je rends heureux les hommes!»

(Sen, ey şişe, «İnsanı mutlu ederim!» dersin.)

Hugo 1876'da Senato'ya seçilmişti. Gerek Senato'da, gerek toplantılarda, törenlerde coşkun söylevlerle ruhundaki ateşin, kalbindeki coşkunun sönmediğini gösteriyordu. Kalem de eskisi gibi, belki daha hızlı çalışıyordu. Guernesey'den dönüşünden beri, «Doksanüç», «Bir Cinayetin Hikâyesi», «Yüzyılların Efsanesi» gibi eserlerinden başka, daha birçok kitapları yayımlandı : 1879'da *La Pitié suprême* (Yüce Acıma), 1880'de *Religions et Religion* (Dinlerle Din), 1883'te *L'Archipel de la Manche* (Manş Adaları).

Bu son eser şairin Jersey'de, Guernesey'de bulunduğu yıllarda bu adalar üzerine yaptığı incelemelere dayanır. Oralarda denizi, kayaları yakından görmek, Doğa'nın bu hırçın köşelerinin insan kalbinde yarattığı etkileri, izlenimleri daha derinden duymak, bu konuda uzun düşünmek imkânını bol bol bulmuştu. İnsanın Doğa'ya karşı savaşını vermek istediği «Deniz İşçileri» adlı romanını yazarken de bu izlenimlerinden geniş ölçüde yararlanmıştı.

Okul sıralarında başlayan yazı hayatı, aralıksız, en aşağı altmış yıl sürdü. Büyük yazar kalemi elinden ancak yetmişaltı yaşında bıraktı.

27 - 28 haziran 1878 akşamı arkadaşlarına verdiği ziyafette çok yemiş, sonra da salonda tartışmaya girişmiş, coşmuş, çok konuşmuştu. Gece bir sıkıntı geçirdi: Beynini kan bürümüş, bu yüzden — kendi deyimiyle — bir «uyuşukluk» geçirmişti. Hekimler dinlenme tavsiye ettiler.

Juliette sevgili dostunu alıp Guernesey'deki evlerine götürdü. Şair orada iyice bir dinlendi, kısa zamanda kendine geldi. Kasımda Paris'e döndüler.

Sonbahar yaprakları, Doğa'da olduğu gibi, bu yaşlı çınarın hayatında da artık dökülmeye başlamıştı. Yazı yazmıyordu. Yalnız Senato'ya gidiyor, gerekince gene ateşli söylevler veriyordu. Bu arada, Commune suçlularının bağışlanması için hazırlanan kanun tasarısını bütün gücüyle destekledi.

27 şubat 1881 akşamı, evinin önüne büyük bir kalabalık toplanmış, o gün seksen yaşına basan büyük yazarı, halkın haklarını savunan Hugo Baba'yı alkışlayarak coşkun gösteriler yapıyorlardı. Hugo dayanamadı, gecenin dondurucu soğukunda, iki torununu da alarak, pencerenin önüne geldi, halkın coşkun sevgi gösterisine karşı el salladı, «Sağolun!» dedi.

İçeri girdikten sonra, ocağın başında, gene arkadaşı Louis Blanc'la karşı karşıya oturdu.

Louis Blanc ondan dokuz yaş küçüktü. Son yıllarda çok yakın arkadaş olmuşlardı. Louis Blanc Millet Meclisi'nin «aşırı sol» sayılan sosyalist üyelerindendi. Victor Hugo gibi o da halkın haklarını savunmakta büyük savaş vermiş, ateşli yazılarıyla krallığın devrilmesine katkıda bulunmuştu. Victor Hugo da sosyalist görüşü benimsemiş olmakla birlikte, bu konudaki bilimsel kitapları pek okuyamamıştı. Onun için, sosyalizmin bilimsel temellerini arkadaşından öğrenmek için onunla sık sık görüşür, tartışmalara girişirdi.

O akşam hiç konuşmadı. Üzerindeki durgunluk daha da artmıştı. Bu hal Louis Blanc'ı hem şaşırttı, hem kaygılandırdı. Yaşlı dedenin torunlarına dalgın, üzgün bakışları da arkadaşının gözünden kaçmamıştı.

Hugo'nun sekseninci yaş günü yalnız Paris'te değil, bütün Fransa'da, bütün Avrupa'da kutlandı. O yalnız Fransa'da değil, bütün özgürlükçü ülkelerde hakkın, halkın, fikrin büyük savunucusu olarak kabul edilmişti.

Günün ünlü İtalyan şairi Giosue Carducci Hugo için yazdığı bir şiirde şöyle diyordu :

Kim sayabilir senin yaşını?

Senin'çin ömür nedir ki?

Fransa'nın sonsuz ruhusun sen.

Bu ruh uçmuş, sana konmuş.

Eskiden ölümü hiç aklına getirmeyen büyük yazar, beyninde «uyuşukluk» duyduğu

günden beri, kafasında ölüm düşüncesine artık yer vermeye başlamış gibiydi. 31 ağustos 1881'de, kitap halinde çıkmamış bütün yazılarını, bir vasiyetnameyle birlikte, Milli Kütüphane'ye teslim etmişti.

Yirmi cilt dolduracak kadar çok olan bu yazılar Hugo'nun ölümünden sonra çeşitli ara-klarla kitap olarak yayınlanmıştır. *Choses vues* (Gördüklerim), *Dieu* (Tanrı), *La Fin de Satan* (Şeytan'ın Sonu), *Le Théâtre en liberté* (Özgürlükte Tiyatro) bunların başlıcalarıdır. Onun eser dağarcığından XX. yüzyıla bile birçok kitaplar kalmıştır: *Le Dernier Gerbe* (Son Demet) 1902'de, *Océan, tas de pierres* (Okyanus, Taş Yığınları) 1942'de, *Pierres* (Taşlar), *Journal* (Hâtıra Defteri), *Souvenirs personnels* (Kişisel Anılar), *Carnets intimes* (Gizli Hâtıra Defterleri) de 1951-54 arasında çıkmış, *Mille francs de récompense* (Bin Frank Mükâfat) adındaki oyunu ise ilk kez 1961'de oynanmıştır.

O dehasını, sanat gücünü bütün derinliğiyle eserlerine aktarabilmiş az rastlanır mutlu yazarlardan biridir. Denebilir ki ele almadığı bir konu kalmamıştır. Öyleyken, gene denebilir ki seksenüçünden sonra da yaşasaydı birçok büyük eserler daha verirdi.

70'inde güz rüzgârları esmeye başlamıştı, yaşlı şair elinden kalemi bırakmıştı ama, gönlü genç, vücudu dinçti; başında kavak yelleri es-

meye devam ediyordu : 1872 - 73 arasında ikinci defa Guernesey'de bulunduğu sırada, Juliette'in hizmetçisi Blanche Lanvin şairin delikanlı kalbine girivermiş, bir bahar günü de (nisan 1873) onun hayatındaki son kadın olmuştu. Juliette yaşlı dostunun bu yaramazlığını keşfetmiş, hizmetçisini kovmuş, şairden de bu kadınla ilişkisini keseceğine söz almıştı.

Hugo sözünü tutmadı. Paris'e döndükten sonra da Blanche'la gizli gizli buluşmaya başladı. Juliette bunu da öğrendi. Evden kaçtı. İzini kaybetmek, Hugo'nun hayatından temelli çekilmek istiyordu. Yapamadı. Üç gün sonra döndü geldi. Çapkın sevgilisini gene bağışladı.

Hugo o üç günü «azap içinde» geçirdiğini yazmıştı. Şimdi de şöyle diyordu : «Birbirimizi yeniden gördük. Bunun sevinci çekilen azaba değer.»

Pişman mı olmuştu? Belki ama, çektiği azabı da, verdiği sözü de çok geçmeden gene unuttu. Blanche'la gizli buluşmalar ancak 1879 yılının aralık ayında, şair 77 yaşında iken kadının evlenmesi üzerine son buldu.

Asıl acıyı çeken elbette ki Juliette'ti. Bir ömür boyunca bağlı kaldığı sevgilisinin gönlünü başka bir kadına, hem de kendisinin hizmetçisine, kaptırmış olması ona çok acı gelmişti. Ne yapsın ki yetmiş yaşındaki bu kadın yetmişbeşini aşmış yaramaz çocuğu gene eskisi gibi seviyordu.

Şairin ilk kez kırkaltı yıl önce gördüğü zaman «alevden bir kuş» dediği genç kadın

şimdi ak saçlı, yüzü buruşuk bir nine olmuştu. Gençliğinden kalan tek iz koyu kara gözleri, bir de elbisesiydi: Hep gençlik günlerindeki modaya göre giyinirdi.

Yarım yüzyıllık sevgilileri Paris'liler 22 kasım 1882'de «Kral Eğleniyor» Théâtre-Français'de yeniden oynanmaya başladığı gece son kez yan yana gördüler. Juliette Drouet 11 Mayıs 1883'te, yetmişyedi yaşında öldü. Victor'u o yıl seksen yaşına basmıştı. Sevgilisinden sonra daha ancak üç yıl yaşayacaktı.

Juliette Drouet büyük yetenekli bir sanat-kâr değildi. Sanat hayatı Hugo'nun karısının kıskançlığı yüzünden sönmüş olmasaydı bile belki ancak orta derecede bir tiyatro oyuncusu olarak kalacak, adı sahne tarihinde belki de pek anılmayacaktı. Hugo ile olan aşkı ise, ona edebiyat tarihinde unutulmaz bir ün sağlamıştı. Juliette sanatı kaybetmişti ama, aşkı kazanmıştı. Bu da, ona yetiyordu. Bir mektubunda, onu düşünerek mutlu öleceğini yazmıştı. Büyük şairin hayatında aldığı yer onunla birlikte kendisini de ölümsüzleştirdi. Bugün Victor Hugo adının yanbaşında ilk akla gelen ad Juliette Drouet'dir. Büyük yazarla kader birliği etmişti. Bu kader ölümünden sonra da devam ediyor.

Öte yandan, Juliette Drouet elli yıl Victor Hugo'nun yalnız sevgilisi olmakla kalmamış, aşkın dışında da onun en yakın arkadaşı, gerçekten can yoldaşı olmuş, ona gençliğinde mutluluk vermiş, yaşlılığında huzur sağlamıştır.

Bu bakımdan, Victor Hugo büyük bir aşk romanı yazamadıysa da böyle bir romanı hayatında gerçekten yaşamıştır, diyebiliriz.

*Ben seni öldükten sonra da seveceğim.
Ama, sen ölürsen, ben de ölürüm.*

Hugo bir mektubunda Juliette'e böyle yazıyordu. Büyük şair sağlığında sevgilisine pek bağlı kalmadıysa da, o öldükten sonra bu sözünü tuttu. Onu sevmekte devam etti; o ölünce kendisi de hemen ölmediyse de ölüden farksız yaşadı. Hayat hikâyesini yazanlardan birinin dediği gibi, «Juliette öldükten sonra Hugo'nun ancak ölüsü ayakta dolaştı.»

Bu iki hayat, hele son yıllarda, birbirine kenetlenmiş olarak yaşamıştı. Onları yan yana görenlerin gözleri önünde eş ruhların ayrılmaz bütünlüğünün parlak bir levhası canlanıyordu. İkisinin birbirlerini nasıl sevdikleri yıllardan beri biliniyordu. Onlar artık gerçekten yaşamış bir Leylâ - Mecnun masalının kahramanları gibiydiler. Herkes bu iki yaşlı sanat insanına, kişilikleriyle birlikte, aşklarından dolayı da derin bir saygı duyuyordu.

Hugo sevgilisinin ölümü üzerine çekeceği acıyı bir şiirinde şöyle dile getirmişti :

*Oh! comment traverser sans elle des années?
Quoi donc! la perdre!
Otez-moi la vie, ô Dieu, reprenez-moi...*

(Ne dediniz! Onu kaybetmek mi!
Ah! onsenz nasıl geçiririm yılları?
Canımı al, ey Tanrı, yanına al beni...)

Bunları ne zaman yazmıştı? Bu dizeler şairin Millî Kütüphane'ye bıraktığı yazılar arasındaydı; ölümünden elliyedi yıl sonra, 1942'de yayınlanan *Océan, tas de pierres* adındaki kitabında çıktı. Bu şiirin 1860'da yazıldığı tahmin edilmişse de, şairin hayatını yazanlardan biri onun bunu Juliette'in ölümünün ertesi günü yazmış olmasına ihtimal veriyor. Bu sözler Juliette'in ölümünden yirmiüç yıl önce yazılmış bile olsa, şurası muhakkak ki şair aynı duyguları sevgilisinin ölümü üzerine de gene duymuş, bu sefer sözüne bağlı kalmıştır.

Victor Hugo bir tarihte — 1869'da, altmışyedi yaşındayken — «kadınları korkunç seviyorum!» diye yazmıştı. Kendisine ilham, hayat, canlılık verenin kadınlar olduğuna inanmıştı belki. Ne var ki şimdi, Juliette gittikten sonra, kendisine hayat verenin asıl o olduğunu anlamıştı. Bir ömrü dolduran sevgilinin ölümünden iki buçuk ay kadar sonra, 2 ağustos 1883'te, vasiyetnamesini yazdı. Öleceğini düşünemiliyordu artık.

Vasiyetnamesine eklediği bir mektupta, damadının kardeşi Auguste Vacquerie'ye şöyle diyordu :

Yoksullara ellibin frank ver. Mezara da onların cenaze arabasıyla gitmek istiyorum. Han-

gi mezhebin kilisesinde olursa olsun, hiçbir dinî tören yapılmamasın; ancak, bütün ruhlara dua edilsin. Tanrı'ya inanıyorum.

1884 yazında torunlarıyla İsviçre'ye bir geziye gitti. Ertesi yıl büsbütün güçten düştü. 15 Mayıs 1885'te yatağa düştü. Ciğerleri kan toplamıştı. 19 Mayıs günü derin bir uykuya daldı. Ondan sonra da bir daha kendine gelemedi. Soluğu, kıyıya çarpan dalgalar gibi, gittikçe hafifleyerek en sonunda kesildi. 22 Mayıs günü öğleden sonra saat 1'i 27 geçte o büyük hayat, iyi insan, dâhi yazar hayata gözlerini yumdu.

Hükümet 'ona ancak millî kahramanlara yapılan bir cenaze töreni düzenledi. Hugo evinden çıkarılırken bütün Paris halkı oraya toplanmış, Hugo Dede'nin tabutunu arabaya yüklemekte birbiriyle yarış ediyordu. Karışıklığı önlemek için Muhafız Alayı'ndan askerler, şehir kolluk kuvvetleri görev almıştı.

Tabut 31 Mayıs gecesi Zafer Anıtı'nın altına getirildi. Millet büyük ölünün önünden geçerek saygılarını sundu. Oniki şair tabutun başında nöbet tutuyordu.

Fransız milleti büyük yazarına ancak millî kahramanlara yaraşır bir cenaze töreni yaparken, onun vasiyetnamesinde belirttiği gibi, evinden mezarlığa yoksulların cenaze arabasıyla gitmek isteğini unutmuş görünüyordu. Bu, elbette ki, ölünün son isteğine karşı bir saygısızlık sayılamazdı. Çünkü Victor Hugo ar-

tık milletin malı olmuştu. Millet de ona karşı duyduğu saygıyı elinden gelen en büyük ölçüde göstermeye çalışıyordu.

Tabut 1 haziran günü öğleden sonra Zafer Anıtı'ndan alındı, Fransız büyüklerinin yattığı Panthéon'a götürüldü. Alayın sonu oraya vardığı zaman akşam oluyordu.

Victor Hugo kalbi duygulu, ruhu coşkun, hayali geniş, ömrünü bir davaya adanmış büyük bir adamdı. Yazmış olmak için değil, yazmadan edemediği için yazmıştı. Yalnız büyük bir şair değil, aynı zamanda güçlü bir romancıydı; yalnız bir dava adamı değil, büyük bir düşünürdü de. Şiirden romana, tiyatrodan tarihe, felsefeden toplum sorunlarına kadar, sanat, düşünce, bilim alanlarının hepsine genişlemesine, derinlemesine dalmış, bunların hepsinden eserlerine zorlu güçler, ölümsüz değerler toplamıştır. O yalnız dehasına, sanat gücüne güvenmekle kalmaz, aynı zamanda gününün bütün bilim dallarında bilgi edinmek için okur, uzun incelemelere girişirdi.

Hugo öyle bir yazardır ki eserlerinden bir tekini okumamış olanlar bile onun adını duymuşlardır. Emin olabilirsiniz ki her gün, her saat dünyanın bir yerinde onun adı anılır, bir eseri okunur, şiirlerinden, düşüncelerinden biri aktarılır. Kitapları, bu arada en çok romanları, nesilden nesle geçer, babadan oğula ka-

lır; yalnız kitaplıkta da kalmaz, elden ele dolur. Çünkü bunlar aradan geçen yıllarla değerini kaybetmeyecek kadar güçlü eserlerdir; ölümsüz güzellikleri, derin duyguları, yeryüzünde insan var oldukça yaşayacak gerçekleri yansıtırlar.

Hugo: «Kitap dünyadan daha geniştir, çünkü maddeye düşünceyi katar» demişti. Bu sözün sahibi dün olduğu gibi bugün de yaşıyor; çünkü eserlerinde maddeye düşünceyi katmıştır. Düşünce var oldukça da yaşayacaktır.

SANATI, FELSEFESİ, ESERLERİ

Edebiyatta romantizm akımı XVIII. yüzyılda İngiltere'de, Almanya'da başlamış, yüzyılın sonlarına doğru Fransa'ya geçmiştir. İngiltere'de Alexander Pope, Thomas Gray, William Cowper şiirde, Oliver Goldsmith romanda bu akımın öncüleri olmuşlar, daha sonra Byron, Shelley, Keats, Wordsworth, Coleridge, Robert Burns şiirde, Walter Scott da romanda bu akımı geliştirmişlerdir. Almanya'da tiyatrodaki Lessing'le başlayan bu akımı Goethe şiirde, romanda sürdürmüş, «Genç Werther'in Acıları» adındaki romanıyla bu alanda ilk güçlü eseri vermiştir.

Fransa'da romantizmin öncüsü Jean-Jacques Rousseau'nun *La Nouvelle Heloise* (Yeni Heloise) romanı ihtirası namusu ile yenen, mutluluğu doğada bulan bir kadının hikâyesidir. Daha sonra Bernardin de Saint-Pierre de *Paul et Virginie* (Paul ile Virginie) romanında romantik akımın ilk temel taşlarından birini koymuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Chateaubriand'la Mme de Stael Fransız edebiyatında romantizmin ilk güçlü eserlerini verdiler. 1820 - 1830 yılları arasında da Alfred de Vigny, Victor Hugo, Alfred de Musset, Théophile Gautier şiirde romantik akımı güç-

lendirdiler; bu arada Hugo romantizmi tiyatroya da getirdi.

Romantizm İlkçağ Latin, Grek yazarlarının sonradan «klasik» diye anılan sanat anlayışlarına karşı değil, XVII. yüzyıl Avrupa edebiyatının kalıpalı olmuş biçimciliğine, katılaştırmış kuralcılığına karşı doğmuş bir akımdır. İlkçağ yazarları İnsan'ı bütün özellikleriyle ele alırlar, ruhunu incelerler, yaradılışındaki gerçeği ararlardı. XVII. yüzyıl Avrupa yazarları ise İnsan'ı pürüzlerini yontup, «olduğu gibi» değil, «olması gereken» kusursuz bir yaratık ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı. Eski çağların hümanizması böylece canlılığını kaybediyor, kalıplaşıp taşlaşıyordu. Yazarlar sadece «doğru»yu arıyorlar, acayıpten, müstesnadan kaçıyorlardı; her hikâyeden bir ahlâk dersi çıkarmaya çalışıyorlar, duygu coşkunuğunu, hayal taşkınlığını mantıkla baskı altına alıyorlardı; bu ise, yazarın içtenliğini kısıtlıyordu.

Romantizm duyguyu mantıktan üstün tuttu. Sanatkârın coşkunuğuna sınır tanımıyor, hayalini kapıp koyuveriyordu. Şair, romancı içinde duyduklarını, hayalinde tasarladıklarını serbestçe belirtiyor, İnsan'ın iyi, güzel yanlarıyla birlikte kötü, çirkin yanlarını da göstermekten çekinmiyordu. Öyle olmasaydı Victor Hugo Notre-Dame kilisesinin çancısı kambur Quasimodo'nun o biçimsiz vücudunun içinde ne temiz bir kalp bulunduğunu, kilisenin papazı Frollo'nun din adamı giysisi altında ne kötü bir kalp taşıdığını ortaya koyamazdı.

Victor Hugo çağının romantik akım yoluna koyulan yazarları arasında, hayalinin genişliğiyle, duygularının derinliğiyle olduğu kadar, eser bakımından verimliliği, tür bakımından çeşitliliğiyle de genç yaşta birden sivrilmiş, böylece hem dikkati çekerek romantizmi kısa zamanda tanıtmış, yaygınlaştırmış, hem de bu yeni sanat hareketine kendisinden öncekilerden kat kat büyük katkıda bulunmuştur. Oyun yazarlığında ise, başlı başına devrim yapmıştır. Klasik tiyatro, Aristoteles'in «biçimle madde birbirine sıkı sıkıya bağlıdır; ayrılamazlar, biri olmadan öbürü olamaz» ilkesine bağlı kalarak, biçime çok büyük önem veriyordu.

Bu arada, şu Üç Birlik kuralı klasik tiyatronun şaşmaz temel kurallarından biriydi : 1) Zamanda birlik : Oyun belli bir zaman içinde başlayıp bitmelidir. Örneğin, eser olaylar 24 saatlik bir zaman içinde sonuca bağlanacak biçimde yazılmış olmalıdır. 2) Mekânda birlik : Olayların geçtiği yerler mantık bakımından birbirine uygun, uzaklık bakımından birbirine yakın olmalıdır. 3) Konuda birlik : Konu seyirciyi şaşırtmayacak, kuşkuya düşürmeyecek, mantık zinciri dışına çıkmayacak, olaylar kolayca birbirine bağlanacak biçimde işlenmelidir.

Bu kurala daha önce Shakespeare de başkaldırmış, eserlerinde katı sınırların dışına taşmıştı. Victor Hugo ise doğrudan doğruya cephe aldı. Sanatkârın alabildiğine özgür olmasını istiyor, onun elini, kolunu bağlayacak önyargıları reddediyordu. Kendisinin tiyatroyu nasıl

anladığını, nasıl olması gerektiğini *Cromwell*'in önsözünde anlattı. Bu oyunu da yeni tiyatro anlayışına göre yazmıştı. Ondan sonraki oyunu, *Hernani* ise, romantik tiyatro görüşünü daha çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyordu. Eserin ilk oynandığı gece tiyatrodaki klasiklerle romantikler arasında kavga koptu.

Zaferi yenilik kazandı. O güne kadar klasik kuralları yıkmayı göze alamayan genç yazarlar artık Hugo'nun açtığı yoldan gideceklerdi. Bu bakımdan, Victor Hugo, romantik çığırını tek başına, ilk defa açmış değilse de, onu cesaretle ileri sürüp güçlendirmiş, eserlerinin hayal genişliği, dilinin parlaklığı, yazı ustalığının sağlamlığı gibi daha başka kaynaklardan da güç alarak, yeniliği karşı çıkılamayacak bir güçlülükle ortaya atmıştır.

Klasik tiyatronun katı kurallarından biri de *tragedya - komedyaya* ayrılığıydı : Oyun ya bir tragedya olacak, seyirciyi ağlatacaktı; ya da komedyaya olacak, güldürecekti. Buna karşı da İngiltere'de Shakespeare, Almanya'da Schiller ilk özgür adımları atmışlar, zincirleri kırmışlardı. Hele Victor Hugo bu kısıtlılığa hiç gelemezdi. Ona göre, hayat nasıl acıklıya gülünçün bir karması ise, tiyatro da öyle olacaktı içinde insanı hem güldürecek, hem üzecek olaylar bulunan bir *drama*.

Hugo'ya göre, katı kurallara sıkı sıkıya bağlı klasik edebiyat, hayattan ayrıldığı gibi, insandan da uzaklaşıyordu. İnsanın zihin, hayal, duygu engineine son olmamalıydı. Sanat eseri

ancak böyle bir özgürlük içinde doğar, gereğince gelişebilirdi; bunun dışında, yapmacık olarak kalırdı, ancak süs olurdu.

Romantizmin yeniden doğaya yönelmesi de buradan geliyordu. İnsan toplumun boğucu kuralları içinde benliğini kaybediyor, yaratıcılığı kısırlaşıyordu. Doğada insanın gerek kişiliğini geliştirecek, ona yeni hayal ufukları açacak, gerekse sanatına yeni konular kazandıracak tükenmez bir hazine vardı.

Doğaya dönüş çığırını ilk açanlardan Jean-Jacques Rousseau gibi Hugo da insanı Doğa'nın bir parçası olarak görür, bütün varlıkların, bu arada insanın da, başlangıcı, sonu orada olduğu gibi, yaşadığı günlerin de oradan kopamayacağına inanırdı. Bu onda mistik bir inanış gibiydi. İnsanın bütün hayal gücüyle bilinmezliklere doğru uzanıp yeni gerçekleri keşfedebileceğini düşünür, ruhun ölümsüzlüğüne inanmayı bir din gibi kabul ederdi. Bunu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir :

*İnsanın yatışmamış nice susuzluğu var.
Başdöndüren geçmişte başka hayatlar yaşar.
Karmaşık ruhundaki düğümleri çözer de,
Kara gökler altında ne gibi biçimlerde
Parlamış olduğunu boyuna araştırır.
Kendi kendine der ki : «Ölmek, bu tanımadır.
Elimizle yoklayıp çıkışı hep ararız.
Daha önce de vardık, işte şimdi de varız.
Var idim, şimdi varım, gene de olacağım.
Karanlıklar merdiven. Gel yukarı çıkalım.»*

Tanrı konusunda peygamberlerin koydukları kurallara karşı çıkar, Tanrı'yı onların anlattıkları biçimde kabul etmeyi gülünç bulurdu. Kendisiyle görüşmeye gelenlere, mektuplaştığı kimselere bu konuda hep söylediği gibi, 8 Mayıs 1862 tarihli bir mektubunda George Sand'a da şöyle yazmıştır :

Tanrı'ya inanıyorum... hem de, kendime inandığımdan daha çok. Kendi varlığımdan çok Tanrı'nın varlığından eminim.

Hugo'ya göre, katı kurallar nasıl insanın doğal gelişmesini kısıtlıyorsa, din adamlarının koydukları kurallar da insanın içinden gelecek tertemiz inanışları ilkel toplumların boş inançlarına çeviriyor, «Tanrı'nın yarattığı ne kadar büyük şey varsa hepsini küçültüyordu».

Victor Hugo sevginin şairiydi... kadın - erkek arasındaki sevgiden insanlar arasındaki sevgiye, Doğa'ya karşı tapınırcasına duyulan sevgiye kadar bütün sevgiler; bir bütün olarak Sevgi. Bunu da bir din gibi görürdü. Bir şiirinde sevgililere şöyle seslenir : «Tanrı ister ki insanlar sevsin. Birbirinizi sevin, yaşayın, sevmeyenleri kıskandırın!» Ona göre : «Sevmek yaradılışın en derinine katkıda bulunmaktadır.»

Tanrı'yı da ancak sevgi yoluyla anlayabiliriz

*Daha öteye gitme. Tanrı'yı ara ama,
Sevginin içinde kal. Korkuya sakın kaçma.*

Tanrı'yı sevgide arayınca, Bu Dünya ile Öbür Dünya birleşiyordu. Hugo bunu «Sefiller»in bir yerinde şöyle anlatır :

... Bu iki sonsuzluk birbiri üzerine oturmuş değil mi? İkinci sonsuzluk birincinin ayrılmaz bir parçası değil mi?... Aşağıdaki sonsuzlukta bir «ben» olduğu gibi, yukarıdaki sonsuzlukta da bir «ben» vardır. Aşağıdaki «ben» ruh; yukarıdaki «ben» Tanrı.

Şair Öbür Dünya'ya inandığını bir yazısında, ciddi bir düşünceye biraz da şaka katarak, şöyle belirtmiştir : «Bir başka hayat yoksa, demek ki Tanrı dürüst bir insan değil.»

Victor Hugo duygu derinliği, hayal genişliği kadar kelime zenginliği, anlatım kolaylığı bakımından da çok güçlüdür. Tasarladığı bir hayali, düşünceyi, zihninde yarattığı bir olayı, sahneyi en uygun kelimelerle, en içten duyuruçu, en canlı bir biçimde anlatır.

Bütün bunların kaynağı da içindeki ateşli yaratıcı güçtür. Bu ateşi, bu gücü hiçbir zaman kaybetmediği gibi kaynak da hiçbir zaman tükenmemiş, zayıflamamıştır. Gönlü gibi coşkusu da yaşlanmamıştır; en güçlü eserlerini, daha çok, yaşlılık yıllarında vermiştir : «Sefiller»i yazdığı zaman altmış yaşındaydı.

Düşüncesi gibi duygusunun da temeli sev-

gidir. Aşktan çocuk sevgisine, doğa sevgisinden insan sevgisine kadar hepsi onun duygulu kalbini coşturmuş, o da bunu bütün okurlarının kalbini titretecek bir güçle belirtmesini bilmiştir. Sazının telleri kendisiyle birlikte bütün kalpleri titretir, gizli sevgileri dile getirir. Çocuklar, güçsüz kimseler, yoksullar, haksızlığa uğramışlar onun başlıca kişileridir. Onlara sevgiyle sarılır, acır; başkalarına da sevdirebilir, acındırır. Ona göre, bu dünyada tükenmeyecek tek kaynak sevgidir. Herşeye, herkese sevgiyle bakmış, başkalarında da bunlara karşı sevgi uyandırmaya çalışmıştır.

Victor Hugo kolay yazardı. Kafasında beliren hayalle birlikte kelimeler kaleminin ucuna üşüşür, bunları kâğıda hızlı hızlı dökerdi. Öyleyken, gene de yazdıklarını ilk biçimiyle olmuş - bitmiş kabul etmez, bir daha, bir daha okur, düzeltir, bazan da yeniden yazardı.

Birkaç esere birden başlayıp hepsini zaman zaman yazıp çeşitli tarihlerde bitirdiği olmuştur. Ruh halleri gününe göre öyle değişti ki bazan şiir yazar, bazan daha önce başladığı romana, oyuna devam eder, bazan da yeni bir eserin konusunu tasarlardı.

Victor Hugo devrimci bir yazardı. İnsanın mutluluğu için toplumun kalıplaşmış, kurumuş, paslanmış kurallarının değiştirilmesi, yerlerine daha insani, daha sevgiye, hakka dayanır kuralların konulmasını isterken, açık, kolay anlaşılır bir anlatıma yönelmek bakımından, o güne kadar alışılmış yazı üslûbunda da devrim

yapmıştı. Roman alanında çağdaşı olan Honoré de Balzac, Gustave Flaubert gibi ünlü yazarlarla bu bakımdan arasında büyük fark vardır: Balzac kaleminin ucuna geldiği gibi yazar, okuyanın kolayca, gereğince anlayıp anlamayacağı düşüncesine pek önem vermezdi. Flaubert ise, tersine, yazdıklarının her cümlesini bir kuyumcu titizliğiyle işlemeye büyük önem verirdi ama, bu da onu içten - gelmelikten az - çok uzaklaştırırdı. Hugo her şeyden önce halk için yazdığını düşünür, yazdıklarını herkesin kolayca anlayıp içinde duymasını ister, bunun içinde billûr gibi hem parlak, hem duru bir üslûp kullanmayı gözetirdi. Bugün aradan geçen yüz yıla onun öbür iki arkadaşından daha çok dayanmış olmasının sırrı biraz da buradadır, diyebiliriz.

Victor Hugo bir dava adamıydı. Düşünce düzeninden romanlarının konusuna, şiirlerinden siyasal savaşlarına kadar hepsi geniş bir çerçeve içinde su felsefeye dayanıyordu: Evren ölümsüzdür; bu Evren'in bir yaratığı olan İnsan da, Doğa'nın her varlığı gibi, saygıya değer; İnsan'ın hakları kutsaldır, bunları savunmak için savaşılmalıdır; sanat bu savaşmada bir yandan Doğa'nın güzelliklerini, öte yandan insanın değerlerini, duygularını, coşkularını ortaya koymalı, böylece toplumu iyiye, güzele, doğruya yöneltmelidir.

Victor Hugo onbeşinden yetmişbeşine kadar süren kesintisiz 60 yıllık yazı hayatında irili - ufaklı 50'yi aşkın eser vermiştir. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz :

• Şiir Kitapları

Odes et Ballades (Övgüler, Türküler). — Hugo'nun ilk şiir kitabı *Odes et Poésies diverses* (Övgüler, Çeşitli Şiirler) adı altında 1822'de çıkmıştı. Kitabın ikinci baskısı aynı yılın aralık ayında sadece *Odes* başlığıyla yayınlandı. 1824'te *Nouvelles Odes* (Yeni Övgüler) çıktı. 1826'da aynı kitap, daha başka şiirlerle birlikte, *Odes et Ballades* (Övgüler, Türküler) adıyla yayınlandı. 1828'deki beşinci baskısıyla kitap kesin şeklini aldı. İlk üç kitapta, krallığı öven şiirler bulunuyorsa da, daha o zamandan şairin Napoléon'a karşı hayranlığını belirten parçalar da vardı. Dördüncü kitaptaki şiirler konularını, daha çok, tarihten alıyordu. Beşinci kitapta daha içten bir havayla, daha tatlı, zarif esinlerle yazılmış şiirler toplanmıştı. Övgülerin biçimi son klasik lirik şairlerin üslûbunu andırmakla birlikte Alfred de Musset'nin, Chateaubriand'ın etkisi de belli oluyordu. «*Ballade*» sözünü Hugo eski köy türküleri, tarihi hikâyeler, efsaneler anlamına kullanıyordu. Bu adı verdiği şiirlerinde, Ortaçağ'ın masal havası içinde olaylar anlatır, renkli sahneler çizer. Biçim bakımından da pek titizdir; dizelerini ses uyumuna büyük değer vererek işler.

Les Orientales (Doğu Şiirleri). — 1829'da yayınlanmıştır. Bu kitapta çok değişik türde şiirler bir araya toplanmıştır. Şair bunlarda sanatının bütün inceliklerini, sonsuz zenginlikteki konu kaynağını işlemek, böylece bütün gücünü ortaya dökmek ister gibidir. Şiirlerin hemen hepsinin konuları Doğu'dan alınmıştır. Bu arada «Kızıl Saçlı Nurmahal», «Derviş», «Cinler», «Esir Kız» çok parlak hayallerle işlenmiştir. Eser o günlerde «göz için yazılmış şiirler» olarak hayranlık uyandırmıştı; bugün de «sanat için sanat»ın ilk belirtileri olarak kabul edilir.

Les Feuilles d'automne (Sonbahar Yaprakları). — Bu kitap sanılacağı gibi «ömrün sonbaharı»nın, yaşlılık çağının şiirleri değildir; 1831'de, Hugo yirmidokuz yaşındayken yayınlanmıştır. Şairin önsözünde belirttiği gibi, içtenlik, aile yuvası, iç dünyası bu şiirlerin başlıca konularıdır. Kendini anlatan «Binbir sesli ruhumu hayran oduğum Tanrı / Her şeyin ortasına koymuş sanki bir yankı» dizeleri bu şiirlerden birinde yer alır. 1830'a doğru doğan yeni romantizm akımının başlıca özelliği olan «içtenlik, insanlarla iletişim kurma» özelliği bu kitaptaki şiirlerde açıkça görülür.

Les Chants du crépuscule (Alacakaranlık Şarkıları). — 1835'te çıkan bu kitapta Hugo'nun «Sonbahar Yaprakları»ndaki içtenlik havasıyla

yazılmış şiirleri bulunur. Yalnız, bunların çoğu siyasî konular üzerinedir. Bu arada, şairin Napoléon'a karşı hayranlığını dile getiren birçok parçalar vardır.

Les Voix intérieures (İçten Sesler). — 1837'de yayınlanmıştır. Hugo, babasının anısına adadığı bu kitabında, önsözünde belirttiğine göre, üç ayrı esin kaynağından gelen şiirleri toplamıştır: kalp, ruh, akıl. Çocukluk anıları, ağabeyi Eugène Hugo'nun acı ölümü, kendisinin çocukları arasında geçen tatlı dakikaları, sonradan çektiği acılar şairin kalbini dile getiren parçaların başlıca konularıdır. Ruhunun kaynağından güç alan şiirlerde şair kendisini Doğa'nın bir parçası sayar, hele verimliliği bakımından kendisini Doğa ile kardeş gibi görür. Üçüncü kaynak, akıl, olaylar üzerinde düşünür, içinde yaşadığı çağın büyüklüğünü dile getirir, dünyanın parlak bir geleceğe doğru nasıl ilerlediğini derin bir coşkuyla anlatır.

Les Rayons et les Ombres (Işıklar, Gölgeler) .— 1840'ta yayınlanan bu şiir kitabı da ele aldığı konular, esin kaynakları bakımından «İçten Sesler»e yakındır. Yalnız, yazar daha ağırbaşlı bir hal almıştır, şairlerin bu yeryüzünde kutsal bir işlevi olduğuna inanır. Öte yandan, kırkına yaklaşmakta olduğu bu yıllarda geçmişe acı bir özlem duymaya başlamıştır. «Olympio'nun Üzgünlüğü» adındaki ünlü şiiri bu kitaptadır.

Les Châtiments (Cezalar). — Hugo'nun III. Napoléon'a karşı duyduğu nefreti dile getiren şiirler bu kitapta toplanmış, eser 1853'te Brüksel'de basılmıştır. Şairin Paris'ten kaçıp Jersey adasına yerleştikten hemen sonra yazdığı bu şiirler arasında başlı başına bir destan olan *Expiation* (Kefaret) Napoléon'un 1799'da yönetimi ele geçirmekle işlediği «günah»m kefareti, ölümünden çok sonra, 2 aralık 1851'de, yeğeni III. Napoléon'un kendini İmparator ilân etmesi üzerine duyduğu azapla ödediğini anlatır.

Les Contemplations (Derin Düşünmeler). — 1856'da yayınlanmıştır. Hugo bu kitaptaki şiirlerini *Autrefois* (Eskiden), *Aujourd'hui* (Bugün) olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. İki bölüm arasında da kızı Léopoldine'in ölümünden duyduğu acıları anlatan şiirler bulunur.

La Légende des siècles (Yüzyılların Efsanesi). — İlk cildi 1859'da, ikincisi 1877'de, üçüncüsü de 1883'te yayınlanmıştır. Şair bu eserinde insanlığın yabanklıktan başlayarak yavaş yavaş nasıl yükseldiğini, iyiliğe, güzelliğe, sevgiye nasıl ulaştığını anlatır. Bunda tarihle birlikte efsanelerden de yararlanmış, geçmişin çeşitli dönemlerini, olaylarını, facialarını şiir dehasının en parlak gücüyle işlemiştir.

Les Chansons des rues et des bois (Sokaklardan, Korulardan Şarkılar). — 1865'te yayınlanmıştır. Bu kitaptaki bütün şiirler, dört-

lülkeler ayrılmış, 7, ya da 8 heceli kısa parçalardır. Şair bu hafif, kolay ölçü içinde hayalini kapıp koyuvermiş, çeşitli konuları işlemiştir.

L'Année terrible (Korkunç Yıl). — 1872'de yayınlanmıştır. Hugo bu kitaptaki şiirlerinde 1870 Fransa - Prusya Savaşı'nın yol açtığı olayları, bu arada III. Napoléon'un düşüşünü, Paris'in kuşatılmasını, şehirde Cummune yönetiminin kuruluşunu anlatır.

L'Art d'être grand-père (Dede Olma Sanatı). — Biri erkek, biri kız iki torun sahibi oluşu dede Hugo'yu çok sevindirmiş, yaşlı, yorgun kalbine yeniden canlılık kazandırmıştı. 1877'de çıkan bu kitapta çocukça neşeli, hoş, tatlı şiirler yer almakla birlikte, şair bunlara siyasetle, dinle ilgili düşüncelerini de dolaylı bir biçimde yansıtmıştır.

L'Âne (Eşek). — Üç bine yakın dizelik uzun bir felsefî şiirdir (1880). *Patience* (Sabır) adında bir eşek bilginlerin işledikleri yanlışlıkları, filozofların düştükleri çelişkileri, aklın güçsüzlüklerini sayıp döker. Şair şaşılacak kadar zengin bir hayal gücüyle işlediği bu eserinde Rabelais, Montaigne, Pascal, Voltaire gibi düşünürlerden esinlenmiş, onları inceden inceye alaya almıştır.

Les Quatre Vents de l'esprit (Ruhun Dört Rüzgârı). — Hugo'nun sağlığında yayınlanan

son şiir kitabıdır (1881). Şair bu kitabında çoğunu 1843 - 1874 arasında yazdığı şiirlerini toplamıştır. Kitap dört bölüme ayrılır: Taşlama (Yüzyıl); Oyun (Kadın); Coşkun Şiirler (Kader); Destan (Devrim). Oyun bölümünde bir komedi (*Margarita*) ile bir de dram (*Esca*) bulunur.

• Romanlar

Han d'Islande (Islandalı Han). — Hugo'nun kitap halinde çıkan ilk romanıdır. 1823'te yayınlanmıştır. İngiliz yazarı Matthew Lewis'in başlattığı, Charles Nodier başta olmak üzere bazı romancıların Fransa'ya getirdikleri «kara roman» tarzında bir eserdir. Islandalı Han korkunç bir canavardır, kafatası içinde «denizlerin suyunu» içer. Norveç'e dehşet salmıştır. Bu kanlı olaylar arasında Ordener'le Ethel arasında saf bir aşkın da hikâyesi yer alır. Ordener yirmibir yaşındaki Hugo'nun ta kendisidir; Ethel de, adındaki benzerlikten de anlaşılacağı gibi, Adèle'den başkası değildir.

Bug Jargal. — Aslında yazarın ilk romanıdır. 1820'de *Le Conservateur littéraire* dergisinde tefrika olarak çıkmış, 1826'de önemli eklerle kitap halinde yayınlanmıştır. San Domingo'da Zenci kölelerin ayaklanması sırasında geçen bir olayı anlatır: Kölelerin başı Bug Jargal iyi yürekli bir adamdır. Habibrah ise kötü

ruhlu, büyücü bir cücedir. İkisi aynı kızı severler. Aralarındaki düşmanlığa rağmen, bir uçurumun ağzında kılıç kılıca çarpışırken Bug Jargal büyücünün hayatını kurtarır.

Le Dernier jour d'un condamné (Bir Mahkûmun Son Günü). — 1829'da yayınlanmıştır. Bir idam mahkûmunun hâtıra defteri gibi yazılmıştır. Eser o günlerde bir kara roman gibi görülmüşse de sonradan Hugo, bunu idam cezasına karşı bir sav olarak ileri sürmüştür. Romanda hapisanelerdeki hayat çok güçlü bir şekilde anlatılmıştır. Yazar, ayrıca, idam mahkûmuna mal ederek, kendisinin Adèle Foucher ile olan aşkının hikâyesini de anlatır.

Notre-Dame de Paris. — Hugo'nun Din - Toplum - Doğa üçlemesinin ilk romanıdır. 1831'de yayınlanmıştır. Paris'teki Notre-Dame Kilisesi romanda bir kahraman gibi alınmış, onun çevresinde geçen acıklı olaylar anlatılmıştır. Hugo, günün modasına uyarak, İngiliz yazarı Walter Scott tarzında bir eser vermek istemişse de kendi dehasının gücüyle buna çok daha üstün değerler katmıştır. (Romanın bir özeti, ayrıca eserden bir parça kitabımızın «Eserlerinden Seçmeler» bölümünde verilmiştir.)

Claude Gueux. — Gerçek bir olayın romanıdır (1834). Yazar bu eserinde sefaletin insanları nasıl suç işlemeye sürüklediğini anlatmış, onları bir bakıma savunmuştur.

Les Misérables (Sefiller). — Din - Toplum - Doğa üçlemesinin ikinci kitabıdır (1862). Hugo bu romanında insanın kaderine biçim veren üç etkenden Toplum'u ele almış, bunu geniş bir çerçeve içinde, çok meraklı olaylarla, unutulmaz birçok tipler yaratarak işlemiştir. (Bk. «Eserlerinden Seçmeler»).

Les Travailleurs de la mer (Deniz İşçileri). — Üçlemenin son kitabıdır (1866). Yazar bu romanında insanın Doğa ile savaşının destanını vermek istemiştir. Bir aşk hikâyesinin çevresinde geçen olaylar arasında eserin kahramanı delikanlının denizle boğuşması, gerçekten çok canlı hayallerle, parlak bir şiir gücüyle işlenmiştir. (Bk. «Eserlerinden Seçmeler»).

L'Homme qui rit (Gülen Adam). — 1869'da yayınlanmıştır. Bunda da bir «kara roman» havası vardır: Beşikteyken çalınan bir çocuğun yüzü öyle sakatlanır ki hep gülüyormuş gibi görünür. Büyüyünce gemici olur. Gerçekte, bir barondur. Kimliğini ispat edip İngiliz asılzadeleri arasında yerini alınca toplumun haksızlıklarına karşı sert çıkışlar yapar, onları kendine güldürür. Bunun üzerine, topluma küserek sevdiği kızın yanına gider. Ne yazık ki mutluluğa ermeden sevgilisi kolları arasında ölür.

Quatrevingt-Treize (Doksanüç). — Hugo'nun son romanıdır (1874). Fransız tarihinin

kanlı olaylarla geçen 1793 yılı esere bir dekor olarak alınmıştır. Başlıca kahramanlar eski asılzade sınıfını temsil edenlerle devrimci gençlerdir. Yangından çocukları kurtarmak için kendini bile bile ele veren marki, evlât edindiği genci idama göndermek zorunda kalan, sonra kendini öldüren başka bir asılzade romanın içli, duygusal sahnelerini çizerler.

• Oyunlar

Cromwell. — Onsekizinci yüzyıl İngiltere'sinin diktatör devlet adamı Cromwell'i konu alan bu beş perdelik oyun 1827'de yayınlanmıştır. Victor Hugo bu eserinde Cromwell'in «hançerlerini saplamak için onun kral olmasını bekleyenlerle kuşatılmış olduğunu» anlayınca taç giymekten vazgeçtiğini anlatır. Bu oyunun uzun önsözü romantik akımın bildirisi olarak kabul edilir. Hugo açtığı yeni çığırda klasik tiyatronun «yer birliği, zaman birliği, eylem birliği» ilkelerini çiğnemiş, yalnız bu sonuncu ilkeye benzeyen «bütünlük birliği» kuralını getirmiştir. Ayrıca, klasik tiyatronun insanı yüceltmeye çalışan tutumunu «yapmacık» saymış, hayat gibi oyunda da güzelle çirkinin, yüce ile bayağının bir arada gösterilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Hernani. — İlk kez 21 şubat 1830'da Paris'te Théâtre-Français'de oynanmış, klasiklerle ro-

mantikler arasında çatışmalara yol açmıştır. Konu İspanya'da geçer. Dona Sol'u üç kişi sevmektedir: Yaşlı Ruy Gomez, haydut Hernani, ileride Charles Quint (Şerlken) adını alacak olan İspanya Kralı Don Carlos. Kadın ise gönülünü Hernani'ye vermiştir. İspanya'da, Fransa'da, Almanya'da geçen çeşitli olaylardan, bu arada âşıkların birbirlerine karşı yaptıkları fedakârlıklardan sonra, son sahnede yere üç ölü serilir: Hernani kendini zehirlemiştir; bunun üzerine Dona Sol kendini öldürür; Ruy Gomez de hançerini göğsüne saplayarak onların üzerine yığılır.

Marion de Lorme. — Hugo bu oyununu *Un duel sous Richelieu* (Richelieu Devrinde bir Düello) adıyla 1829'da yazmıştı. Sansür siyasi görerek oynanmasına izin vermeyince Hugo, biraz değişiklik yaparak, aynı konu üzerinde bu yeni oyununu yazdı (1831). Marion hafif bir kadındır. Didier adında bir delikanlı onu saf bir aşkla sever. Kadın da onu gerçekten sevmektedir. Didier sevgilisinin eski dostu Gaspard'la düelloya tutuşur. Düello yasak olduğu için her ikisini de idam ederler. Bu oyunda Didier romantik âşık tipini, Marion da gerçek aşkı tanıyınca ruh temizliğine ulaşan kötü kadını temsil eder. Bunlar romantik edebiyatın çok sık kullandığı tiplerdir.

Le Roi s'amuse (Kral Eğleniyor). — Beş perdelik dram (1832). İlk temsilinden sonra

yasaklanmıştır. Konusu : I. François'ın soy-tarısı Triboulet sarayda Kral'ı eğlendiren, onun çapkınlıklarına yardım eden düşük bir adam, evinde ise kızı Blanche'ı delicesine seven iyi bir babadır. Kral'ın Blanche'a göz koyduğunu, onu kaçırdığını öğrenince oç almak için tuzak kurar. Sonunda kendisine verilen çuvalda Kral'ın ölüsü yerine kızının ölüsünü bulunca yüreğine inip ölür. Hugo bu eserinde haşmetli bir kralın aslında ne kadar bayağı bir insan, herkesin hor gördüğü bir soytarının ise gerçekte ne yüce yürekli bir kimse olabileceğini göstermek istemiştir. Oyun 1882'de yeniden sahneye konulmuştur.

Lucrece Borgia. — Üç perdelik dram (1833). — Victor Hugo bu eserinde ana sevgisinin üstünlüğünü vurgulamak istemiştir : Maceracı bir delikanlı olan Gennaro, kendisinin Lucrece Borgia'nın oğlu olduğunu bilmeden, bu aileye karşı nefretini açıkça belirtir. Annesi ise uzaktan onu kollamakta, yardım etmektedir. Gennaro bir gün Borgia'lara açıkça hakaret edince Kont onu yakalatır. Lucrece oğlunu kocasının elinden kurtarır. Gennaro, birtakım karışık olayların sonunda, Lucrece'i bıçaklar. O zaman Lucrece : «Ben senin annenim!» diye gerçeği söylemekten kendini alamaz. Sonunda Gennaro da zehirlenerek ölür. XV. yüzyıl İtalya tarihinin ünlü Borgia ailesinden Lucrezia'ya Hugo'nun gerçektekenden uzak bir kişilik verdiği ileri sürülmüştür.

Marie Tudor. — Üç perdelik dram (1833). — İngiltere Kraliçesi Marie Tudor'un İtalyan sevgilisi Fabiano, Jane adında halktan bir kızı baştan çıkarmıştır. Kızı seven işçi delikanlı (Gilbert) kendisini Kraliçe'yi öldürmeye girişmiş gibi gösterir, yakalanır. Sorgusunda Fabiano'nun da suç ortağı olduğunu söyler. Fabiano ölüme mahkûm olur. Kraliçe onu kurtarıp yerine Gilbert'i öldürtmek isterse de bunu başaramaz. Hugo bu eserinde kadının kraliçe olsa da, gene kadın olduğunu, öte yandan bir işçinin nice asılzadelerden daha soylu, yiğit, fedakâr olabileceğini vurgulamak istemiştir. Konunun tarihi gerçeğe hiçbir ilişkisi yoktur, tümüyle hayalidir.

Angelo, Tyran de Padoue (Padua'nın Zalim Hükümdarı Angelo). — Üç perdelik dram (1835). Konu XVI. yüzyıl'da Padua (İtalya) da geçer. Hafif bir kadın olarak tanınmış tiyatro oyuncusu Tisbé Rodolfo adında bir delikanlıyı sevmektedir. Rodolfo'yu Angelo'nun karısı Caterina'nın da sevdiğini anlayınca kendini feda eder; çünkü Caterina'nın vaktiyle annesini ölümden kurtardığını öğrenmiştir. Hugo bu oyununda toplumun iyi gözle görmediği bir kadının ne kadar yüce yürekli olabileceğini göstermek istemiştir.

Ruy Blas. — Beş perdelik dram (1838). — Olay XVII. yüzyılda İspanya sarayında geçer. Gözden düşmüş bir asılzade olan Don Sallus-

te kraliçeden öç almak ister. Uşağı Ruy Blas'ın kraliçeyi sevdiğini öğrenince onu dayısının oğlu Don Cesar diye tanır, gerçek Don Cesar'ı da yakalatıp uzaklara sürer. Kraliçe Ruy Blas'a yakınlık duyar, onu başbakan yapar. Ruy Blas ülkeyi soyan, halka zulüm eden bakanları cezalandırır, İspanya'yı kalkındırmaya çalışır. Kraliçe onun bu iyi davranışlarını görünce kendisini sevdiğini itiraf eder. Bu sırada Don Salluste işe karışır, kraliçeye sevdiği adamın gerçek kişiliğini anlatır. Sürgündeki Don Cesar da çıkagelince işler büsbütün karışır. Ruy Blas sonunda Don Salluste'yi öldürür, kendini de zehirler. Hugo bu eserinde de, bir asılzadenin ahlâksızca davranışlarına karşılık bir uşağın ne kadar yüce yürekli olabileceğini göstermek istemiştir.

Les Burgraves (Derebeyler). — Üç perde-lik dram (1843). — Hugo bu eserini 1840'ta Ren bölgesinde yaptığı geziden sonra yazmıştır. Konu İmparator I. Friedrich çağında Alman derebeylerinin hükümdara karşı meydan okuyuşları üzerine kurulmuştur. Oyun şiir bakımından çok güçlüdür; geniş çapta bir destan havasındadır. Tiyatroda başarı sağlamamış, alay konusu olmuştur. Victor Hugo da ondan sonra yıllarca oyun yazmamıştır.

Torquemada. — Hugo'nun son tiyatro eseridir. Güçten düşüp elinden kalemi bıraktığı 1878 yılından çok önce yazmışsa da ancak 1882'

de yayınlanmıştır. Dört perdelik bir dramdır İspanyol keşişi Torquemada, kilisenin kararıyla, zindana kapatılmıştır. Birbirini seven iki genç, Don Sanche ile Dona Rosa, onu kurtarırlar. Torquemada Roma'da papanın bağışlamasını sağladıktan sonra İspanya'ya döner, Sanche ile Rosa'yı bulur. Yalnız, onların kendisini kurtarmakla günah işlemiş olduklarını düşünerek, iki sevgiliyi ateşte yaktırır.

(Bu oyunlardan *Lucrece Borgia*, *Marie Tudor*, *Angelo* düzyazı, ötekilerin hepsi koşuk (manzum) yazılmıştır.)

• Ölümünden sonra çıkan eserleri

La Fin de Satan (Şeytan'ın Sonu). — Bir üçlemenin ilk parçası olan bu uzun şiir yarım kalmış haliyle 1886'da yayınlanmıştır. Üçlemenin ikinci parçası olan *La Légende des siècles* (Yüzyılların Efsanesi)ni şair daha önceki yıllarda tamamlamış, ayrı ayrı tarihlerde üç cilt olarak çıkmıştı. «Şeytan'ın Sonu»nu şair üç bölüm üzerine tasarlamıştı: «Savaş», «Dar ağacı», «Hapishane». Son bölümü yazamadan ölmüştür.

Toute la lyre (Her Telden). — Hugo'nun ölümünden sonra müsveddeleri arasında bulunan çeşitli şiirler bu adla ilk kez 1888'de, ikinci bir dizi de 1893'te yayınlanmıştır. Bu kitaplar-

da şairin çeşitli tarihlerde yazdığı birçok değişik türde şiirleri bir araya toplanmıştır. İkinci diziye alınmış şiirlerin birçoğunu Hugo *Années funestes* (Uğursuz Yıllar) adı altında bir kitap olarak yayınlamayı tasarlamıştı.

Dieu (Tanrı). — İlk parçası «Şeytan'ın Sonu», ikinci parçası «Yüzyılların Efsanesi» olan üçlemenin son parçasıdır. Üç bölüme ayrılır: «Karanlıklara Yükseliş», «Tanrı», «Gün». Hugo bu uzun şiirini 1853 - 1855 yılları arasında Guernesey'de yazmış, eser kitap halinde 1891'de yayınlanmıştır. Konusu: Şair sonsuzluğu keşfe çıkar. İnsan ruhu ile karşılaşır. Sonra sıra ile, gittikçe daha gelişerek, bütün dinler, felsefe düzenleri gelip geçer. Şair dünyaların sırrına ulaşabilmek için daha yukarılara çıkmak isterse de, bir hayalet ona parmağıyla dokununca, ölür.

Choses vues (Gördüklerim). — Yazarın 1838 - 1875 yılları arasında hayatını etkileyen olaylar üzerine izlenimlerini, düşüncelerini dile getirdiği, günlük türündeki bu yazıları ölümünden sonra iki dizi olarak, birincisi 1887'de, ikincisi 1900'de yayınlanmıştır. Talleyrand'ın, Napoléon'un, Balzac'ın ölümü birinci dizinin en ilgi çekici yazıları arasındadır. İkinci dizide de, Louis Napoléon Bonaparte'ın ilk yılları, krallığın çöküşü, Paris kuşatması çok canlı gözlemlerle anlatılmıştır.

Le Théâtre en liberté (Özgürlükte Tiyatro). — Dört oyunla üç skeçten oluşur. Önsözü 1869'da yazılmış, kitap 1886'da yayınlanmıştır. Oyunlar: *La Grand-mère* (Nine), *L'Épée* (Kılıç), *Mangeront-ils?* (Yiycekler mi?), *La Forêt mouillée* (Islak Orman); skeçler: *Sur la lisière d'un bois* (Bir Korunun Bitiminde), *Les Gueux* (Serseriler), *Etre aimé* (Sevilmek). Oyunların hemen hemen hiçbiri sahneye konulmaya pek elverişli değilse de «Nine» ile «Yiycekler mi?» oynanmıştır. Dört oyun da gerçekte şiir, felsefeyle mizah karışık Shakespeare'in bazı oyunlarını andıran kısa dramatik tablolardır.

ESERLERİNDEN SEÇMELER

Victor Hugo üç büyük romandan kurulu üçlemesini şöyle sunar :

Din, Toplum, Doğa : İşte insanın savaştığı üç şey. Öyleyken, bunların üçüne de ihtiyacı vardır. İnanması gerek; tapınak buradan çıkıyor. Yaratması gerek; şehir buradan doğuyor. Yaşaması gerek; buradan da, sabanla gemi. Bu üç çözümün içinde üç savaş var. Haya-tın esrarlı güçlülüğü de bu üçünden doğuyor. İnsan boş inançlar, önyargılar, çevre gibi engellerle karşılaşır. Üçüzlü bir kader bizi baskısı altına almıştır. İnançlar, yasalar, doğa... İnsanı kuşatan bu üç kadere bir iç kader de karışır; yüce bir kader : İnsan kalbi.

Hugo bu üç konudan Din'i *Notre-Dame de Paris* (Paris Notre-Dame Kilisesi)nde, Toplum'u *Les Misérables* (Sefiller)de, Doğa'yı da *Les Travailleurs de la mer* (Deniz İşçileri)nde ele almıştır.

Aşağıda bu üç romanın kısa özetleri ile eserden alınmış birer parçayı veriyoruz.

NOTRE-DAME DE PARIS

Olay Ortaçağ Paris'inde geçer. Notre-Dame kilisesi romanın eksenini durumundadır. Yazar kiliseyi eserin bir kahramanı gibi ele alıp içini, kulelerini, oymalarını, heykellerini uzun uzun anlatır; ayrıca, bu merkez çevresinde Paris'in Ortaçağ hayatını, bu arada hırsız inlerinden büyüücü yuvalarına kadar çeşitli esrarengiz kesimlerinin tablosunu çizer. Bu tarihî dekor içinde bir facia gelişir: Kilisenin sağır, kambur; iğrenç derecede çirkin çancısu Quasimodo genç, güzel Çingene kızı Esmeralda'yı saf bir aşkla sevmektedir. Esmeralda ise Yüzbaşı Phoebus'ü seviyor. Kilisenin rahiplerinden Claude Frollo, kıza göz dikmiştir, onu elde etmek için türlü oyunlara başvurur. Bunu başaramayınca, kendisinin işlediği bir suçu onun üzerine atarak, yakalatır. Esmeralda'yı asarlar. Quasimodo günahsız zavallı kızın öcünü alacaktır. Frollo'yu kilisenin kulesinden aşağı iter. Kendisi için de artık ölümden başka beklenen bir şey yoktur. Esmeralda'nın ölüsünü kimsesizlerin mezarlığına, üst üste yığılı öbür ölümlerin arasına atmışlardır. Quasimodo da oraya gider, yatar, ölümlünü bekler.

Eserden bir parça

Darağacında asılmaya mahkûm edilen Esmeralda'yı, hiç kuşkusuz, ya La Tourelle'in bir

hücrelerine, ya da Saint Louis'nin kazdırdığı yeraltı zindanlarında, tepesinde o dev Adliye Sarayı ile, bu türden bir fıçının dibine atmışlardı. Bu duvar taşlarının en küçüğünü bile kımlıdatamayacak zavallı sinek!

Belli ki kader de, toplum da aynı ölçüde haksız davranmışlardı: Böylesine çelimsiz bir yaratığı ortadan kaldırmak için bunca felâkete, işkenceye hiç gerek yoktu. Orada, karanlıklar içinde, gömülmüş, gizlenmiş, örülmüş, kaybolmuştu. Onun eskiden nasıl güldüğünü, güneşte oynadığını görmüş olan bir kimse şimdi bu durumda görse ürperirdi. Gece gibi buz kesmişti; saçlarında bir tek esinti yoktu; kulaklarında bir insan sesi, gözlerinde bir gün ışığı yoktu. İki büklüm olmuş, zincirlerin ağırlığı altında ezilmişti. Bir testiyle bir ekmeğin yanma, zindanın duvarlarındaki sızıntılardan toplanmış su birikintisinin üzerinde, ufak bir saman yığınının çömelmişti. Hiç kımlıdamıyor, hemen hemen soluk bile almıyordu. Artık acı çekecek durumda bile değildi. Pheobus, güneş, öğlenüstü, açık hava, Paris sokakları, alkışlar arasında oynayışı, subayla tatlı aşk cıvıltıları... sonra, rahip, arabulucu kadın, hançer, işkence, darağacı... Bütün bunlar, bazan hoş, parlak bir hayal gibi, bazan bunaltıcı bir karabasan gibi, gene de aklına geliyordu ama, bu artık karanlıklarda kaybolan korkunç bir çarpışmaydı; ya da yeryüzünde çalınan, bahtsız kızın düştüğü derinliklerde pek duyulmayan bir çalgı sesi.

Burada bulunduğundan beri ne uyanıktı, ne

uyuyordu. Bu felâket içinde, bu zındanda, geceyi gündüzden ayıramadığı gibi, uyanıklığı rüyadan, rüyayı gerçekten ayırdedemiyordu. Bütün bunlar kafasında birbirine karışmış, kararsız, belirsiz bir biçimde, parça parça yayılmıştı. Artık içinde ne bir şey duyuyor, ne bir şey biliyordu, ne de düşünebiliyordu. Olsa olsa, bir şeyler hayal ediyordu. Hiçbir canlı yaratık yokluğa böylesine derinlemesine dalmamıştır.

Böyle uyuşmuş, donmuş, taş kesilmiş durumdayken, üzerinde bir yerlerde, bir parçacık ışık bile geçirmeden açılan bir kapağın sesini üç kez belli-belirsiz işitmişti. Oradan uzanan bir el kendisine bir parça ekmek atıyordu. Belirli zamanlarda zındancının gelişi insanlarla arasında kalan tek ilişkiydi.

Duyduğu, bilinçsizce farkında olduğu bir tek şey vardı: Başının üzerinde, kubbenin küflü taşları arasından su sızıyor, eşit aralıklarla bir damla süzülüp düşüyordu. Bu damlanın, yanındaki su birikintisine değince çıkardığı sesi Esmeralda dalgın dalgın dinliyordu. Su birikintisine düşen bu damla onun çevresinde tek hareketti; zaman bildiren tek saat, yeryüzünde kopan bütün gürültülerden ona dek gelen tek ses.

Bir de, zaman zaman, bu çamurlu, karanlık bataklıkta ayağının, kolunun üzerinden soğuk bir şeyin geçtiğini duyuyor, ürperiyordu.

Ne zamandan beri oradaydı, bilmiyordu. Bir yerlerde birisinin ölüm cezasına çarptığını

duymuştu; sonra onu alıp götürmüşlerdi. Daha sonra, karanlık, sessizlik içinde uyanmıştı. Elleri üzerinde sürünmek istemiş, demir halkalar ayak bileklerini kesmiş, zincirler şakırdamıştı. Dört - bir yanının duvar olduğunu, altında suyla kaplı taş bir döşeme, onun üzerinde de bir demet saman bulunduğunu anlamıştı. Ne lamba vardı, ne bodrum penceresi. O zaman, samanın üzerine çökmüştü. Ara - sıra da, değişiklik olsun diye, kalkıp taş merdivenin son basamağına oturuyordu. Bir ara, su damlasının sesini ölçen karanlık dakikaları saymakla oyalanmıştı ama, hasta bir beynin bu üzücü çalışması az sonra kafasında kendiliğinden sona ermiş, onu uyuşukluk içine bırakıvermişti.

En sonunda bir gün, ya da bir gece — çünkü bu mezarda geceyarısıyla öğlenüstü aynı renkteydi — başının üzerinde, zındancının ekmele su getirdiğinde çıkardığı gürütülden daha hızlı bir ses duydu. Başını kaldırdı baktı : Hücrenin kubbesindeki o, kapıya, ya da kapağa benzer şeyin aralıklarından kızılımtırak bir ışık gördü. Sonra, ağır demirler acı, keskin bir ses çıkardı; kapak, paslı rezelerin üzerinde, gıcırdayarak döndü. Esmeralda bir fenerle bir el, iki adamın da belden aşağısını gördü; kapı pek basık olduğu için, başlarını göremiyordu. Işıktan rahatsız olmuştu, gözlerini yumdu.

Gözlerini yeniden açtığında, kapı kapanmış, fener merdivenin basamaklarından birine konulmuştu. Karşısında, bir adam ayakta duruyordu. Kara bir kolsuz papaz cübbesi ayakları-

na dek iniyor, kara bir başlık da yüzünü örtüyordu. Bu, karşısında ayakta duran, altında bir şeylerin kımıldadığı, kapkara bir kefendi sanki.

Esmeralda birkaç dakika, gözünü hiç kırpmadan, bu hortlak gibi şeye baktı. Ne o bir laf etti, ne öbürü. Yüz yüze gelen iki heykele benziyorlardı. Mahzende yalnız iki şey yaşıyordu: Fenerin havadaki ıslaklık yüzünden çıtırdayan fitili; bir de, tavandan damlayan, bu düzensiz çıtırdıyı tekdüze bir şıpırtıyla kesen, fenerin ışığını su birikintisinin yağlı yüzeyinde dalgırlarla titreten su damlası.

En sonunda, sessizliği Esmeralda bozdu.

— «Siz kimsiniz?»

— «Rahip.»

Bu söz, söylenişi, sesin biçimi kızı ürpertti.

Rahip, soğuk bir sesle ağır ağır konuşarak : «Hazır mısın?» diye sordu.

— «Neye?»

— «Ölüme.»

— «Ah! hemen, şimdi mi?»

— «Yarın.»

Kızın başı sevinçle doğrulmuştu, birden göğsüne devrildi.

— «O bile uzun!» diye mırıldandı. «Bugün yapsalar n'olurdu!»

Kısa bir sessizlikten sonra, rahip : «Demek canından bezdin?» diye sordu.

Kız : «Çok üşüyorum!» dedi.

Üşüyen zavallıların alışık oldukları gibi, ayaklarını elleriyle kavradı. Dişleri birbirine vuruyordu.

Rahip, başındaki külahın altından, gözlerini zıندانın içinde dolaştırdı.

— «Işıksız! Ateşsiz! Su içinde! Korkunç bir yer!»

Kız, felâketin verdiği şaşkın halle : «Ya!» dedi. «Gün herkesindir. Geceyi bana niye vermiyorlar?»

Gene bir ara sessiz geçtikten sonra, rahip : «Niçin burada bulunduğunu biliyor musun?» diye sordu.

Esmeralda sıska parmaklarını, sanki hatırlamaya yardım etmesi için, kaşlarının üzerinden geçirerek : «Biliyordum sanırım ama, unuttum...» dedi.

Sonra, birdenbire, çocuk gibi ağlamaya başladı.

— «Çıkmak istiyorum buradan!» diyordu. «Üşüyorum, korkuyorum. Üzerime tırmanan hayvanlar da var burada.»

— «Peki öyleyse. Gel arkamdan.»

Rahip onu kolundan tuttu. Zavallı kız iliklerine dek donmuştu; öyleyken, gene de bu el ona buz gibi geldi.

— «Ah!» diye mırıldandı, «ölümün buzdan eli bu! Siz kimsiniz, söyler misiniz?»

Adam başındaki külahı yukarı doğru çekti. Kız baktı : Uzun zamandır ardına düşen o uğursuz yüzdü bu! Falourdel Kadın'm evinde, Phoebus'çüğünün o tapınırcasına sevdiği başının üzerinden görünen o şeytan başı; son kez bir hançerin yanında parladığını gördüğü o göz!

Adam : «Korkutuyor muyum seni?» diye sordu.

Kız buna karşılık vermedi.

Adam : «Korkutuyor muyum?» diye bir daha sordu.

Kızın dudakları gülümsüyormuş gibi büzüldü.

— «Evet, cellat mahkûmla alay ediyor. Aylardan beri peşimde. Bana gözdağı veriyor, beni korkutuyor. Ah! o yokken ne mutluydum! Odur beni bu uçuruma atan! Ey Ulu Tanrı'm! öldüren odur... Onu, benim Phoebus'ümü!»

Gözlerini adama doğru kaldırarak hıçkırdı.

— «Ah, alçak!» dedi. «Kimsin sen? Ne yaptım ben sana? Neden dış biliyorsun bana? Ne garazın var?»

Rahip : «Seni seviyorum!» diye haykırdı.

Kızın göz yaşları birdenbire kesildi, karşısındaki adama aval aval baktı.

Rahip diz çökmüştü, ona ateş püsküren gözlerle bakıyordu. Gene çılgın gibi haykırdı :

— «Seni seviyorum! Anlıyor musun?»

Zavallı kız, ürpererek : «Ne biçim aşk bu!» diye söylendi.

Adam : «Lânetlenmiş birinin aşkı!» dedi.

İkisi de heyecanlarının ağırlığı altında ezilmişlerdi. Adam çılgınlıktan, kızcağız şaşkınlıktan sersemlemiş bir haldeydi. Birkaç saniye sessiz geçti.

Rahip dizleri üzerinde Esmeralda'ya doğru sürüklendi.

— «Yalvarırım sana, kalbin varsa geri çevirme beni!» diye haykırdı. «Ah! seviyorum seni! Ben bir sefilim!... Acı bana! Sen cehennemden geliyorsun, ben seninle birlikte oraya gidiyorum. Bunun için her şeyi yaptım. Senin bulunacağın cehennem benim cennetimdir... Senin görünüşün Tanrı'dan daha sevimlidir bana. Ah! söyle : İstemiyor musun beni? Bir kadının böyle bir aşkı geri çevirdiği gün dağlar yerinden oynar sanırdım. Ah! sen bir istesen! Ah! ne mutlu oluruz! Kaçarız... seni kaçırtırım ben. Başka bir yerlere gideriz... yeryüzünde güneşi, ağacı, mavi gökleri en bol yer neresiyse arar, bulur, oraya gideriz. Sevişiriz, ruhlarımızı birbirinin içine boşaltırız; birbirimize sönmez bir susuzlukla sarılırız; birlikte, o tükenmez kaynaktan, aşktan içeriz durmadan!»

Kız korkunç, gürültülü bir kahkahayla adamın sözünü kesti.

— «Bakın, rahip efendi, bakın : Tırnaklarınızın ucunda kan var!»

Rahip, birkaç dakika, taş kesilmiş gibi kalakaldı. Gözlerini ellerine dikmiş, öyle, bakıyordu. Sonra, garip bir yumuşaklıkla, yeniden konuştu :

— «Peki, peki, hakaret et bana, alay et benimle, suçla beni! Yalnız, n'olur, gel! Çabuk olalım! Bak, söylüyorum sana : Kararlaştı artık... yarın. Kumsal Alanı'ndaki darağacı her zaman hazırdır, biliyor musun? Ne korkunç

bir şey olacak... senin o mahkûm arabasında gittiğini görmek! Seni nasıl delicesine sevdiğimi şu andaki kadar hiçbir zaman anlamamıştım. Ah! gel benimle! Seni bir kurtarayım, beni sevmeni beklerim, bunun için bol bol zaman tanırım sana.. İstedığın kadar uzun bir süre daha nefret et benden, razıyım ben buna. Ama, n'olur, şimdi gel! Yarın... yarın... darağacı! İşkence! Ah! kaç, kaç! Kaç da kendini de kurtar, beni de!»

Kızın kolundan tuttu. Kendinden geçmişti. Onu zorla sürüklemek istiyordu.

Esmeralda gözlerini ona dikti.

— «Ne oldu benim Phoebus'üm?» diye sordu.

Rahip, onun kolunu bırakarak : «Ah!» dedi, «hiç acıma yok sende!»

Kız, soğuk bir tavırla, bir daha sordu :

— «Phoebus ne oldu?»

Adam : «Öldü!» diye haykırdı.

Esmeralda, gene buz gibi, kımıldamadan duruyordu.

— «Öldü mü!» dedi. «Öyleyse, ne diye yaşamaktan söz ediyorsunuz bana?»

Adam onu dinlemiyordu. Kendi kendine konuşur gibi : «A! evet...» diyordu, «ölmüş olsa gerek. Bıçak çok derine saplandı... ucu kalbe dokunmuştur sanırım...»

Esmeralda kızgın bir dişi kaplan gibi adamın üzerine atıldı, doğaüstü bir güçle onu merdivenin basamakları üzerine doğru itti.

— «Defol, canavar! Defol, katil!» diye haykırıyordu. «Bırak ben de öleyim! İkimizin kanı senin alnında sonsuza dek leke olarak kalsın! Senin olacağım ha, hey sersem! Asla, asla! Hiçbir şey birleştiremez bizi... cehennem bile! Defol, ey lânetlenmiş kişi!»

Rahip merdivende sendelemişti. Ayaklarını elbisesinin kıvrımları arasından usulca sıyırdı, fenerini aldı, basamaklardan yukarı, kapıya doğru ağır ağır çıkmaya başladı. Kapıyı açtı, dışarı çıktı.

Birdenbire, kız adamın başının karşısında yeniden belirmediğini gördü. Korkunç bir bakışı vardı bu başın. Adam, öfkeden, umutsuzluktan hırıldayan bir sesle haykırdı :

— «O öldü, diyorum sana!»

Esmeralda yüzü-koyun yere yuvarlandı. Şimdi zındanda karanlıklar içinde su birikintisini ürperten damlanın iç çekmesinden başka bir ses duyulmuyordu.

Araba kilisenin avlusuna girmişti. Ortadaki büyük kapının önünde durdu. Muhafızlar arabanın iki yanına yalın kılıç dizildiler. Kalabalığın uğultusu kesildi. Kutsallıkla, kaygıyla dolu bir sessizlik içinde, kapının iki kanadı rezeler üzerinde gayda sesini andıran bir gıcırtyla dönerek, sanki kendiliğindenmiş gibi açıldı.

O zaman, kilisenin içi bir mağara ağzı gibi, bütün derinliğiyle göründü. İçerisi karanlıktı.

Orta mihraptaki mumlarla ancak uzaktan uzağa belli - belirsiz aydınlanıyordu. Yas örtüleri asılmıştı. Bütün kubbealtı bomboştu. Yalnız, koronun arka sıralarında birkaç rahip başının kımıldadığı görülüyordu. Kapı açılınca, içeriden kalm, gür seslerle tekdüze bir ilâhı duyuldu, ortalığa yayıldı, mahkûm kızın başı üzerine dalga dalga acıklı nağmeler serpildi.

Kilise muahfızlarının demir uçlu mızraklarının kesik kesik gürültüsü, kubbealtının sütunları arasında azar azar silinip yok olurken, mahkûmun son saatini vuran bir saat tokmağı gibi çınılıyordu.

Bu arada, Notre-Dame'ın kapıları açık kalmıştı. Mumsuz, sessiz kalan kilise pek boş, ıssız, korkunç görünüyordu.

Mahkûm kız, kendisine ne yapacaklarını bekleyerek, olduğu yerde kımıldamadan duruyordu.

Büyük kapının üzerine oyulmuş kral heykellerinin dizili durduğu galeride o zamana dek kimsenin gözüne çarpmamış biri vardı. Bütün olup bitenleri boynu öylesine gerilmiş, yüzü öylesine biçimsizleşmiş, öylesine hareketsiz bir halle seyrediyordu ki, üzerinde yarı kızıl, yarı mor elbisesi olmasa, altıyüz yıldan beri ağızlarından kilisenin uzun su oluklarının boşaldığı o canavarlardan biri sanılırdı.

Bu garip seyirci öğleden beri Notre-Dame'ın kapısı önünde olup bitenlerden hiçbirini kaçırmamıştı. Hiç kimse onu incelemeyi düşünmediğinden, daha ilk dakikalarda, sütunlardan birine düğümlü kalın bir ipi sıkı sıkı bağlamıştı. İpin ucu aşağıda büyük merdivenin üzerinde sürünüyordu. Bu iş bittikten sonra, sakin sakin bakmaya, önünden bir karatavuk geçtikçe ıslık çalmaya başlamıştı.

Cellât yamakları Charmolue'nün soğukkanlı emrini yerine getirmeye hazırlandıkları sırada, adam birdenbire galerinin parmaklığını aştı, ipi ayaklarıyla, dizleriyle, elleriyle yakaladı. Sonra, cam üzerinde kayan yağmur damlası gibi, kilisenin cephesinden aşağı süzüldü. Damdan atlayan kedi gibi hızla iki cellâda doğru fırladı, iri iri iki yumrukla onları yere serdi, bir çocuğun bebeğini kaldırışı gibi Çingene kızını bir eliyle tutup kaldırdı, başının üzerine yükselterek : «Barınak!» diye haykırdı, bir sıçrayışta kiliseye doğru fırladı.

Bütün bunlar öyle çabucacık olmuştu ki gece olsaydı hepsi şimşek çakıp sönüncüye dek geçen kısa zaman içinde görülebilirdi.

Halk da : «Barınak! Barınak!» diye haykırdı. Binlerce alkış koptu, Quasimodo'nun tek gözü sevinçle, kıvançla aydınlandı.

Mahkûm kız bu sarsıntıyla ayılmış, kendine gelmişti. Gözkapaklarını açtı, adama baktı. Sonra, kurtarıcısından ürkmüş gibi, gözlerini çabucak kapattı.

Charmolue şaşırıp kalmıştı. Cellâtlar da,

bütün muhafızlar da apışıp kalmışlardı. Gerçekten, kiliseden içeri girince mahkûm dokunulmazlık kazanıyordu. Kilise barınaktı. Her türlü insan adaleti oranın eşliğinde sona eriyordu.

Quasimodo kapının kemeri altında durmuştu. Geniş ayakları, kilisenin tabanı üzerinde, Roman tarzı filayakları kadar sağlam görünüyordu. Uzun saçlı iri kafası, bol yeleleri olan, boynu olmayan aslanların yelesi gibi omuzlarının çukuruna gömülüyordu.

Kız tir - tir titrerken, Quasimodo onu, narsırlı ellerinin üzerinde, bayrak gibi tutuyordu. Onu öyle dikkatle, özenle taşıyordu ki kırmaktan, incitmekten korkar gibiydi. Onun kendi ellerinden başka ellere lââyık narin, nazik, değerli bir şey olduğunu sezinler gibiydi sanki. Zaman zaman ona soluğunun bile değmesinden ürker gibi bir hal alıyordu.

Sonra, birdenbire ona sarılarak, kendi malı gibi, hazinesi gibi, bir çocuğun anasına sarılışı gibi, kemikli göğsüne bastırdı. Kızın üzerine eğilen o biçimsiz cüce gözü onu sevgiyle, acıyla, acımayla kaplıyordu. Bu göz, arada - bir, şimşeklerle dolu olarak, yukarı doğru kalkıyordu. O zaman, halk heyecandan tepiniyor, kadınlar hem gülüyor, hem ağlıyordu; çünkü o sırada Quasimodo'nun yüzüne bir güzellik geliyordu. Quasimodo, şu öksüz, şu bulunmuş çocuk, lânetlenmiş yaratık güzeldi: Kendini yüce, güçlü görüyordu; içinden kovulduğu, gene de öylesine güçlü olarak içine karıştığı şu top-

luma, elinden avını çekip aldığı şu insan adale-
tine, boşu boşuna tepinmek zorunda kalan şu
kaplanlara, polis erlerine, yargıçlara, cellâtlara,
kendisinin en aşağı derecede bir yaratık oldu-
ğu halde Tanrı gücü sayesinde parçaladığı kral
gücüne karşıdan bakıyordu.

Böylesine biçimsiz, çirkin bir yaratıktan
böylesine zavallı bir yaratığın üzerine yönelen
bu koruma, onun bir ölüm mahkûmunu kur-
tarması yürekleri titretecek bir şeydi. Biri
Doğa'nın, biri Toplum'un en son felâketiydi
bunlar. Birbirlerine yaklaşımlar, birbirlerine
yardım ediyorlardı.

Birkaç dakikalık zafer duruşundan sonra,
Quasimodo birdenbire, yüküyle birlikte, kili-
seden içeri daldı. Her türlü kahramanlığa âşık
olan halk onu karanlık kubbealtında gözle-
riyle araştırıyor, alkışlardan böylesine çabuk
kaçmasına üzülüyordu.

Birdenbire, onun krallar galerisinin bir
ucunda yeniden belirmediğini gördüler. Çılgınlar
gibi koşuyor, elde ettiğini kollarıyla yukarı
doğru kaldırarak: «Barınak!» diye bağırıyordu.
Halk yeniden alkışladı.

Galeriyi geçtikten sonra, kilisenin içerile-
rine doğru daldı. Biraz sonra, üst sahanlıkta
belirdi. Gene, Çingene kızı kollarında, çılgın-
lar gibi koşuyor, «Barınak!» diye haykırıyordu.
Halktan gene bir alkış koptu.

Sonunda, üçüncü kez görüldü. Küçük çan
kulesinin tepesindeydi. Oradan, kurtardığı kızı,
göğsü kabararak, bütün şehre gösteriyordu

sanki. Gür sesi de — pek seyrek olarak duyulan, kendisinin ise hiç duymadığı o ses — bulutlara doğru, çılgın gibi, üç kez haykırdı

— «Barınak! Barınak! Barınak!»

Halk da haykırdı

— «Yaşa! Yaşa!»

Bu muazzam alkış karşı yakada, Kumsal Alanı'ndaki kalabalığı, darağacına dikili bekleyen bakışları şaşkınlıklar içinde bırakmıştı.

SEFİLLER

Victor Hugo'nun en ünlü eseri, en büyük romanıdır. Bu, çok geniş bir çerçevede içinde çeşitli tabakadan kişilerle, toplum hayatından kalp sızlatıcı sahnelerle, insan ruhunun türlü tepkileriyle örülmüş bir sanat anıtıdır. Romanın baş kahramanı Jean Valjean edebiyat tarihinde ölümsüz kişilerden biri olarak kalmıştır.

Jean Valjean dürüst, saf bir köylüdür. Kız kardeşinin açlıktan ölmek üzere olan çocuklarını kurtarmak için ekmek çalar. Beş yıl kürek cezasına çarptırılır.

Kaçmaya kalkar, yakalanır, ondokuz yıl kürek cezasına mahkûm olur. Cezasını doldurup serbest bırakılınca dilenir, gene hırsızlık eder, bir piskoposun evinden gümüş şamdanları çalar. Piskopos Myriel bunları kendisinin verdiğini söyleyerek onu hapisten kurtarır. Bu iyi davranış Jean Valjean'ı doğru yola yöneltir. Başka bir ad takınarak çok çalışır, zengin

olur, yoksullara yardım eder. Bu arada, bir kader kurbanı olarak kötü yola sürüklenmiş olan Fantine'in kızı Cosette'i evlâdı gibi sever, korur. En sonunda onu çok değerli bir delikanlı olan Marius'la evlendirir.

Hugo bu romanı okurlarına şöyle sunuyor
«Yeryüzünde yasalar, gelenekler yolu ile uygarlığın ortasında yapma olarak cehennemler yaratan, Tanrı vergisi kaderi uğursuz insan eliyle karıştıran bir toplumun lânetlenmesi bulunduğça; yüzyılımızın başlıca üç sorunu — erkeğin yoksulluk yüzünden alçalması, kadının açlık yüzünden düşmesi, çocuğun okumamışlık yüzünden yeteneklerinin yok olması — çözümlenmedikçe; bazı yerlerde toplumun insanı boğması mümkün olduğça; daha geniş açıdan, yeryüzünde bilgisizlik, yoksulluk bulunduğça, bu gibi kitaplar yararlı olacaktır.»

Eserden bir parça

Cosette güneş doğarken uyandı. Doğan güneşin özelliği bizi geceki bütün korkularımıza güldürmektir; bu gülme de, duyulan korku ölçüsündedir. Cosette de o gece duyduğu korkuyu şimdi yalnızca bir karabasan gibi görüyordu.

— «Ne hayallere kapılmışım ben!» diyordu. «Bu da tıpkı geçen hafta bir gece bahçede işitir gibi olduğum ayak seslerine benziyor! Tıpkı soba borusunun gölgesi gibi! Gittikçe korkak mı oluyorum nedir ben!»

Pancurların arasından parlayan, Şam ipek-lisi perdeleri kızıla boyayan güneş ona öylesi-ne bir güven, sakinlik verdi ki aklındaki bü-tün düşünceler, bu arada bir akşam önce bah-çede gördüğü taş da silinip gitti.

— «Bahçede yuvarlak şapkalı adam olma-dığı gibi, sıranın üzerinde taş falan da yoktu; taşı da ötekiler gibi ben hayal ettim!» diyordu.

Giyindi, bahçeye indi, taş sıraya doğru koştu. Birden, başından aşağı buz gibi bir ter boşandı. Oradaydı taş! Yalnız, kapıldığı bu dehşet ancak bir an sürdü. Gece korku olan gündüz merak olur.

— «Boş ver!» dedi. «Bakalım hele neymiş bu.»

Taş oldukça iriydi. Kaldırdı, baktı. Altında mektuba benzer bir şey vardı : Beyaz bir zarf. Hemen kaptı. Zarfın ne bu yüzünde ad, adres vardı, ne de öbür yüzünde mühür. Zarf açıktı ama, boş değildi : İçinden kağıtlar görünüyordu.

Cosette kâğıtları karıştırdı. Korku değildi bu; merak da değildi artık. Bu kaygı başlan-gıcıydı. Zarfın içindekini çekti çıkardı. Her sayfasına sayılar konulmuş, üzerine oldukça güzel, ince bir yazıyla birkaç satır yazılmış, ufak bir defterdi bu.

Cosette bir ad aradı; yoktu. İmza da yoktu. Bunlar kime yazılmıştı acaba? Belli ki kendi-sine; çünkü bir el bunu getirip onun oturduğu sıranın üzerine bırakmıştı. Kimden geliyordu acaba? Kızı dayanılmaz bir büyü sarmıştı. El-lerinde titreyen bu kâğıtlardan gözlerini zorla

çevirmeye çalıştı; gökyüzüne, sokağa, ışık içinde yüzen akasya ağaçlarına, komşu damda uçuşan güvercinlere baktı. Sonra gözleri gene birden deftere eğildi. İçinde neler olduğunu öğrenmesi gerekiyordu.

Şunları okudu :

Evrenin bir tek yaratığa inmesi, bir kişinin tanrılaşacak kadar genişlemesi; işte aşk budur.

Aşk meleklerin yıldızlarla selâmlaşmasıdır.

Aşk yüzünden üzüldüğü zaman ruh ne kadar üzgündür!

Tek başına bütün dünyayı dolduran kimsenin ortada bulunmayışı ne büyük bir boşluk yaratır! Ah! sevilen kimsenin tanrılaştığı ne kadar da doğru! Yaradan evreni ruh için, ruhu da aşk için yaratmamış olsaydı Tanrı bunu kıskanırdı.

Ruhun hayaller sarayına girmesi için mor kurdeleli beyaz ipekli şapkanın altından yarım-yamalak görülen bir gülümseyiş yeter.

Her şeyin arkasında Tanrı vardır ama, her şey de Tanrı'yı izler. Eşya karadır, yaratıklar saydam değildir. Bir yaratığı sevmek onu saydam hale getirmektir.

Bazı düşünceler dua gibidir. Öyle ânlar vardır ki, gövdenin duruşu ne olursa olsun, ruh secdeye kapanır.

Birbirinden ayrı düşmüş âşıklar özlemlerini aslında gerçek yönleri bulunan binbir şeyle oyalarlar. Birbirlerini görmelerine engel olunur; mektuplaşamazlar; haberleşmek için bir alay gizli çareler bulurlar. Birbirlerine kuşların civıltısını, çiçeklerin kokusunu, çocukların gülüşünü, güneşin ışığını, rüzgârın iç çekişlerini, yıldızların ışıltılarını, bütün evreni yollarlar. Niçin olmasın? Tanrı'nın bütün eserleri aşka hizmet etmek için yaratılmıştır. Aşk bütün doğayı buyruklarıyla dolduracak kadar güçlüdür.

Ey, bahar! Sen benim ona yazdığım bir mektupsun!

Gelecek günler, akıldan çok, kalbindir. Sevmek... işte ölümsüzlüğü kaplayıp doldurabilecek tek şey. Sonsuzluğa tükenmezlik gerekir.

Aşk ruhun bölünmez bir parçasıdır. Onunla aynı hamurdandır. Ruh gibi o da Tanrı'nın kıvılcımıdır; bozulmaz, bölünmez, yok olmaz. İçimizde ateşten bir noktadır; ölümsüzdür, sonsuzdur; hiçbir şey ona ne sınır çizebilir, ne de söndürebilir. İliklerimizde yandığını duyarız, gökyüzünün derinliklerinde ışıldadığını görürüz.

Ey, aşk! Hayranlık! Birbirini anlayan iki ruhun, birbirinin yerine geçen iki gönlün, birbirinin içine işleyen iki bakışın verdiği çıldır-

tıcı zevk! Bana geleceksiniz, değil mi, mutluluklar? Yalnızlıklar içinde baş başa gezintiler! Kutsal, parlak günler! Meleklerin hayatından ara - sıra saatlerin ayrıldığını, gelip yeryüzünde insanların kaderi içinden geçtiğini hayal ettiğim olmuştur.

Birbirlerini sevenlerin mutluluğuna Tanrı'nın ekleyebileceği tek şey onlara sonsuz bir zaman vermektir. Bir aşk hayatından sonra bir aşk sonsuzluğu... büyük bir şeydir bu, gerçekten. Yalnız, aşkın daha bu dünyadayken ruha verdiği anlatılamaz mutluluğun gücünü artırmak mümkün değildir. Bunu Tanrı bile yapamaz. Tanrı gökyüzünün yüceliğidir; aşk insanın yüceliği.

Bir yıldıza iki nedenden ötürü bakarsınız : Parlaktır, sırrına erişilmez. Yanıbaşınızda çok daha yumuşak bir ışık, çok daha büyük bir sır var : Kadın.

Kim olursak olalım, hepimizin soluk al-mamızı sağlayan varlıklar vardır. Onlardan yoksun olunca, havasız kalırız, boğuluruz, ölü-rüz. Aşk yokluğundan ölmek, korkunç bir şey-dir bu. Ruhun boğulması!

Aşk iki kişiyi eritip de meleklerle değer, kutsal bir birlik içinde birbirine kardı mı, on-lar için hayatın sırrı çözülmüştür. Onlar artık aynı kaderin iki parçasıdır; aynı ruhun iki ka-nadıdır. Sevin, göklerde süzülün!

Önünüzden geçen bir kadının yürürken ışık saçtığı gün, mahvoldunuz, âşiksınız demektir. Sizin için artık yapılacak bir tek şey vardır: Onu öylesine düşünün ki o da sizi düşünmeye zorlansın.

Aşkın başladığını ancak Tanrı tamamlayabilir.

Gerçek aşk kaybolan bir eldivene üzülür, bulunan bir mendile sevinir. Fedakârlığı için de, umutları için de sonsuzluğa ihtiyacı vardır. Hem son derece büyükten, hem son derece küçükten meydana gelmiştir.

Taş iseniz mıknatıs olun; bitkiyseniz küstümotu olun; insansanız aşk olun.

Aşka hiçbir şey yetmez. İnsan mutluluğa ulaşır, cenneti ister; cennete ulaşır, gökleri ister.

Ey, birbirini seven sizler, bütün bunlar aşkta vardır. Bunları orada bulmaya çalışın. Aşkta gökler kadar derin düşünmeler vardır; aşkta, üstelik, göklerde bulunmayan bir şey daha vardır: Zevk.

— «Gene Luxembourg Parkı'na geliyor mu?» — «Hayır, efendim.» — «Duayı bu kilisede dinliyor, değil mi?» — «Buraya gelmiyor artık.» — «Gene bu evde mi oturuyor?» — «Bu evden taşındı.» «Nereye gitti?» — «Söylemedi.»

İnsanın ruhunun nerede olduğunu bilememesi ne korkunç şey!

Aşkta çocukluklar vardır, öbür tutkular da küçüklükler. Yazıklar olsun insanı küçülten tutkulara! Yaşasın onu çocuklaştıran tutku!

Çok garip bir şey bu, biliyor musunuz? Karanlık bir gece içindeyim. Giderken gökleri alıp götüreren biri var.

Ah! aynı mezarda yan yana yatsak; sonsuz karanlıklar içinde ara-sıra usulca parmağınızı okşasam... bu benim ölümsüzleşmeme yeter.

Sevdiğiniz için acı çeken sizler, daha çok acı çekin. Aşk yüzünden ölmek onunla yaşamaktır.

Sevin. Bu acıda yıldızlı bir biçim değiştirme vardır. Bu can - çekişmede kendinden - geçme vardır.

Ey, kuşların sevinci! Yuvaları olduğu için sakıyorlar.

Aşk göklerde cennetin havasını içimize çekmektir.

Derin gönüller, yüce ruhlar, hayatı Tanrı'nın elinden çıktığı gibi kabul edin. Uzun bir denemedir bu; bilinmez kadere anlaşılmaz bir

hazırlıktır bu. Bu kader, gerçek kader, insan için mezarın içindeki ilk basamakta başlar. O zaman kendisine bir şey görünür, kesin sonu sezmeye başlar. Kesin son... bu sözü düşünün. Yaşayanlar yalnız sonsuzluğu görürler; kesin son yalnız ölenlere görünür. O vakte kadar, sevin, acı çekin, umut besleyin, derin düşüncelere dahn. Ne yazık ancak vücutları, biçimleri, görünüşleri sevmiş olanlara! Ölüm onlardan her şeyi geri alacaktır. Ruhları sevmeye bakın; onlara yeniden kavuşursunuz.

Sokakta çok yoksul âşık bir delikanlıya rastladım. Şapkası eski, elbisesi yıpranmış, dirsekleri delikti. Pabuçlarından içeri su, ruhundan içeri yıldızlar giriyordu.

Ne büyük bir şeydir sevilmek! Sevmek ise, ondan da büyük. Tutku içinde yaşaya yaşaya kalp kahramanlaşır. Artık ancak tertemiz şeylerden meydana gelmiştir; ancak ulu, yüce şeylere dayanır. Bir buzulun üzerinde nasıl ısır-gan yetişmezse, bu kalpte de kötü bir düşünce filizlenemez. Bayağı tutkuların, coşkuların erişemeyeceği yüce ulu ruh, bu dünyanın bulutları, gölgeleri, çılgınlıkları, yalanları, kinleri, boş gururları, yoksullukları üstüne yükselmiş ruh göklerin maviliklerinde yaşar; dağların doruğu nasıl depremleri duymazsa, o da hayatın derin, gizli sarsıntılarını duymaz.

Seven bir kimse bulunmasaydı güneş sönerdi.

Cosette bunları okurken yavaş yavaş hayallere dalıyordu... Kimden gelmişti bu defter? Kim yazmış olabilirdi bunları? Cosette bunların üzerinde uzun boylu düşünmedi. Bir tek erkek vardı: O!

— «A, evet!» diyordu. «Bütün bunları ne kadar iyi biliyorum! Bütün bunlar daha önce hep onun gözlerinde okuduklarım!»

Akşam olunca, Jean Valjean sokağa çıktı. Cosette de giyindi. Saçlarını kendisine en yakışan biçimde düzeltti. Bedeni biraz aşırı makas yemiş, bu açıklıktan boynunun başlangıcına kadar görünen bir elbise giydi. Genç kızlar bu gibi elbiselere «pek yakışık almaz» derlerdi. Bu hiç de yakışık almaz bir şey değildi. Bir başka türlü güzeldi. Bütün bu özene bezene süslenmeyi neden yapıyordu, bilmiyordu. Dışarı çıkmak mı istiyordu? Hayır. Misafir mi bekliyordu? Hayır.

Alacakaranlık basarken bahçeye indi. Dalların altından yürümeye başladı. Alçak dalların arasından geçerken eliyle ayırıyordu. Sıra'nın yanına geldi. Taş orada kalmıştı. Oturdu. O yumuşacık, bembeyaz elini, sanki sevgiyle, minnetle okşar gibi, taşın üzerine koydu.

Birdenbire, insanın daha görmeden, arkasında biri olduğu vakit sezindiği o duygu uyandı içinde. Başını çevirerek doğruldu! O'ydu!

Başı açıktı. Solgun, zayıflamış görünüyor-

du. Siyah elbisesi belli - belirsiz seçiliyordu. Alacakaranlık güzel yüzünü solduruyor, gözlerini karanlığa boğuyordu. Eşsiz bir yumuşaklık örtüsü altında, ölümden, geceden bir şeyler vardı onda. Yüzü ölmek üzere olan günün ışığıyla, çekilip gitmekte olan bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı. Sanki daha hayalet değildi ama, insan da değildi. Şapkasını birkaç adım ötedeki çalıkların üzerine atmıştı.

Cosette bayılacak gibi oluyordu. Kendini tuttu, haykırmadı. Ağır ağır geri geri gidiyordu; çünkü ileri doğru çekildiğini anlıyordu. Delikanlı hiç kımıldamıyordu. Cosette, gözlerini göremiyordu ama, onu kuşatan o anlaşılmaz, o anlatılamaz, üzüntü verici şeyden, bakışlarını sezinliyordu.

Cosette, geri geri giderken, bir ağaca çarpıtı, arkasını oraya dayadı. Bu ağaç olmasaydı, düşerdi.

Derken, onun sesini duydu; o zamana dek hiç duymadığı, şimdi yaprakların hışırtısı üzerinde hafifçe yükselen, mırıldanır gibi konuşan sesini :

— «Bağışlayın beni... buraya geldim. Kalbim taşıyor, bu halde yaşayamazdım... geldim. Şuraya, şu sıranın üzerine koyduklarımı okudunuz mu? Tanıdınız mı beni? Korkmayın benden. Bir hayli zaman oldu... Bana baktığınız günü hatırlıyor musunuz? Luxembourg Parkı'ndaydı, gladyator heykelinin yanında. Bir de, benim yanımdan geçtiğiniz günü? Biri 6 haziran, öbürü 2 temmuz. Neredeyse bir yıl ola-

cak. Uzun zamandır göremedim sizi. Kira ile sandalye veren kadına sordum. O da göremiyormuş sizi. Batı Sokağı'nda, yeni bir evin üçüncü katında sokağa bakan bir dairede oturuyordunuz. Görüyorsunuz ya, biliyorum. Sizi adım adım kovalıyordum ben. Başka yapacak ne işim vardı ki. Sonra, ortadan kayboldunuz. Bir gün Odeon'da kemerlerin altında gazete okuyordum, sizi görür gibi oldum. Koştum. Siz değilmişsiniz. Onun da başında sizinkine benzeyen bir şapka vardı. Geceleri, buraya geliyorum. Korkmayın, kimse görmüyor. Gelip pencerelerinize yakından bakıyorum. Duymayasınız diye, usul usul yürüyorum; çünkü belki korkarsınız. Geçen akşam, arkanızdaydım, dönüp baktınız, kaçtım. Bir keresinde türkü söylüyordunuz. Öyle sevindim ki! Kepenklerin arkasından sesinizi dinlememde bir zarar yok değil mi? Bakın, benim meleşmişsiniz siz. Bırakın ara - sıra geleyim; yoksa, ölürüm. Ah! bilseniz! Tapınıyorum size! Kusura bakmayın, konuşuyorum... ne söylediğimi bilmiyorum. Kızıyorsunuz bana belki. Kızdırıyor muyum sizi?»

Cosette «Ay! anacağım!» dedi, sanki ölüyormuş gibi, dizlerinin bağı çözüldü.

Düşüyordu, delikanlı onu tuttu, sarıldı, ne yaptığının farkında olmadan kollarının arasında sıktı. Kızı tutarken kendi de sallanıyordu. Başının içi dumanla dolmuş gibiydi. Kirpiklerinin arasından şimşekler çakıyor, beyninin içinden düşünceler siliniyordu. Bir din töreni yapıyormuş da bu arada bir günah işliyormuş

gibi geliyordu ona. Gerçekte, göğsünün üzerinde bütün biçimiyle duyduğu bu güzel kadına karşı içinde en ufak kötü bir istek yoktu. Aştan çılgına dönmüştü.

Kız onun elini tuttu, kalbinin üzerine götürdü.

Delikanlının parmakları koynundaki kâğıtlara değdi.

— «Demek beni seviyorsunuz?» diye kekeledi.

Cosette buna öyle alçak bir sesle karşılık verdi ki belli - belirsiz duyulabilen bir soluktan başka bir şey değildi bu.

— «Sus! Biliyorsun!»

Kıpkırmızı kesilmiş olan başını sarhoşa dönmüş yakışıklı delikanlının göğsüne gömdü.

Genç adam sıranın üzerine çöktü, kız da yanına. Birbirlerine söyleyecek sözleri yoktu artık. Yıldızlar pırıldamaya başlıyordu. Nasıl oldu da dudakları birleşti? Nasıl oluyor da kuş ötüyor, kar eriyor, gül açıyor, mayıs serpiliyor, yamaçların titreyen doruğundaki kara ağaçların ardından tanyeri ağarıyor?

Bir tek öpüş, o kadar. İkisi de ürperdiler, gözleri karanlıkta parıldayarak birbirlerine baktılar.

Ne gecenin serinliğini duyuyorlardı, ne taşın soğuşunu, ne toprağın rutubetini, ne otların ıslaklığını. Birbirlerine bakıyorlardı ancak. Kalpleri düşüncelerle doluydu. Farkında olmadan, ele ele tutuşmuşlardı.

Kız delikanlıya bahçeye nasıl girdiğini sormuyordu; bunu düşünmüyordu bile. Onun burada bulunması ona öyle olağan geliyordu ki!

Arada - bir dizleri birbirine değiyordu. İkisi de ürperiyordu. Zaman zaman, Cosette bir şey kekeleyor, çiçeğin üzerindeki çiy tanesi gibi ruhu dudaklarında titriyordu.

Yavaş yavaş konuşmaya başladılar. Susma bir dolup taşmadır. Arkasından, boşandılar. Başlarının üzerinde gecenin karanlığı pek durgun, pek yüceydi. Bu iki varlık, ruhlar gibi tertemiz, birbirlerine her şeylerini anlattılar; hüyalarını, coşkularını, tutkularını, üzüntülerini, uzaktan uzağa birbirlerine nasıl hayran kaldıklarını, görmek için nasıl can attıklarını, göremeyince nasıl üzüldüklerini. Daha şimdiden hiçbir eksigi kalmayan bir içtenlikle, en gizli, en derin sırlarını birbirlerine açtılar. Hayallerine saf bir inançla güvenerek, aşkın, gençliğin, çocukluktan kalanların akıllarına getirdiği her şeyi anlattılar. Bu iki kalp birbirinin içine boşaldı... öyle ki, bir saat içinde kızın ruhu delikanlıya, delikanlının ruhu kıza geçmişti. Birbirlerinin içine işlediler, birbirlerini büyülediler, birbiriyle gözleri kamaştı.

Bitince, birbirlerine her şeyi söyleyip bitince, kız başını delikanlının omzuna koydu.

— «Adınız ne?» diye sordu.

— «Benim adım Marius. Sizin?»

— «Cosette.»

DENİZ İŞÇİLERİ

İnsanın Doğa ile, Doğa'nın en zorlu güçlerinden biri olan deniz, fırtına, soğukla savaşımını veren bu romanda Victor Hugo, Guernesey adasının kayalıklarında edindiği gözlemleri hayalinin sonsuz gücüyle de desteklemiş, insan gücüyle Doğa gücü arasındaki çarpışmayı dile getiren bir sanat anıtı yaratmıştır. Roman bu bakımdan Herman Melville'in «Moby Dick» ine, daha sonra da Ernest Hemingway'in «The Old Man and the Sea» (Yaşlı Adamla Deniz)ine benzetilmiştir.

Eski bir denizci olan Lethierry bütün servetini o günlerde yeni çıkmış olan buharlı gemilerden birine yatırmıştır. Geminin Dover kayalıklarında karaya oturması onun için korkunç bir yıkım olmuştur. Bunun üzerine, gemiyi kurtaracak olana yeğeni Déruchette'i vereceğini duyurur. Gilliatt adında basit bir balıkçı delikanlı kızı gizli gizli sevmektedir. Sevgilisi uğruna bu işe girer. Günlerce tek başına uğraştıktan sonra işi başarır da sevdiği kıza kavuşamaz. Çünkü Déruchette başkasını sevmektedir. Gilliatt kızı sevdiğine bırakarak kendisi denize girer, bir başka sevgilisi olan denizin kabaran dalgaları arasında kaybolup gider.

Eserden bir parça

Ahtapotu görmeyen bilmez. Eski su ejderleri ahtapotun yanında gülünç kalır. Hayalleri-

mizde birtakım ele - geçmez çizgiler vardır; sanki bunlar bir mıknatısın üzerinde toplanmış da böylece canavarlar ortaya çıkmıştır. Bilinmezler mucizeyi emirlerinde hazır tutarlar, ondan yararlanarak canavarı meydana getirirler. Orfeus, Omeros, Hesodios ancak hayaller yaratmışlardır. Ahtapotu Tanrı yaratmıştır.

Tanrı, isterse, iğrençte bile kusursuza erişir. Bu güçlülük dindar düşünüre dehşet verir. Bütün ülküleri kabul edersek, dehşet bir amaçsa ahtapot şaheserdir.

Balinada bir muazzamlık vardır, ahtapot ufaktır; suaygırının zırhı vardır, ahtapot çıplaktır; yılanın ıslığı vardır, ahtapot dilsizdir; gergedanın boynuzu vardır, ahtapotun boynuzu yoktur; akrebin iğnesi vardır, ahtapotun iğnesi yoktur; çıyanın kışkacı vardır, ahtapotun kışkacı yoktur; maymunun tutunmasına yaranan kuyruğu vardır, ahtapotun kuyruğu yoktur; köpekbalığının keskin yüzgeçleri vardır, ahtapotun yüzgeci yoktur; yarasanın tırnaklı kanatları vardır, ahtapotun kanadı yoktur; kirpinin dikenleri vardır, ahtapotun dikenleri yoktur; kılıçbalığının kılıcı vardır, ahtapotun kılıcı yoktur; torpilbalığının yıldırımını vardır, ahtapotun yıldırımını yoktur; karakurbağanın mikrobi vardır, ahtapotun mikrobi yoktur; engereğin zehiri vardır, ahtapotun zehiri yoktur; aslanın pençesi vardır, ahtapotun pençesi yoktur; kuşun gagası vardır, ahtapotun gagası yoktur; timsahın çenesi vardır, ahtapotun çenesi, dişi yoktur...

Öyleyken, ahtapot gene de bütün hayvanların en korkunç silahlısıdır.

Ahtapot nedir öyleyse? Ahtapot çekmendir.

Birkaç dakikadan beri Gilliatt'ı ele geçirmiş olan yaratık işte buydu. Bu canavar mağaranın sahibiydi. Oranın korkunç ciniydi. Suyun karanlık şeytanı.

Bütün bu görkemli dünyanın merkezi de, dehşetti.

Geçen ay, Gilliat'ın, mağaraya ilk girdiği gün, gizli suyun kıvrımları içinde gördüğü şey, ancak dış çizgileri görülebilen karaltı işte bu ahtapottu. O burada kendi evindeydi.

Gilliatt'ın yengecin peşinden mağaraya ikinci girişinde şu yarığı görmüş, yengecin oraya sığınmış olabileceğini düşünmüştü. O sırada ahtapot o deliğin içinde pusuya yatmış bulunuyordu. Bu bekleyişi gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz?

Uçurumun içinde pusuya yatmış sabırla bekleyen uğursuzluklar düşünülecek olsa hiçbir kuş kuluçkaya yatamaz, bir tek yumurta çatlamaya, bir tek çiçek açılmaya, bir tek göğüs yavrusunu emzirmeye, bir tek gönül sevmeye, bir tek düşünce yükselmeye cesaret edemez.

Gilliatt kolunu delikten içeri sokmuş, ahtapot da onu yakalamıştı. Bırakmıyordu. Gilliatt bu örümceğin sineği idi.

Ayakları kaygan çakılların üzerinde geril-

miş, sağ kolu ahtapotun yassı kayışlarının sarılmasıyla sıkıştırılmış, baskı altına alınmış bir halde, beline kadar su içindeydi. Bütün gövdesi korkunç sargının çaprazları, katları altında hemen hemen kayboluyordu.

Ahtapotun sekiz kolundan üçü kayaya yapışmıştı, beşi de Gilliatt'a. Böylece, onu kayalara bağlamış oluyordu. Gilliatt'ın üzerine ikiyüz elli tane emici yapışmıştı. Korku, tikslenme karışığı. Bir metreye yakın uzunlukta esnek parmaklar canlı kabarcıklarla dolu; bunlar etinizi araştırıp duruyor. Kocaman bir yumruk da gövdenizi sıktıkça sıkıyor.

İnsan kendini ahtaptan koparıp çekemez. Böyle bir denemeye girişirse, çok daha sıkı sıkıya bağlanır; ahtapot daha çok kapanır. Siz ne kadar güç harcarsanız, onun gücü de o kadar artar. Daha güçlü bir sarstınız mı, o da sizi daha sert sıkar.

Gilliatt'ın başvurabileceği bir tek çare vardı Bıçağı.

Yalnız sol eli boştaydı ama, sol elini de çok zorlu kullanabiliyordu o. İki sağ eli vardı denilebilirdi. Ağız açık duran bıçağı da, işte bu elindeydi.

Ahtapotun kollarını kesemezsiniz. Kesilmez bir deridir bu; bıçağın altında kayar. Sonra, kollar öylesine kat kat dolanmıştır ki bu kayışlara vurulacak bıçak sizin etinizi de yaralar.

Ahtapot korkunçtur korkunç olmasına ama, onu alt etmenin bir yolu vardır. Serk balıkçıları bunu bilirler. Bunu domuzbalıkları da bilir.

Bu balıkların mürekkepbalığının kafasını kesecek biçimde bir ısırıkları vardır. Açık denizlerde rastlanan bütün o türlü çeşit başsız mürekkepbalıkları işte buradan gelir.

Gerçekten, ahtapot ancak başından yaralanabilir. Gilliatt bunu bilmiyor değildi. Bu büyüklükte ahtapot hiç görmemişti. İlk seferinde en kocamanına rastlamıştı. Başkası olsa korkar, dehşete kapılırdı.

Boğa güreşinde olduğu gibi ahtapotla boğuşurken de öyle bir ân vardır ki hayvanı tam o sırada yakalamalıdır: Boğanın başını eğdiği ân; ahtapotun da, başını ileri uzattığı ân. Bu fırsatı kaçıran mahvolmuş demektir.

Bütün bu anlattıklarımız birkaç dakika ancak sürmüştü. Öyleyken, Gilliatt o ikiyüz elli tane çekmenin kanını gittikçe daha zorlu emmeye, başladığını duyuyordu.

Ahtapot hayındır. Avını önce sersemletmeye çalışır. Yakaladıktan sonra, beklenebileceği kadar bekler.

Gilliatt, elinde bıçağı, öyle duruyordu. O ahtapota bakıyordu, ahtapot ona.

Hayvan, birdenbire, altıncı kolunu kayadan ayırdı, Gilliatt'ın üzerine savurarak onun sol kolunu yakalamak istedi. Başını da hızla ileri uzatmıştı. Bir saniye daha geçerse ağzı Gilliatt'ın göğsüne yapışacaktı. Delikanlı, bağrından kanı emilirken, iki kolu sımsıkı bağlı, ölecekti.

Şu var ki, Gilliatt uyanık davranıyordu. Gözetlendiği için o da gözetliyordu.

Üzerine atılan koldan kıl payı kurtuldu. Hayvan ağzını tam onun göğsüne yapıştıracakları sırada delikanlının silahlı kolu üzerine indi.

Birbirinden ters yönde iki titreme oldu. Biri ahtapotun titremesi, öbürü Gilliatt'ın. İki şimşegın çarpışması gibi bir şey oldu bu.

Gilliatt bıçağının ucunu o yassı, yapışkan şeye sapladı. Savrulan bir kamçının bükümüne benzer bir hareketle, iki gözün çevresinde bir çember çizerek, diş söker gibi, başı kesti kopardı.

Bu iş bitmişti.

Hayvan devrildi, ipten düşen çamaşır gibi. Emici tulumba parçalanmış, hava akımı bozulmuştu. Dört yüz çekmen kayayı da, adamı da birden bıraktı. Paçavra denizin dibini boyladı.

Gilliatt soluk soluğa kalmıştı. Ayaklarının dibinde, çakılların üzerinde, biçimsiz iki pelte yığını görüyordu; baş bir yanda, geri kalanı başka bir yanda.

Gilliatt gene de can çekişmenin yeni bir saldırısından korkarak, kolların uzanabileceği uzaklığın dışına doğru geri geri çekildi.

Hayvan iyicene ölmüştü artık. Gilliatt bıçağını kapattı.

HER TELDEN

Hugo'nun ölümünden sonra yayınlanan bu kitabında en son yıllarında, üslûpta en büyük olgunluğa eriştiği evrede yazdığı şiirleri toplan-

muştır. Bu kitaptan aldığımız üç şiiri şairin sanatının çeşitli yüzlerini gösteren birer örnek olarak sunabiliriz.

İlk şiir «Toute la lyre» (Her Telden) kitabında başlıksız yayınlanmışsa da başka kaynaklarda latince «Verba volant» (Sözler Uçar) başlığını taşır. Bu, Hugo'nun öğüt verici yanını gösteren bir şiirdir. İkinci şiir, şairin birçok şiirleri gibi, başlıksızdır. Onun bir doğa görüşümü karşısında nasıl romantik hayallere daldığını gösteren en güzel örneklerden biridir. Üçüncü parça ise, büyük şairin en içten yazdığı aşk şiirlerinden biridir.

SÖZLER UÇAR

Söylediğiniz sözlere dikkat edin, ey baylar.
 Ulu - orta söylenmiş sözlerden neler doğar!
 Hınç, ölüm, yas, her bir şey. Hafife alıp işi
 Sakın demeyin : «Benim dostlarım emin kişi
 Sonra, ben gayet yavaş söylüyorum, duyulmaz»
 Gelin kulak verin de dinleyin beni biraz.
 Baş başa vermişsiniz, soyunup dökünüp de;
 Evinizde, kapılar kapalı. Öbür kimse
 En yakın dostunuzdur, lakırdı çıkmaz ondan.
 Ya da siz yalnızsınız; hiç farkında olmadan
 Yer dibinde kuyuya fısıldadınız, sessiz,
 Bir kimse aleyhine hoş olmayan bir söz. Siz
 Sanırsınız ki kimse duymadı bunu, zira
 Yavaşça söylediniz, sağır, dilsiz, kör, ücra
 Bir yerde. Öyle sanın! Bu sözler ağzınızdan

Daha tam çıkar çıkmaz fırlar, sıçrar, durmadan.
 Bakın işte dışar'da! İyi biliyor yolu
 İki ayağı vardır, elinde de bastonu.
 Ayağında çivili pabuç, pasaport elde.
 İsterse kanat açar bir kartal gibi hem de.
 Sizden artık kopmuştur, kimse yakalayamaz.
 Rıhtım boyundan gider, hızını hiç alamaz.
 Suyu kayıksız aşar, denizler kabarcınca.
 Gider de dolambaçlı, bozuk yollar boyunca
 Dosdoğru o sözünü ettiğiniz kimseye.
 Katı, kapıyı bilir; anahtarı elinde.
 Merdivenleri çıkar, açar girer içeri.
 Alayla bakar, süzer oradaki kimseyi.
 Ona der ki : «İşte ben, falancanın ağzından
 Çıktım geldim buraya.» Artık siz en azından
 Canınıza susamış bir düşman kazandınız.
 Siz ki o sözleriniz duyulmadı sandınız!

Batan güneş yanıyor, yağarken bir çisinti,
 Yıkık bir tapınağın altın saçağı gibi.

Ağaçlar ürperiyor.

Deniz uzakta kıvrım kıvrım olurken uzun,
 Geniş ufkun üstünde yeşil mermer bir sütun
 İzlenimi veriyor.

Dalga : boşanmış teker; köpükler : bir küheylan.
 Koşup kaçıyorlar. Görüyorum aradan
 Göz dolu gökyüzünü.

Dalgalar gelir, gider, koşarken durmaksızın,
 Dinliyorum bir alay savaş arabasının
 Boğuk gürültüsünü.

Ürpertici sonsuz da, korkunç derinlikler de
Hepsi or'da : Şeytanlar hep birer Promete.

Kapkaralık enginler!

Gökler birer uçurum, düşer nice dehalar!
Sonsuz sisler içinde nice gözler parıldar,
Nice devler görürler!

Ey hayat, sen bir gece, bir bilmece olsan da
Safa geldin! Bilinmez ruhla anlaştım zira.

Acı çeksem de bil ki

Bir kere inanmışım. Karanlıklardır ülkem.
Kara mağaralardan ben korkmam, artık

ürkmem

Korularda kuş gibi.

Düşe daldım, gözlerim anlaşılmazla dolmuş.
Tepemde gök kapanmış. Doğrular hedef olmuş

Şu utanmaz yalana.

İyilik sanki bir kör, kötülük ona kaptan.

Hayır, içim rahattır : Bak, kapının altından

Işık çıktı meydana!

KORUDA

Aşkın göz kamaştıran o tatlı nisanında
Yaşıyorduk o sıra, ikimiz, ben de, o da.

Ey anılar, ey zaman! Geçip giden saatlar!
Kalbimiz duyulmamış baygınlıklarla dolu,
Gidiyorduk el ele, eserken serin rüzgâr.
Dar yola sapmak üzre bırakıyorduk yolu.

Oradan da ayrılıp çayıra saptık birden.
 Gökyüzü o güzelim bakışında yansırken
 O: «Seni seviyorum!» diyordu. Ben kendimi
 Görüyordum o anda tıpkı bir tanrı gibi.

Bir ara bir pınarda mola verirdik biraz.
 Kaç kez gördü ağaçlar gerdanını, bembeyaz!
 Gözümüzün önünde yansırken suyun dibi
 Havuzlara dikilmiş mermer periler gibi

Sütten de ak o çıplak ayaklarını suya
 Uzatıp daldırırdın, yüzçeğ'zin kızarıırken.
 Sonra gene giderdik, içimizde bir rüya.
 Çevreme bakınırken öyle sanırdım ki ben

Şen düğünçiçekleri, gizli kır menekşesi,
 Taptaze kahkahalar, üstünde çiy tanesi,
 Bütün bu ufacıık çiçeklerin herbiri
 Biz çayırdaki yürüyüp gider iken ileri
 Benim dudaklarımdan senin dudaklarına
 Geçerken yere düşmüş öpücüklerdir sanki.

Sert bakışlı mağara, o yabanıl böğürtlen,
 O kapkara kel kaya söylenir hasedinden :
 «Şu yıldızlı tanrıça, pak bakışlı Diana
 Ne diyecek acaba, geldiğinde akşama,
 Korunun dibindeki otların böylesine
 Çiğnenip de basılmış olduğunu görünce?»

SON

VICTOR HUGO

Şair, romancı, tiyatro yazarı Victor Hugo yalnız Fransız edebiyatının değil, dünya edebiyatının da ölümsüz dehalarından biridir. Romantik çığırın öncülerinden biri olmuş, bu alanda birçok güçlü eserler vermiştir. Bu arada “Sefiller” romanı nesiller boyunca bütün dünyada en çok okunan eserlerden biri olarak kalmıştır.

Hugo'nun hayatı yalnız sanatındaki eşsiz başarılarından dolayı değil, başından geçen kendi maceraları bakımından da büyük bir merakla okunacak bir romanı andırır. Evlendiği gün kardeşinin deli olması, daha sonraki yıllarda sevgili kızının denizde boğulması, iki oğlunu yetişkin çağlarında kaybetmesi büyük yazarın hayatını derin acılarla dolduran facialar olmuştur. Ayrıca, siyasî görüşlerinden dolayı yıllarca sürgünde yaşamak zorunda kalması da Hugo'nun hayatına yeni elemeler katmıştır.

Bütün bunlara rağmen, dâhi sanatkâr yılmadan çalışmış, sanat gücü bu acılarla âdeta bile nerek birbirinden üstün eserler yaratmıştır.

Victor Hugo'nun bu hayat hikâyesi bütün sanatseverlerin zevkle, heyecanla okuyacakları bir kitaptır.